

Ir. P. van der Linden

DE LAND- EN TUINBOUW IN TWENTE

Een actualisering van de in 1976 uitgebrachte L.E.I.-studie 2.75
"De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst".

Mededeling No. 225

SIGN: L27-225
EX. NO: C
MLV: 1

Maart 1980

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

INHOUD

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. ALGEMEEN	12
1.1. Inleiding	12
1.2. Opzet van het aanvullend onderzoek	12
1.3. De algemene ontwikkelingen en het landbouwbeleid	14
2. ONTWIKKELINGEN IN DE TWENTSE LAND- EN TUINBOUW SEDERT 1974	17
2.1. Inleiding	17
2.2. De ontwikkeling van het aantal bedrijven	17
2.3. De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond	18
3. ASPECTEN VAN DE STRUCTUUR VAN LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN	20
(hoofdberoep landbouwer of tuinder)	
3.1. De oppervlakte van de bedrijven	20
3.2. De produktie-omvang van de bedrijven	21
3.3. De omvang en samenstelling van de produktie	22
3.4. De bedrijfstypen	24
3.5. De arbeidsbezetting	25
3.6. De produktie-omvang per man	26
3.7. Het grondgebruik	27
3.8. De veehouderij	28
3.8.1. De rundveehouderij	28
3.8.2. De intensieve veehouderij	32
3.9. De tuinbouw	35
4. DE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING	38
4.1. De mannen in de land- en tuinbouw	38
4.2. De vrouwen in de land- en tuinbouw	40
5. HET INKOMEN VAN ONDERNEMERS OP LANDBOUWBEDRIJVEN	42
5.1. Bedrijfsuitkomsten van landbouwbedrijven	42
5.2. Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen	46
6. DE "OVERIGE" BEDRIJVEN	50
6.1. Bedrijfs grootte en arbeidskrachten	50
6.2. De samenstelling van de produktie	51
6.3. Het aandeel van de "overige" bedrijven in de Twentse land- en tuinbouw	52
7. BEDRIJVEN MET ALTERNATIEVE LAND- OF TUINBOUWMETHODEN	54

INHOUD

Blz.

8. DE ONTWIKKELING VAN DE LAND- EN TUINBOUW IN TWENTE IN DE KOMENDE JAREN	56
8.1. Ontwikkelingen sedert 1974 en de prognoses in het Twente-rapport	56
8.2. Het trendmodel voor de hoofdberoepsbedrijven	59
8.3. Het trendmodel voor de "overige" geregistreerde bedrijven	67
8.4. Samenvattend overzicht alle geregistreerde bedrijven in 1974, 1977, 1978 en (trendmodel) 1980 en 1985	69
8.5. Het landbouwmodel	70

BIJLAGE

1. Omschrijving van enkele begrippen en termen	79
--	----

SAMENVATTING

1. Algemeen

- In januari 1976 werd het L.E.I.-onderzoek naar "De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst" afgesloten. Het Provinciaal bestuur van Overijssel achtte het gewenst deze studie ten behoeve van de herziening van het streekplan Twente te actualiseren.
- Het aanvullend onderzoek is gericht op de ontwikkeling in de Twentse land- en tuinbouw sedert 1974 (laatste-jaargegevens voor 1e onderzoek), op een analyse van de mogelijke noodzaak tot bijstellen van de (oude) prognoses en het bijstellen van de prognoses.
- De hoofdstukken 2 t/m 8 van deze aanvullende studie, zijn integraal opgenomen in de onderzoeknota 0-9 (deelnota land- en tuinbouw), die wordt uitgebracht door de Provincie bij de voorbereiding van de herziening van het streekplan Twente.

2. Ontwikkelingen in de Twentse land- en tuinbouw tot dusver

- De analyse van de ontwikkelingen in de structuur van de Twentse land- en tuinbouw sluit aan bij de L.E.I.-studie 2.75 (1976) over de "Positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en straks".
- De daling van het aantal land- en tuinbouwbedrijven (hoofdberoep) tussen 1971 en 1974 ging nadien onverminderd voort (-2% jaarlijks). Na 1974 daalde ook het aantal "overige" bedrijven. Een groot deel van de vermindering vond plaats in de zogenaamde "Bandstad-gemeenten".
- Ook de vermindering van de totale oppervlakte bij hoofdberoepsbedrijven in gebruik zijnde cultuurgrond ging door, in nog sterkere mate dan vóór 1974. Na 1974: gemiddeld 600 ha. cultuurgrond per jaar minder (1971-1974: -413 ha./jaar). Ook de onttrekking van grond aan de landbouw vond voor een groot (2/3) deel plaats in de "Bandstad-gemeenten".
- De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven steeg wederom met 0,5 ha. in 3 jaar tot 12,9 ha. in 1977. Het aantal bedrijven met minstens 20 ha. is toegenomen en van 15-20 ha. gelijk gebleven. Het aantal bedrijven met minder dan 15 ha. is weliswaar verder afgenomen maar toch nog zeer groot: thans 69% van de hoofdberoepsbedrijven.
- Ondanks de vermindering van het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond is de totale produktie-omvang (in s.b.e.) ook na 1974 aanzienlijk (+10%) toegenomen, zij het minder sterk dan van 1971-1974 (+15%). Alleen in het gebied van de "Bandstad-gemeenten" bleef de totale produktie-omvang vrijwel gelijk.
- De gemiddelde produktie-omvang per bedrijf nam, ook na 1974, in geheel Twente toe. De toename was na 1974 gemiddeld even groot als tussen 1971 en 1974 (6% per jaar). Landelijk viel deze groei terug van 7% naar 4%. De gemiddelde bedrijfsomvang is in Twente met 119 s.b.e. echter nog aanmerkelijk kleiner dan landelijk (149 s.b.e.). Er zijn in Twente, ondanks een daling van 43 tot 31%, naar verhouding nog veel kleine hoofdberoepsbedrijven (minder dan 70 s.b.e.).

- De vergroting van de produktie-omvang vond na 1974 grotendeels plaats door uitbreiding van de varkens- en pluimveehouderij.
Vóór 1974 werd vooral de rundveehouderij uitgebreid.
Door deze ontwikkeling is het aantal bedrijven dat in hoofdzaak op de intensieve veehouderij is gericht, sedert 1974 toegenomen van ruim 300 tot bijna 500.
Dat is van 5% naar 8% van de Twentse landbouwbedrijven.
- De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf is ook na 1974 verder afgenomen. Thans werken gemiddeld 1.31 man per bedrijf (1974: 1.32). Op meer dan de helft van de Twentse landbouwbedrijven werkt de vrouw van het bedrijfshoofd minstens 15 uur per week op het bedrijf.
- De gemiddelde produktie-omvang per man -een maat voor de kans op een redelijk arbeidsinkomen uit het bedrijf- is in Twente evenveel toegenomen als landelijk. Daardoor is de achterstand (Twente gem. 90 s.b.e. en landelijk gem. 107 s.b.e. per man) niet kleiner geworden.
Een geleidelijk toenemend deel van de vergroting van de produktie-omvang per man komt tot stand door vermindering van het aantal arbeidskrachten. De oorzaken hiervan zijn vooral het verlies van cultuurgrond en de ongunstige cultuurtechnische produktie-omstandigheden waardoor uitbreiding van de rundveehouderij beperkt wordt.
- Door de nog steeds doorgaande uitbreiding van de teelt van snijmais, werd de oppervlakte bouwland groter. De oppervlakte grasland werd kleiner, waardoor de totale oppervlakte voedergewassen werd ingekrompen.
De oppervlakte tuinbouwgewassen bleef vrijwel gelijk.
- Door de uitbreiding van de snijmaisteelt en de verbetering van de graslandexploitatie kan de veebezetting per hectare voedergewassen verder toenemen: van 2.54 G.V.E. in 1974 tot 2.65 G.V.E./ha. in 1977.
Hierdoor kon de omvang van de rundveestapel iets (+3%) worden uitgebreid: meer melkvee (+7%) maar minder mestvee (-11%).
- Sedert 1974 is het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf wederom (evenals van 1971-1974) met 4 toegenomen en bedraagt nu 24. Dat is 5 minder dan landelijk.
Het aantal bedrijven met grotere melkveestapels (> 40 melkkoeien) is in Twente nog vrij klein (16% van de bedrijven, landelijk 25%), maar is nu al twee keer zo groot als in 1974.
- Na de sterke toename tussen 1971 en 1974, van zowel het aantal stuks mestvee als van het aantal bedrijven met rundveemesterij, zijn deze aantallen weer kleiner geworden, hoofdzakelijk doordat bedrijven met weinig mestvee stopten met de rundveemesterij.
- De vermindering van het aantal bedrijven met varkens verliep na 1974 in hetzelfde tempo als daarvoor (ca. -4% per jaar), hetzelfde tempo als landelijk.
Het aantal mestvarkens nam echter 2x zo snel toe, door vergroting van de varkensstapels van gemiddeld 130 tot 155 mestvarkens per bedrijf (landelijk: 145).
Ook het aantal fokvarkens per bedrijf werd na 1974 fors uitgebreid (van gemiddeld 119 naar 133 per bedrijf, landelijk 123), waardoor het totaal aantal fokvarkens na 1974 met 20% toenam (landelijk 10%).
Er zijn echter nog veel bedrijven met kleine varkensstapels.

- Na 1974 is zowel het aantal bedrijven met leghennen als met mestkuikens verder gedaald. Het totaal aantal dieren is echter gestegen, doordat het aantal dieren per bedrijf ook in de periode 1974-1977 sterk is vergroot. Het aantal bedrijven met zeer veel kippen is in Twente echter beperkt: in 1977 waren er slechts 7 bedrijven met minstens 10.000 leghennen.
- De ontwikkeling van het aantal tuinbouwbedrijven en de oppervlakte tuinbouw is na de groei tussen 1971 en 1974 vrijwel tot stilstand gekomen. Er vond wel een verdere verschuiving plaats van fruit en opengronds-groenten naar de boomkwekerij en perkplanten. De bloementeel onder glas werd verder uitgebreid.
De gemiddelde produktie-omvang van de tuinbouwbedrijven steeg hierdoor aanzienlijk, evenals de totale produktie-omvang.
Om dit te bereiken werden op de grotere bedrijven arbeidskrachten aange-trokken. Hierdoor steeg de gemiddelde arbeidsbezetting per (tuinbouw)be-drijf van 2.2 man in 1974 tot 2.6 man in 1978.
- Na 1974 is het aantal mannelijke arbeidskrachten op de Twentse land- en tuinbouwbedrijven ongeveer in dezelfde mate afgenomen als het aantal be-drijven.
De vermindering vond ook nu vooral plaats in de groep meewerkende zoons en bij de bedrijfshoofden. Het aantal vreemde arbeidskrachten nam na 1974 toe, onder meer door het grotere aantal op tuinbouwbedrijven. Het aantal overige meewerkende mannelijke familieleden steeg weer iets na de daling tussen 1971 en 1974.
Over het geheel genomen daalde het aantal mannelijke arbeidskrachten na 1974 iets langzamer dan tussen 1971 en 1974. De sterkste daling vond plaats in de 4 "Bandstad-gemeenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede, ondanks het feit dat daar de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf toenam door de uitbreiding op de tuinbouwbedrijven.
- Ook het aantal vrouwelijke arbeidskrachten op de land- en tuinbouwbe-drijven daalde, maar minder snel. De daling is in hoofdzaak een gevolg van minder meewerken door dochters en "overige" vrouwelijke familieleden. Het aantal vrouwelijke bedrijfshoofden en meewerkende echtgenotes is in Twente namelijk vrijwel gelijk gebleven. Dit betekent in feite dat op een toenemend deel van de bedrijven de vrouwen meewerken. In 1977 waren er per 100 hoofdberoepsbedrijven 4 vrouwelijke bedrijfshoofden en 61 echtgenotes die minstens 15 uur per week op het bedrijf werkten.
- Behalve op de grotere bedrijven in 1975/1976, is de gemiddelde arbeidsop-bbrengst van de Twentse boeren steeds aanmerkelijk beneden het C.A.O.-loon van een vakarbeider op een veehouderijbedrijf geweest. Wel is er een grote spreiding rond de gemiddelden. Het merendeel van hen verdiende met hun ar-beid echter minder dan een C.A.O.-loon en dan nog in een veel groter aan-tal arbeidsuren.
- Dat desondanks zoveel bedrijven blijven voortbestaan komt doordat het ge-zinsinkomen behalve uit het arbeidsinkomen van de boer bestaat uit ar-beidsinkomsten van de overige gezinsleden en uit de rente van het -veelal in het bedrijf geïnvesteerde- eigen vermogen.
Op een groot aantal Twentse bedrijven was in meerdere jaren het gezinsin-komen echter te klein voor de besparingen die noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van het bedrijf.

- Na de beperkte toename van het aantal "overige" bedrijven en de oppervlakte bij deze bedrijven in gebruik zijnde grond in de periode 1971-1974, is zowel het aantal van deze bedrijven als hun totale oppervlakte cultuurgrond kleiner geworden. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf nam wel toe: van 4.2 ha. in 1974 tot 4.5 ha. in 1977. In die tijd steeg de gemiddelde produktie-omvang per "overig" bedrijf van 30 tot 33 s.b.e.
- Evenals bij de hoofdberoepsbedrijven werden sedert 1974 op de "overige" bedrijven de tuinbouw, de intensieve veehouderij en de akkerbouw uitgebreid. De rundveehouderij werd echter aanmerkelijk (met ca. 20%) ingekrompen. Zo daalde het aantal "overige" bedrijven met melkvee met 30% en met mestvee ongeveer 28%.
Deze vermindering vond plaats bij alle groepen "overige" bedrijven, ongeacht het aantal koeien op de bedrijven.
- Het aandeel van de "overige" bedrijven in de Twentse land- en tuinbouw is sedert 1974 in de meeste opzichten gelijk gebleven of kleiner geworden. Alleen het aandeel bij de leghennen en de akkerbouw is groter geworden. De produktie-uitbreiding in de akkerbouw (snijmais) komt echter waarschijnlijk grotendeels beschikbaar voor de hoofdberoepsbedrijven.

3. De ontwikkeling van de land- en tuinbouw in Twente in de komende jaren

- Evenals bij de analyse van de ontwikkeling tot dusver, is de benadering van de ontwikkelingen in de toekomst voor de landbouw, de tuinbouw en de "overige" bedrijven gescheiden gehouden.
- Voor de benadering van de toekomstige ontwikkelingen in de landbouw is uitgegaan van twee groepen van veronderstellingen, eenvoudigheidshalve aangeduid met trendmodel en landbouwmodel. Ter vergelijking is voor enkele kenmerken ook een theoretisch model doorgerekend.
Voor de tuinbouw en de "overige" bedrijven is alleen met het trendmodel gewerkt.
- De inhoud van de modellen kan in het kort als volgt worden omschreven:
 - trendmodel - hierbij is in principe uitgegaan van een voortzetting van de ontwikkelingen en de veranderingen daarin, zoals die in de periode 1971-1978 hebben plaatsgevonden, binnen het kader van de huidige en te voorziene mogelijkheden;
 - landbouwmodel- het centrale uitgangspunt voor het landbouwmodel is dat rond 1985 de gemiddelde produktie-omvang per man op het niveau ligt dat dan nodig zal zijn als basis voor het bereiken (gemiddeld) van een arbeidsinkomen dat overeenkomt met de C.A.O.-beloning van een vakarbeider op een veehouderijbedrijf.
Het aantal arbeidsuren dat daarvoor gemaakt moet worden wordt hierbij niet in aanmerking genomen;
 - theoretisch model- dit model gaat er van uit dat rond 1985 de Twentse landbouw in z'n geheel plaatsvindt op goed ingerichte bedrijven, met een rationele bedrijfsvoering met een zodanige omvang dat voor de op deze bedrijven werkende arbeidskrachten een reële arbeidsbeloning is te behalen onder sociaal en economisch verantwoorde werkomstandigheden (o.m. C.A.O.-arbeidsdagen).

-De toekomstmodellen en de inrichting van Twente voor de landbouw.
Voor het trendmodel wordt uitgegaan van de voortzetting van de verbetering van de inrichting door het Waterschap en de Landinrichtingsdienst in hetzelfde tempo en dezelfde intensiteit als thans het geval is.

Voor het landbouwmodel wordt verondersteld dat de verbetering van de inrichting van het gebied wordt versneld door Waterschap en Landinrichtingsdienst zoveel fondsen te verstrekken als zij met de huidige bezetting en plannen kunnen verwerken. Voor het Waterschap betekent dit tot 1985 ongeveer een verdubbeling en voor de Landinrichtingsdienst $1\frac{1}{2}$ maal de oppervlakte waarvan de inrichting kan worden verbeterd.

Het theoretisch model is gebaseerd op een optimale inrichting van Twente voor de landbouw, aangepast aan de natuurlijke mogelijkheden die daarvoor aanwezig zijn.

-Nadere oriëntaties op de verschillen in inrichting van het gebied voor de landbouw tussen de modellen, aan de hand van de opbrengstdepressies ten gevolge van wateroverlast.

.Huidige opbrengstdepressie, gemiddeld voor geheel Twente : 8 à 10%.

.Opbrengstdepressie in 1985 bij voortzetting huidig beleid en tempo van verbetering (trendmodel) : 6.5 à 8%.

.Opbrengstdepressie in 1985 bij maximale inzet beschikbare verbeteringscapaciteit (landbouwmodel) : 5 à 7%.

.Opbrengstdepressie in 1985 bij theoretisch model : 0 - 1%.

Opmerking: de verdergaande verbetering vindt plaats doordat de verbeteringswerken vóór 1985 in een groter deel (grotere oppervlakte) van Twente (kunnen) plaatsvinden. Het betreft dus in feite een verkorting van de periode waarover de boer onder ongunstige produktie-omstandigheden moet werken.

-De resultaten van de vooruitberekeningen voor de landbouwbedrijven.
In tabel 1 zijn de resultaten van de vooruitberekeningen opgenomen voor de belangrijkste kenmerken.

Tabel 1. Enkele kengetallen voor 1978 en 1985 van de (hoofdberoep) landbouwbedrijven.

kengetal	1978 ¹⁾	1985		
		trendmodel	landb.model	theor.model
aantal bedrijven	5828	5050	4400	2400
aantal arbeidskrachten	7583	6500	5650	3100
aantal s.b.e./bedrijf	128	174	205	375
aantal s.b.e./arbeidskracht	98	136	160	290
s.b.e./man in % van de "C.A.O.-norm" ²⁾	76	84	100	180
% van de arb.kr. met evenveel of meer s.b.e. dan de "C.A.O.-norm" ²⁾	22	24	43	100

1) Bron: C.B.S.-L.E.I.

2) Zie noot 3 bij tabel 8.1. (blz. 64) en L.E.I. publ. 2.75.

Uit dit overzicht blijkt dat bij voortzetting van de bestaande ontwikkelingen (trendmodel) de produktie-omvang per arbeidskracht weliswaar toe zal nemen en een zekere inhaal zal kunnen plaatsvinden, maar dat deze beneden de "norm" zal blijven.

- Uit de gegevens voor het landbouwmodel blijkt dat voor het (gemiddeld) halen van de "norm" (160 s.b.e./man), de aangenomen extra verbetering van de produktie-omstandigheden niet toereikend is. Om deze norm in 1985 te kunnen bereiken zal het aantal bedrijven en arbeidskrachten verder moeten afnemen dan bij het trendmodel.
Overigens zou dan wel gemiddeld 160 s.b.e./man kunnen worden gehaald maar dan zal toch nog voor een aanzienlijk deel (57%) van de arbeidskrachten te weinig s.b.e. op hun bedrijf beschikbaar zijn.
- Er zouden aanmerkelijk betere inkomensmogelijkheden kunnen ontstaan bij een -binnen de Twentse mogelijkheden- optimale inrichting voor de landbouw (theoretisch model). Ook bij het theoretisch model zijn de grond en de daarvan afhankelijke produktievormen (akkerbouw en rundveehouderij) de beperkende factoren. Daardoor zouden deze betere inkomensmogelijkheden bij het theoretisch model alleen beschikbaar kunnen komen bij en voor een aanzienlijk kleiner aantal bedrijven en arbeidskrachten dan bij de andere modellen.
- De vooruitberekening (trendmodel) voor de tuinbouwbedrijven.
De vooruitberekening voor de tuinbouwbedrijven is gebaseerd op de ontwikkelingen in de periode 1974-1978. In deze periode bleef het aantal tuinbouwbedrijven vrijwel gelijk bij een geringe uitbreiding van de oppervlakte tuinbouwgewassen.
Door de verschuiving van de produktie van groenten en fruit naar de boomkwekerij en bloemen onder glas steeg de totale produktie-omvang aanzienlijk, terwijl het aantal arbeidskrachten op de tuinbouwbedrijven groter werd.
In tabel 2 zijn de belangrijkste resultaten van de vooruitberekening opgenomen.

Tabel 2. De tuinbouw in Twente in 1974, 1978 en 1985 (trendmodel) (op hoofdberoeps tuinbouwbedrijven).

	1974 ¹⁾	1978 ²⁾	1985
aantal tuinbouwbedrijven	62	60	60
opp.tuinbouw (ha.)	69	76	90
prod.omvang tuinbouw (s.b.e.)	6.868	11.428	17.200
aant.mann.arb.krachten ²⁾	136	156	170

1) Bron: C.B.S.-L.E.I.

2) Regelmatig tenminste 15 uur/week.

- Bij een ontwikkeling volgens het trendmodel zal het aantal tuinbouwbedrijven weliswaar niet toenemen, maar de gemiddelde "sterkte" van de tuinbouwbedrijven zal dan aanmerkelijk beter kunnen worden.
- Het trendmodel voor de "overige" geregistreerde bedrijven.
Evenals voor de tuinbouwbedrijven is de vooruitberekening voor de "overige" bedrijven gebaseerd op de periode 1974-1978. Dit houdt onder meer in:
een verdere daling van het aantal "overige" bedrijven bij een vrijwel gelijk blijvende totale oppervlakte cultuurgrond en een beperkte toename van de totale produktie-omvang (zie tabel 3).

Tabel 3. De ontwikkelingen bij de "overige" bedrijven (trendmodel).

	1974 ¹⁾	1978 ¹⁾	1985
aantal bedrijven	1.696	1.550	1.360
opp.cultuurgrond (ha.)	7.170	7.113	7.100
totale produktie-omvang (s.b.e.)	50.972	53.429	57.100
gem.opp. (ha.) per bedr.	4.2	4.6	5.2
gem.prod.omv. (s.b.e.) per bedr.	30	34	42

1) Bron: C.B.S.-L.E.I.

Naar verwachting zal de produktie-omvang van de akkerbouw op de "overige" bedrijven iets meer toenemen dan op de landbouwbedrijven. Ook de betekenis van de tuinbouw en de intensieve veehouderij voor de "overige" bedrijven zal waarschijnlijk toenemen, zij het iets minder dan op de hoofdberoepsbedrijven.

De totale produktie-omvang zal op de "overige" bedrijven naar verhouding waarschijnlijk minder toenemen dan op de hoofdberoepsbedrijven doordat de rundveehouderij op de "overige" bedrijven waarschijnlijk verder zal worden ingekrompen. Door deze ontwikkelingen kan worden verwacht dat het aandeel van de "overige" bedrijven in de totale produktie alleen in de akkerbouw zal toenemen, bij een afname van het aandeel in de rundveehouderij, intensieve veehouderij en tuinbouw.

-Bedrijven met alternatieve land- of tuinbouwmethoden.

Voorzover bekend wordt in Twente op een hoofdberoepsbedrijf en een G.S.W.-bedrijf land- of tuinbouw bedreven op een andere dan de gangbare wijze.

Daarnaast is het in hoofdzaak een vrije-tijds activiteit van niet-agrariërs in volkstuintjes.

Over de bedrijfs-economische kwaliteiten van de alternatieve landbouwmethoden is zo goed als niets bekend. De indruk bestaat, dat het probleemoplossend vermogen voor de Twentse landbouw, bij toepassing van deze aparte teeltwijzen op iets grotere schaal, eerder negatief dan positief zal zijn. Een wezenlijke uitgroei naar een flinke groep hoofdberoepsbedrijven met alternatieve teeltmethoden is nauwelijks waarschijnlijk, althans niet op basis van verwachtingen tot verbetering van het arbeidsinkomen.

1. ALGEMEEN

1.1. Inleiding

In januari 1976 sloot het Landbouw-Economisch Instituut een onderzoek af naar "De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst"¹⁾. Dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de (toenmalige) Twenteraad, het Intergemeentelijk Overlegorgaan Twente. Het doel van het onderzoek was tweeledig:

- vergroting van het inzicht in de positie van en de veranderingen in de Twentse land- en tuinbouw;
- het verkrijgen van een basis voor een zinvolle bijdrage aan de op handen zijnde herziening van het streekplan Twente.

Het Provinciaal bestuur van Overijssel achtte dit onderzoek eveneens van betekenis en droeg er toe bij dat het onderzoek kon worden uitgevoerd. Het onderzoek bestond uit een analyse van de situatie in de Twentse land- en tuinbouw, de ontwikkelingen die daarin plaatsvonden en een beschrijving van een aantal facetten van de ruimtelijke inrichting van Twente voor de landbouw. Op basis van de analyse werd nagegaan welke ontwikkelingen de komende jaren konden worden verwacht, de voorwaarden die daartoe zouden moeten worden vervuld en wat de gevolgen zouden kunnen zijn van uitbreiding van niet-agrarische aanspraken op het landelijk gebied. De meest recente gegevens die voor dat onderzoek konden worden gebruikt waren van 1974.

Doordat de herziening van het streekplan later op gang kwam dan was voorzien, achtte het Provinciaal bestuur het gewenst het onderzoek te actualiseren. Het Landbouw-Economisch Instituut voerde daartoe een aanvullend onderzoek uit, waarvan hier verslag wordt gedaan.

1.2. Opzet van het aanvullend onderzoek

Het aanvullend onderzoek voor de actualisering was in eerste instantie gericht op de ontwikkelingen in de Twentse land- en tuinbouw sedert 1974, in vergelijking met de periode 1971-1974.

Met behulp van de analyse-resultaten werd vervolgens nagegaan op welke onderdelen en in hoeverre de prognoses uit het eerdere onderzoek dienden te worden bijgesteld.

Voor het analytisch deel (hoofdstukken 2 t/m 7) is in hoofdzaak gebruik gemaakt van gegevens uit de jaren 1971, 1974 en 1977.

1) De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst. Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag. Publ. no. 2.75 (1976).

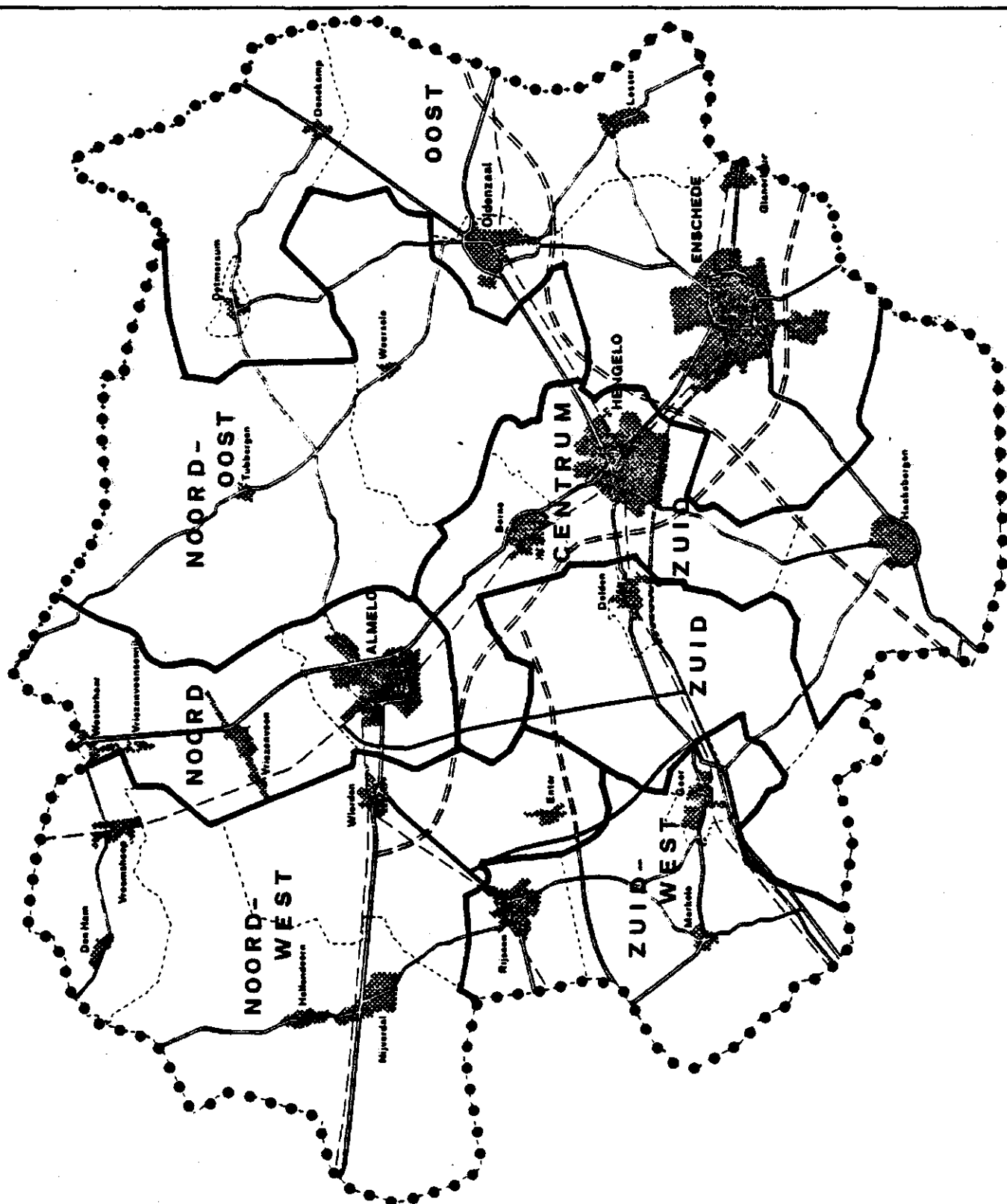
TWENTE

gebiedsindeling voor
het onderzoek

Verklaring:

- gebiedsindelingsgrens
- - - gemeentegrens
- gebiedsgrens

schaal 1 : 500 000
0 6 km

Ten tijde van de uitvoering van de analyse was 1977 het laatste jaar waarvoor gegevens beschikbaar waren. Inmiddels zijn de gegevens voor 1978 bekend geworden. Deze zijn dan ook mede gebruikt bij de herziene benadering van de toekomstige ontwikkelingen in hoofdstuk 8. Uit praktische overwegingen (o.m. eenvoudiger vergelijkbaarheid van de 2 à 3-jarige periodes 1971-1974 en 1974-1977) is ervan afgezien de gegevens van 1977 als nog te vervangen door de overeenkomstige van 1978.

Ten behoeve van de voorbereiding van de herziening van het streekplan wordt een reeks onderzoeknota's samengesteld over de verschillende aspecten die een rol spelen. De onderzoeknota Landbouw (0-9) is er één van. In deze nota 0-9 zijn de hoofdstukken 2 t/m 8 van de voorliggende nota integraal opgenomen. Daaraan zijn bovendien toegevoegd de samenvattingen van de hoofdstukken uit de eerste studie die betrekking hebben op de voorwaarden die de ontwikkeling van de Twentse land- en tuinbouw stelt aan de externe produktiefactoren en op de mogelijke gevolgen die uitbreiding van niet-agrarische aanspraken op het landelijk gebied voor Twente zou kunnen hebben.

De Landinrichtingsdienst verzorgde voor de 0-nota Landbouw een bijdrage over de ruimtelijke inrichting van Twente voor de landbouw. Daarom kon dit onderwerp bij het aanvullend onderzoek grotendeels buiten beschouwing blijven.

Voor het aanvullend onderzoek is uitgegaan van dezelfde indeling in 8 deelgebieden als in de voorgaande studie (zie kaart 1).

Als achtergrond voor de ontwikkelingen in de Twentse land- en tuinbouw worden in 1.3. de invloeden van de algemene economische en maatschappelijke ontwikkelingen en enkele hoofdpunten van het landbouwbeleid geschetst.

1.3. De algemene ontwikkelingen en het landbouwbeleid

De ontwikkelingen in de Twentse landbouw dienen te worden gezien tegen de achtergrond van een wijder verband. De landbouw in Twente kan immers moeilijk los worden gezien van de landbouw buiten Twente. Ook is de landbouw, als onlosmakelijk deel van het gehele maatschappelijke en economische bestel, onderhevig aan dezelfde invloeden als alle andere bedrijfstakken.

In de afgelopen jaren leidden de algemene economische en maatschappelijke ontwikkelingen in alle economische sectoren, ook de agrarische, tot een grotere inzet van produktiemiddelen per arbeidskracht. Dit was nodig omdat de arbeidskosten sterker stegen dan de kosten van de produktiemiddelen en het werd mogelijk door de snelle ontwikkelingen op technisch en technologisch gebied.

Voor de landbouw betekende dit: grotere bedrijven, met meer vee, een intensievere bedrijfsvoering met moderne arbeidsbesparende en arbeidsverlichtende werktuigen en produktiemethoden en beter ingerichte bedrijfsgebouwen voorzien van een uitgebreide technische uitrusting.

Deze ontwikkeling, die in de gehele westerse landbouw plaats vond en nog steeds gaande is, ging gepaard met een daling van het aantal bedrijven en arbeidskrachten. Slechts op een deel van de bedrijven kon namelijk de vergroting van de produktie-omvang per man worden verkregen door alleen de omvang van het bedrijf te vergroten. Op vele bedrijven diende ook de arbeidsbezetting te worden aangepast (= verminderd) om het voor het arbeidsinkomen noodzakelijke resultaat te kunnen bereiken.

Doordat die mogelijkheid op een groot aantal bedrijven niet aanwezig was (1-mansbedrijven) en door gebrek aan grond vergroting van de produktie-omvang in onvoldoende mate mogelijk was, werden vele bedrijven opgeheven. Door deze ontwikkelingen daalde zowel het aantal bedrijven als het aantal arbeidskrachten.

Deze ontwikkelingen werden en worden begeleid door een reeks van overheidsmaatregelen op basis van het economische en het daarmee verbonden Europese (E.E.G.) en nationale landbouwbeleid.

De doelstellingen van dit Europese en nationale landbouwbeleid, zoals neergelegd in het Verdrag van Rome (1958) zijn kort weergegeven als volgt:

- verhoging van de produktiviteit in de landbouw
- verzekeren van een redelijk inkomen voor de agrarische bevolking
- stabiliseren van de markten en daarmee het tot stand brengen van een stabiel prijsniveau voor agrarische produkten
- veilig stellen van een toereikende voorziening van de consument met agrarische produkten
- verzekering van redelijke prijzen bij levering aan de verbruikers.

Tot dusver zijn alleen de laatste twee doelstellingen gerealiseerd. In het nationale (Nederlandse) landbouwbeleid is de laatste jaren een aantal voorwaarden ingebouwd die de realisering van de op de agrarische bevolking gerichte doeleinden van het E.E.G.-landbouwbeleid niet bevorderen. Het betreft amenderingen¹⁾ als:

- in toenemende mate rekening houden met de belangen van milieu-, natuur- en landschapsbehoud
- rekening houden met de ruimtelijke ordening
- zuinig gebruik van grondstoffen en energie
- rekening houden met het gebeuren in andere delen van de wereld (ontwikkelingslanden)
- economische groei moet zorgvuldiger worden afgewogen tegenover andere maatschappelijke doelstellingen.

Aanvankelijk bestond het landbouwbeleid -ook in Europees verband- vrijwel alleen uit een markt- en prijsbeleid. Door de geringe (prijs-)elasticiteit van de vraag naar landbouwprodukten en de geringe mobiliteit van de produktiefactoren in de landbouw, is het markt- en prijsbeleid echter een beleidsinstrument dat niet toereikend is voor het realiseren van de doelstellingen van het Europese en nationale landbouwbeleid.

In enkele E.E.G.-landen, ook in Nederland, is danook in de zestiger jaren begonnen met een landbouwstructuurbeleid. In 1972 werd het structuurbeleid onderdeel van het E.E.G.-beleid. Het ging daarbij vooral om het op elkaar afstemmen van dit structuurbeleid in de E.E.G.-landen. De uitvoering en de verantwoordelijkheid zijn echter blijven rusten bij de lidstaten.

1) Structuurvisie landbouw.

Min. van Landbouw en Visserij, Den Haag 1977 en de toelichtingen op het hoofdstuk Landbouw en Visserij van de Rijksbegroting van de laatste jaren.

Dit structuurbeleid houdt in: het streven naar een aanpassing van het aantal arbeidskrachten aan de beschikbare oppervlakte cultuurgrond, de produktiecapaciteit en de technische mogelijkheden.
Het doel: de arbeidsproduktiviteit en daarmee het inkomen en de leef- en werkomstandigheden in de landbouw te bevorderen.

De belangrijkste in werking zijnde beleidsinstrumenten voor het structuurbeleid zijn:

- het bedrijfsontwikkelingsbeleid: gericht op verbetering van de bedrijfsvoering en de produktiviteit, ondermeer met behulp van rente-subsidies op investeringen
- het bedrijfsbeëindigingsbeleid: gericht op de vermindering van het aantal (kleine) bedrijven en arbeidskrachten door vervroegd uittreden (toelage tot 65e jaar) en beroepsverandering mogelijk te maken (omschakeling - toelage-bijdrage ineens).

Het (her-)inrichtings- of ruilverkavelingsbeleid, dat eveneens deel uitmaakt van het landbouwstructuurbeleid, is van oudere datum (Ruilverkavelingswet 1924). Het is voor de gebieden waar de agrarische bedrijven onder ongunstige cultuurtechnische produktie-omstandigheden moeten werken een bijzonder effectief beleidsinstrument. Het heeft zijn nut al in grote delen van Twente bewezen. Evenals in andere gebieden met een oud cultuurlandschap bestaat echter nog in vele delen van Twente een grote behoefte aan verbetering van de produktie-omstandigheden.

2. DE ONTWIKKELING VAN DE LAND- EN TUINBOUW IN TWENTE

2.1. Inleiding

Zoals in 1.2. is vermeld, zal in dit hoofdstuk vooral worden nagegaan hoe de ontwikkeling van de Twentse land- en tuinbouw is verlopen sedert 1974. Voor een goede vergelijkbaarheid met de voorgaande periode is voor vrijwel alle aspecten ook het gegeven voor de periode 1971-1974 opgenomen. In een aantal gevallen wijken deze gegevens enigszins af van de overeenkomstige in de voorgaande studie. De belangrijkste oorzaak daarvan is dat inmiddels de s.b.e.-normen zijn aangepast aan de veranderde omstandigheden. Voor het aanvullend onderzoek zijn alle gegevens berekend met behulp van de nieuwe normen (s.b.e. -1975), ook voor de jaren 1971 en 1974.

De verschillen die hierdoor zijn ontstaan zijn echter van ondergeschikte betekenis.

Aansluitend op de analyse van de ontwikkelingen sedert 1974 zal in 8.1. worden nagegaan hoe de ontwikkelingen zijn verlopen in vergelijking met de (oude) prognoses.

2.2. De ontwikkeling van het aantal bedrijven

Overeenkomstig de verwachtingen is ook na 1974 het aantal bedrijven kleiner geworden. Deze vermindering ging na 1974 echter sneller dan voordien. Dit werd vooral veroorzaakt doordat na 1974 niet alleen het aantal bedrijven van landbouwers en tuinders (hoofdberoep) afnam, maar ook het aantal "overige" bedrijven, dat zijn de bedrijven van mensen die hun hoofdberoep buiten de landbouw uitoefenen en van rustende boeren (zie tabel 2.1.).

Tabel 2.1. De ontwikkeling van het aantal geregistreerde bedrijven tussen 1971 en 1977 in Twente.

	hoofdberoep landb. of tuinder		"overige" bedrijven		totaal aantal
	aantal	%	aantal	%	
1971	6758	80	1651	20	8409
1974	6410	79	1696	21	8106
1977	6026	80	1492	20	7518

gemiddeld jaarlijks veranderingspercentage:

Twente 1971-1974	-1.8	+0.9	-1.2
1974-1977	-2.0	-4.2	-2.5
Overijssel 1974-1977	-1.8	-4.8	-2.3
Nederland 1974-1977	-2.3	-3.1	-2.4

Bron: C.B.S.-L.E.I.

Uit tabel 2.1. blijkt dat de vermindering van het aantal hoofdberoeps-bedrijven van 1974-1977 iets groter is geweest dan van 1971-1974 maar toch iets kleiner was dan gemiddeld in Nederland. Het is opmerkelijk dat het aantal "overige" bedrijven in Twente en Overijssel sedert 1974 sneller is afgenomen dan landelijk.

De sterkste daling vond plaats in deelgebied Noord, waar zowel het aantal hoofdberoeps- als het aantal "overige" bedrijven sterk afnam. Deze vermindering vond hoofdzakelijk in Almelo plaats. Ook in Oost daalde het aantal bedrijven in beide categorieën vrij sterk. Het aantal "overige" bedrijven nam verhoudingsgewijs iets minder sterk af dan de hoofdberoepsbedrijven. De minste verandering vond plaats in deelgebied Zuid waar wel het aantal hoofdberoepsbedrijven iets afnam (-1% jaarlijks) maar het aantal "overige" bedrijven van 1974 tot 1977 toenam met gemiddeld 3,7% jaarlijks, waardoor het totaal aantal bedrijven daar gemiddeld met slechts 0,4% jaarlijks afnam.

2.3. De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond

De oppervlakte cultuurgrond (ha. gemeten maat) die de geregistreerde bedrijven in Twente in gebruik hebben, werd van 1971-1974 gemiddeld 315 ha. per jaar kleiner. Na 1974 werd dat verlies aan cultuurgrond voor deze bedrijven nog aanzienlijk groter. Van 1974-1977 ging namelijk niet minder dan 764 ha. per jaar voor deze bedrijven verloren! Het meeste daarvan raakten de hoofdberoepsbedrijven kwijt: 600 ha. per jaar. Dit komt overeen met een jaarlijks verlies van 0,7% van de cultuurgrond. Het totale verlies aan cultuurgrond van de geregistreerde bedrijven is in het "landelijke Twente" verhoudingsgewijs aanzienlijk groter dan landelijk het geval is (zie tabel 2.2.).

Tabel 2.2. De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond op de geregistreerde bedrijven in Twente.

oppervlakte cultuurgrond per beroepsgroep in ha.			
	hoofdberoep landbouwer of tuinder	"overige" bedrijven	alle bedrijven
1971	80.534	6.876	87.410
1974	79.296	7.170	86.466
1977	77.497	6.678	84.175

Gemiddeld jaarlijkse verandering (aantal/%)

	ha.	%	ha.	%	ha.	%
Twente 1971-1974	-413	-0.5	+98	+1.4	-315	-0.4
1974-1977	-600	-0.7	-164	-2.4	-764	-0.9
Overijssel 1974-1977		-0.5		-2.2		-0.6
Nederland 1974-1977		-0.8		+4.0		-0.5

Bron: C.B.S./L.E.I.

Binnen Twente speelt dit verlies zich vooral af in de stedelijke gebieden: bijna 2/3 deel van de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond van de hoofdberoepsbedrijven kwam namelijk voor rekening van de "Bandstad-gemeenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede¹⁾.

In het noordwestelijk en noordoostelijk deel van Twente bleef het verlies van cultuurgrond bij de geregistreerde bedrijven beperkt.

Met de beschikbare gegevens is het niet mogelijk aan te geven wat er precies met de voor deze bedrijven verloren grond is gebeurd. Waarschijnlijk is het merendeel gebruikt of bestemd voor stadsuitbreiding en wegebouw.

1) Deze terminologie sluit aan bij terminologie die is gebruikt in publikatie "De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst"; Landbouw-Economisch Instituut, no. 2.75, januari 1976.

3. ASPECTEN VAN DE STRUCTUUR VAN DE LAND- EN TUINBOUWBEDRIJVEN (hoofdberoep landbouwer of tuinder)

3.1. De oppervlakte van de bedrijven

Doordat het aantal bedrijven sterker is afgenomen dan de oppervlakte cultuurgrond is de gemiddelde oppervlakte per bedrijf toegenomen en wel van 1974 tot 1977 evenveel als van 1971 tot 1974, namelijk met ongeveer 0.5 ha. Dat is voor 1974-1977 weliswaar evenveel als gemiddeld in Overijssel, maar 0.1 ha. minder dan het landelijk gemiddelde. De gemiddelde oppervlakte per bedrijf is daardoor in Twente weer verder achter gebleven bij het landelijk gemiddelde (zie tabel 3.1.).

Tabel 3.1. De ontwikkeling van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf
(hoofdberoep landbouwer of tuinder).

	gemiddelde opp. per hoofdberoepsbedrijf in ha. in		
	1971	1974	1977
Twente	11.9	12.4	12.9
Overijssel	12.4	13.1	13.6
Nederland	13.3	14.2	14.8

Bron: C.B.S./L.E.I.

Het naar verhouding grote verlies aan cultuurgrond voor de hoofdberoepsbedrijven is daarvan een belangrijke oorzaak. Ook landelijk verminderde de oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij landbouwers en tuinders sterk, maar daarbij speelde de overgang van kleine bedrijven naar de groep "overige" bedrijven een rol van betekenis. In Twente kwam dat in veel geringere mate voor en vrijwel alleen in de deelgebieden Zuid en Centrum Zuid.

De toename van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf kwam in Twente in de periode 1974-1977 evenals in de periode 1971-1973 in hoofdzaak tot stand door vermindering van het aantal kleinere bedrijven van 5-10 en 10-15 ha. Het aantal bedrijven met 30 of meer ha. nam flink toe maar droeg slechts in beperkte mate bij tot de schaalvergroting. Dit blijkt duidelijk uit tabel 3.2., waarin voor Twente zowel de aantallen als de percentages bedrijven in de verschillende grootteklassen zijn weergegeven.

Tabel 3.2. De bedrijfsoppervlaktestructuur van de hoofdberoepsbedrijven.

		aantal / % bedrijven per oppervlakteklasse									
		minder dan 5 ha.	5-10 ha.	10-15 ha.	15-20 ha.	20-30 ha.	30-40 ha.	40-50 ha.	50 e.m. ha.	totaal aantal bedrijven	
Twente (aantal bedrijven)	1971	766	2392	1846	966	632	110	28	18	6758	
	1974	726	2146	1706	972	668	133	37	22	6410	
	1977	703	1864	1580	960	686	172	36	25	6026	
Twente (% bedrijven)	1971	11	36	27	14	9	2	0.4	0.3	6758	
	1974	12	33	27	15	10	2	0.6	0.4	6410	
	1977	12	31	26	16	11	3	0.6	0.5	6026	
Overijssel (% bedrijven)	1974	13	29	25	16	13	3	0.8	0.5	15.332	
	1977	13	27	24	16	14	4	1.1	0.7	14.520	
Nederland (% bedrijven)	1974	26	20	18	13	14	5	2.4	2.1	137.926	
	1977	26	18	17	13	15	6	2.7	2.6	128.855	

Bron: C.B.S./L.E.I.

Het betrekkelijk hoge percentage bedrijven met minder dan 5 ha. cultuurgrond in Nederland betreft in hoofdzaak tuinbouwbedrijven en een groep intensieve veehouderijbedrijven met weinig of geen cultuurgrond. Twente valt op door de vele kleine bedrijven en weinig grote bedrijven. Er is weliswaar een ontwikkeling gaande naar grotere bedrijven, maar deze is in Twente ook in de periode 1974-1977 niet bijzonder krachtig te noemen. Alleen in de groep van 30-40 ha. is sprake van een flinke uitbreiding. Deze uitbreiding heeft overigens vrijwel geheel plaats gevonden in de noordelijke deelgebieden (Noordwest, Noord en Noordoost). De forse daling van het aantal bedrijven in de klasse 5-10 ha. heeft in feite in alle deelgebieden plaats gevonden.

Het is opmerkelijk dat sedert 1974 in de al eerder (2.3.) genoemde "Bandstad-gemeenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede het aantal bedrijven in alle grootteklassen beneden de 25 ha. is afgenomen terwijl het aantal bedrijven dat groter is nauwelijks is toegenomen. De mogelijkheden tot een reële verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur zijn in deze gemeenten blijkbaar gering.

3.2. De produktie-omvang van de bedrijven

Ondanks de vermindering van het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond is de totale produktie-omvang van de bedrijven in Twente, uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (s.b.e. - zie bijlage) ook na 1974 aanzienlijk toegenomen: van 1974-1977 met 10%. Dat is naar verhouding 2x zoveel als landelijk en in de rest van Overijssel het geval is. Het gevolg daarvan is dan ook dat de gemiddelde produktie-omvang per bedrijf in Twente van 1974-1977 even sterk steeg (met gemiddeld 6% per jaar) als in de periode 1971-1974. Landelijk viel dat groeipcentage terug van 7% tot 4% en voor geheel Overijssel (excl. N.O.P.) van 8% tot 4%. Er is de laatste jaren dus sprake van een inhaal van de achterstand t.o.v. het landelijk gemiddelde (zie tabel 3.3.).

Tabel 3.3. De productieomvang van de hoofdberoepsbedrijven

		aantal / % bedrijven per sbe-klasse						tot. aant. / gem. bedr. / sbe/bedr
		10-70 sbe	70-110 sbe	110-150 sbe	150-190 sbe	190-250 sbe	250 e.m. sbe	
Aantal	1971	2906	2099	1230	398	94	28	6758
bedrijf-	Twente 1974	2219	1638	1298	765	360	117	6397
ven	1977	1854	1160	1199	851	653	306	6023
% be-	1971	43	31	18	6	1,4	0,4	83
drijven	Twente 1974	35	26	20	12	5,6	1,8	101
	1977	31	19	20	14	10,8	5,1	119
	Over- 1974	33	27	20	12	5,5	2,2	103
	ijssel 1977	31	22	20	13	9,5	4,9	116
	Neder- 1974	27	23	19	12	10	9	133
	land 1977	25	19	18	13	12	13	149

Bron C.B.S.-L.E.I.

Deze achterstand is wel kleiner geworden, maar beslist nog niet wegge-
werkt.

Alleen in het deelgebied Zuid is thans -gemiddeld- het landelijk niveau
bereikt (150 s.b.e./bedrijf), vooral door een aanmerkelijke stijging
van het aantal bedrijven met tenminste 190 s.b.e. (thans 26%).

Tussen de deelgebieden is betrekkelijk weinig verschil in ontwikkeling.
Alleen het niveau vertoont verschillen. Behalve in deelgebied Zuid ligt
dit ook in Noord en Centrum-Zuid (iets) lager.

Voor geheel Twente geldt dat er nog veel kleine bedrijven zijn, bedrijven
met een produktie-omvang van minder dan 70 s.b.e. en weinig echt grote
bedrijven met 350 of meer s.b.e. Dat geldt overigens ook voor Overijssel.
De belangrijkste oorzaak daarvan is het ontbreken van grote glastuin-
bouwbedrijven. Vooral bij dat type bedrijven komen veel bedrijven voor
met meer dan 350 s.b.e.

3.3. De omvang en samenstelling van de produktie

De omvang van de produktie.

In de voorgaande paragraaf is al vermeld dat de totale produktie-omvang
in Twente aanzienlijk is toegenomen. Dat is eigenlijk in geheel Twente
het geval geweest, met uitzondering van het gebied van de 4 "Bandstad-ge-
meenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede. In dit gebied bleef de to-
tale produktie-omvang bijna gelijk (+ 2% in 3 jaar) terwijl deze in de
andere deelgebieden sedert 1974 toenam met ongeveer 4% per jaar. De be-
langrijkste oorzaak van dit verschil is het verlies aan cultuurgrond,
waardoor een aanzienlijk deel van de basis van de bedrijfsvoering ver-
loren ging. Het is overigens opmerkelijk dat desondanks de totale pro-
duktie-omvang vrijwel gelijk bleef en de gemiddelde omvang per bedrijf
in dit gebied evenveel toenam als in de andere delen van Twente. Een-
voudigheidshalve zou men het zo kunnen stellen dat in deze gemeenten een
vrij groot aantal bedrijven met grond en al is verdwenen, zonder dat dit
op het oog merkbare gevolgen had voor de andere bedrijven.

De samenstelling van de produktie.

Hoewel de veranderingen in de totale produktie-omvang van veel betekenis zijn is de wijze waarop deze tot stand komen toch van groter belang. Het zijn uiteindelijk de ontwikkelingen in de verschillende produktietakken en de onderlinge verhoudingen daartussen die het totale ontwikkelingsbeeld bepalen. Daarom is in tabel 3.4. een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de omvang en samenstelling van de verschillende produktietakken, alles uitgedrukt in s.b.e.'s.

Tabel 3.4. Omvang en samenstelling van de produktietakken in Twente in 1971, 1974 en 1977 (hoofdberoep landbouwer of tuinder).

	sbe per produktietak						ontwikkeling (index)	
	aantal			Σ			1971-'74 ('71=100)	1974-'77 ('74=100)
	1971	1974	1977	1971	1974	1977		
akkerbouw	37.929	42.258	48.970	7	7	7	111	116
tuinbouw	5.788	6.005	8.887	1	1	1	104	148
melkveehouderij ¹⁾	389.561	444.003	462.826	69	68	65	114	104
rundveemesterij	8.940	21.885	19.487	1	3	3	245	89
Totaal op basis van bodemproduktie	442.218	514.151	540.170	78	79	76	116	105
varkenshouderij	105.200	114.445	150.387	19	18	21	109	131
pluimveehouderij	16.310	17.010	22.358	3	3	3	104	131
kalvermesterij	2.432	2.468	3.219	0	0	0	101	130
tot. intens. vee.	123.942	133.923	175.964	22	21	24	108	131
Totale produktie-omvang	563.566	648.074	716.134	100	100	100	115	110

Bron C.B.S.-L.E.I.

1) incl. jongvee, paarden en schapen.

Uit dit overzicht blijkt duidelijk dat de krachtige groei van de totale produktie-omvang tussen 1971 en 1974 vooral berustte op uitbreiding van de rundveehouderij, terwijl van 1974-1977 de uitbreiding van de intensieve veehouderij de belangrijkste drager van de ontwikkeling was. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat het jaar 1977 voor de rundveehouderij een enigszins vertekend beeld geeft doordat de veebezetting toen door de krappe ruwvoerpositie en de hoge krachtvoerprizen, krap werd gehouden. Ook wanneer die factor wordt geëlimineerd, blijkt de groei in de rundveehouderij echter aanmerkelijk zwakker te zijn geworden. Daartegenover staat een sterke uitbreiding in zowel de varkenshouderij als de pluimveehouderij terwijl de kleine tak kalvermesterij sedert 1974 een soortgelijke groei te zien gaf. De uitbreiding in de akkerbouw moet geheel toegeschreven worden aan de snijmaisteelt, die thans ruim 2/3 deel van de Twentse akkerbouw inneemt.

Het spectaculaire groeicijfer voor de tuinbouw (+ 48% !) berust voor een deel op administratieve verschuivingen vanuit de groep "overige" bedrijven naar het hoofdberoep tuinder, maar komt verder in hoofdzaak voor rekening van de sierteelten.

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de ontwikkelingen in de verschillende produktietakken na 1974 beslist anders zijn geweest dan van 1971-1974, ook al is de ontwikkeling van de totale produktie-omvang na 1974 niet veel zwakker geweest.

Overigens onderscheidt Twente zich in dit opzicht eigenlijk alleen van het landelijk beeld door een sterkere (of minder zwakke) groei: 1974-1977 Twente + 10% en Nederland + 5%.

Dezelfde verhoudingen komen in vrijwel alle produktietakken terug. Zo was de landelijke toename in de varkenshouderij "slechts" 23% en in de akkerbouw 3%. Het meest opvallend verschil is de groei van de melkveehouderij in Twente (+ 4%) tegenover een kleine daling van de omvang van de landelijke melkveehouderij (- 2%). Inmiddels is echter gebleken dat deze daling slechts tijdelijk was.

De verschillen in de ontwikkeling van de samenstelling van de totale produktie-omvang tussen de deelgebieden zijn zo klein dat voor Twente in dit opzicht gesproken kan worden van een algemeen plaats vindende ontwikkeling.

3.4. De bedrijfstypen

De veranderingen in de samenstelling van de produktie komen ook tot uiting in het bedrijfstype. Daarom is in tabel 3.5. het aantal bedrijven van de verschillende typen in 1971 - 1974 opgenomen. De typering van de bedrijven berust op het aandeel van de produktietakken in het totaal aantal s.b.e. per bedrijf. De gebruikte typering berust op het zogenaamde VAT-systeem (percentages veehouderij, akkerbouw, tuinbouw).

Een aantal typen is samengevoegd. De omschrijving is als volgt:

- melkveeh.bedrijf : > 60% s.b.e. voor melkveehouderij
- intens.veeh.bedr. : id. " intensieve veehouderij
- akkerbouwbedrijf : id. " akkerbouw
- tuinbouwbedrijf : id. " tuinbouw
- ov. veeh.bedrijven : 40-60% rundveeh. en 40-60% intensieve veeh.
- overige bedrijfstypen: bedrijven met 20-40% akkerbouw, 20-40% veehouderij en 20-40% tuinbouw.

Van de "overige" veehouderijbedrijven bestaat ongeveer 1/4 deel uit rundveemesterijbedrijven.

Tabel 3.5. De bedrijfstypen in Twente in 1971- 1974 en 1977. (hoofdberoep: landbouwer of tuinder).

	bedrijven per bedrijfstype							
	aantal			%			index 1971=100	
	1971	1974	1977	1971	1974	1977	1974	1977
melkveeh.bedrijven	5163	4851	4162	76	76	69	94	81
intens.veeh.bedr.	234	306	489	4	5	8	131	209
overige veeh.bedr.	1231	1113	1179	18	17	19	90	96
akkerb.bedr.	54	52	72	1	1	1	96	133
tuinbouwbedr.	48	47	53	1	1	1	98	110
overige bedr. typen	28	41	71	0	0	1	146	254
Totaal	6758	6410	6026	100	100	100	95	89

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Hoewel de benaming van de bedrijfstypen mogelijk de indruk wekt dat het bij alle typen, behalve bij de "overige", om gespecialiseerde bedrijven gaat is dit geenszins het geval. Dit blijkt al uit de hiervoor gegeven omschrijving van de typen.

Zo is bijvoorbeeld een groot deel van de intensieve veehouderijbedrijven in feite een gemengd veehouderijbedrijf met koeien, grasland, snijmais en een flinke eenheid mestvarkens.

Doordat de varkenshouderij op zo'n bedrijf meer wordt uitgebreid dan de rundveehouderij overschrijdt het de grens en wordt "intensief veehouderijbedrijf" genoemd.

Overigens is het in het algemeen wel zo dat het merendeel van de "verdwenen" bedrijven behoorde tot het type melkveehouderijbedrijven, al dan niet met een kleine varkens- of pluimveestapel.

Uit de hiervoor en in tabel 3.5. vermelde gegevens kan niet worden afgeleid of er sprake is van meer of minder specialisatie op de bedrijven. Daarvoor zijn o.m. de 60% normen te vaag.

Een vergelijking van de bedrijfstypen met Nederland gaat enigszins mank doordat landelijk aanzienlijk meer tuinbouw- en akkerbouwbedrijven voorkomen en verhoudingsgewijs aanzienlijk minder melkveehouderijbedrijven. De ontwikkelingen in de aantalsverhoudingen vertonen echter een gelijksoortig verloop. Bij het type intensieve veehouderijbedrijven is het zo dat het percentage van deze bedrijven thans (1977) zowel in Twente als landelijk ongeveer 8 bedraagt. Met name ten aanzien van dat percentage bestaan er in Twente tussen de deelgebieden nog steeds grote verschillen: een hoogste percentage van ruim 18% in deelgebied Zuid en een laagste van ongeveer 4% in deelgebied Oost.

3.5. De arbeidsbezetting

Hoewel minder dan tussen 1971 en 1974 is de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf in de periode 1974-1977 verder afgenomen, een ontwikkeling die zich overigens in de gehele provincie Overijssel en ook landelijk voordoet.

Doordat landbouwbedrijven zonder bedrijfshoofd nauwelijks voorkomen, heeft de vermindering van de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf geheel plaats gevonden bij de categorie niet-zelfstandigen in de landbouw, in hoofdzaak bij de meewerkende zoons. Dat wil uiteraard niet zeggen dat het aantal zelfstandigen (bedrijfshoofden) niet zou zijn verminderd, want dat is, evenals het aantal bedrijven, in de periode 1974-1977 gemiddeld met 2% per jaar afgenomen. Op een toenemend deel van de bedrijven is echter meer dan één bedrijfshoofd aanwezig, bijvoorbeeld een vader en een zoon of twee broers. Daardoor is het gemiddeld aantal bedrijfs-hoofden per bedrijf, evenals in de vorige periode, van 1974 tot 1977 weer iets toegenomen (zie tabel 3.6.).

Tabel 3.6. De gemiddelde arbeidsbezetting per (hoofdberoeps) bedrijf (mannelijke arbeidskrachten, regelmatig tenminste 15 uur/week op het bedrijf werkend).

	gemiddeld aantal					
	mann.arb.kr./bedr.			bedrijfshoofden/bedrijf		
	1971	1974	1977	1971	1974	1977
Twente	1.36	1.32	1.31	.93	.95	.96
Overijssel	1.32	1.29	1.27	.96	.98	.99
Nederland	1.42	1.41	1.40	1.02	1.03	1.03

Bron : C.B.S. - L.E.I.

De hogere gemiddelden voor Nederland zijn een gevolg van de gemiddeld grotere bedrijven en het landelijk meer voorkomen van tuinbouw dan in Twente. Op tuinbouwbedrijven komen namelijk in meer gevallen meerdere bedrijfshoofden per bedrijf voor dan op landbouwbedrijven.

Op een groot deel van de bedrijven werken naast de mannen vrouwen op het bedrijf; meest de vrouw van het bedrijfshoofd.

Hoewel de ontwikkeling van het aantal op de bedrijven werkende vrouwen onregelmatig is -wellicht mede veroorzaakt door onvolkomenheden in de statistische gegevens- bestaat de indruk dat het gemiddeld aantal per bedrijf meewerkende vrouwen eerder nog iets toeneemt dan dat het afneemt. Dooreengenomen werkt op meer dan de helft van de Twentse bedrijven de vrouw van het bedrijfshoofd regelmatig en tenminste 15 uur per week mee op het bedrijf. Op nog 5% van de bedrijven werkt de vrouw ook wel regelmatig mee maar minder dan 15 uur per week.

3.6. De produktie-omvang per man

De gemiddelde produktie-omvang (in s.b.e.) per man (regelmatig tenminste 15 uur per week op het bedrijf meewerkend) is zowel in de periode 1971-1974 als 1974-1977 aanzienlijk toegenomen: in de eerste periode met 26% en in de tweede met 17%. Hoewel deze toename in Twente procentueel sterker was dan in geheel Overijssel en landelijk bleef de gemiddelde produktie-omvang per man in Twente steeds 17 s.b.e. lager dan het landelijk gemiddelde (zie tabel 3.7.). Er is dus wel sprake van een relatieve maar geen sprake van een absolute inhaal door Twente op dit punt. Hiervoor was de toch wel sterke uitbreiding van de totale produktie-omvang in Twente nog niet groot genoeg, vooral doordat in Twente naar verhouding meer mannen in de landbouw zijn blijven werken dan landelijk het geval was.

Tabel 3.7. De gemiddelde productieomvang per man in s.b.e.

	s.b.e./man $\bar{x}$ in		
	1971	1974	1977
Twente	61	77	90
Overijssel	64	80	91
Nederland	78	94	107

* man = regelmatig $\geq$ 15 uur/week meewerkende mannelijke arbeidskracht.

Bron: C.B.S. - L.E.I.

De verhoging van de gemiddelde produktie-omvang per man werd in Twente dan ook voor een veel groter deel tot stand gebracht door produktievergroting dan landelijk: van 1974-1977 in Twente voor 62%, landelijk voor 42%. Hierin is een duidelijke ontwikkeling gaande, want in de periode 1971-1974 waren deze cijfers achtereenvolgens 65% en 53%.

In afnemende mate draagt uitbreiding van de produktie-omvang bij tot verhoging van het gemiddelde aantal s.b.e. per man. Het accent komt dan ook, zowel in Twente als landelijk meer te liggen bij de vermindering van het totaal aantal arbeidskrachten. Dit betekent in feite dat de nadruk bij de vergroting van de gemiddelde produktie-omvang per man is komen te liggen bij de vermindering van het aantal bedrijven. In 3.5. bleek immers dat de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf slechts weinig is afgenomen.

Vertaald naar de bedrijven houdt dit in: een daling van het aantal bedrijven, een geringe vermindering van de arbeidsbezetting per bedrijf en een uitbreiding van de produktie-omvang per bedrijf die iets sterker is dan de vermindering van het aantal bedrijven.

Hiermee is niet gezegd dat er in Twente geen mogelijkheden zouden zijn voor uitbreiding van de produktie. Zo behoort bijvoorbeeld verhoging van de veebezetting per hectare zeker tot de mogelijkheden.

Doordat de toename van de gemiddelde produktie-omvang per man in alle delen van Twente gemiddeld meer dan 4% per jaar was, bleven de verschillen in s.b.e./man tussen de delen van Twente bestaan. Daardoor komt deelgebied Zuid nog steeds bovenaan met in 1977 gemiddeld 108 s.b.e./man en deelgebied Zuidwest nog onderaan met gemiddeld 80 s.b.e./man. Evenals in de periode 1971-1974 steeg de gemiddelde produktie-omvang per man in deelgebied Noord het minst, in hoofdzaak door de geringe uitbreiding van de totale produktie-omvang want het aantal arbeidskrachten nam daar niet minder af dan gemiddeld in Twente. In Zuidwest was dat juist wel de oorzaak van het "niet inhalen van de achterstand" want ondanks de zeer sterke toename van de totale produktie-omvang (1974-1977 met 15%) bleef dit deel achter.

Het aantal arbeidskrachten was hier in 1977 dan ook slechts 2% lager dan in 1974 (Twente 6%).

3.7. Het grondgebruik

Een steeds groter deel van de Twentse cultuurgrond wordt gebruikt voor de voederwinning, vooral voor het rundvee. Weliswaar vermindert de oppervlakte grasland maar de verbouw van snijmais vertoont nog steeds een flinke groei. In tabel 3.8. zijn de oppervlakten en percentages gras-, bouw- en tuinland opgenomen voor de jaren 1971, 1974 en 1977. Uit deze cijfers blijkt duidelijk dat andere akkerbouwgewassen dan snijmais steeds minder hectares in beslag nemen en dat de voedergewassen gras en snijmais samen in 1977 niet minder dan 95% van de cultuurgrond bezetten. Sedert 1974 is echter nog wel het percentage van de grond voor voederwinning toegenomen maar de totale oppervlakte grasland + snijmais is van 1974-1977 met ruim 1% afgenomen: de daling van de oppervlakte grasland was groter dan de uitbreiding van de oppervlakte snijmais.

Tabel 3.8. Het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven in Twente.

	oppervlakte en % cultuurgrond in gebruik als												totaal
	bouwland				grasland		grasland		tuinland		braak		
	totaal		+ snijmais										
	ha.	%	ha.	%	ha.	%	ha.	%	ha.	%	ha.	%	ha.
1971	11.924	15	2.192	3	68.519	85	70.711	88	65	0	27	0	80.534
1974	12.007	16	6.951	9	67.200	84	74.151	93	70	0	18	0	79.294
1977	13.597	18	9.520	13	63.815	82	73.335	95	70	0	16	0	77.497

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Zowel de uitbreiding van de snijmaisteelt als de vermindering van de oppervlakte grasland deden zich in geheel Twente voor, al was de vermindering van de oppervlakte grasland in deelgebieden Noordwest en Zuidwest naar verhouding klein.

De afname van de oppervlakte grasland vond overigens buiten Twente en Overijssel vrijwel in dezelfde mate plaats als in Twente. De oppervlakte bouwland nam echter in Twente en Overijssel in de periode 1974-1977 aanmerkelijk meer toe dan landelijk het geval was, namelijk achtereenvolgens met 13%, 11% en 3%. De toename was ook buiten Overijssel een gevolg van de uitbreiding van de snijmaisteelt.

3.8. De veehouderij

3.8.1. De rundveehouderij

Bij de behandeling van de omvang en samenstelling van de totale productie-omvang bleek de omvang van de rundveehouderij na 1974 slechts een zeer kleine groei te zien te geven.

Uitgedrukt in "grootvee-eenheden" (G.V.E.), bedroeg deze groei van 1971-1974 nog 23% en van 1974-1977 slechts 3%. Dat is overigens toch nog iets meer dan gemiddeld voor Overijssel en landelijk het geval was.

Landelijk trad namelijk van 1974-1977 zelfs een daling van 2% op (zie tabel 3.9.). Deze daling in Nederland en de vertraging van de groei in Overijssel en Twente was voor een aanzienlijk deel het gevolg van de sterke vermindering van de rundveemesterij, maar ook van de beperking van het aantal stuks jongvee.

De geringe groei van de rundveehouderij hing echter vooral samen met de zeer beperkte uitbreiding van de melkveestapel. In tabel 3.10. is hierover een aantal gegevens opgenomen.

Voor deze vermindering van de groei in de melkveehouderij zijn verschillende mogelijke oorzaken aan te voeren. Men kan daarbij denken aan bijvoorbeeld: toenemende risico's bij de voedervoorziening, hogere prijzen van krachtvoer, de beperkende gebouwsituatie, grenzen aan de praktische mogelijkheden (b.v. door de gegeven cultuurtechnische productie-omstandigheden) maar ook door grenzen aan de menselijke mogelijkheden. Het werkelijke effect van deze mogelijke oorzaken is echter moeilijk aantoonbaar en niet te kwantificeren. Vrijwel de enige concrete factor in deze is de vermindering van de oppervlakte voedergewassen in Twente.

De uitbreiding van de oppervlakte snijmais bleek van 1974-1977 onvoldoende te zijn om het verlies aan grasland naar oppervlakte te compenseren. Door de uitbreiding van de oppervlakte snijmais en een intensievere graslandexploitatie konden echter -gemiddeld- toch meer G.V.E. per hectare worden gehouden (tabel 3.11.). Deze stijging was echter niet spectaculair, zeker niet wanneer de ontwikkeling van het aantal G.V.E./100 ha. grasland en snijmais wordt gezien.

Tabel 3.9. De ontwikkeling van het aantal grootvee-eenheden (G.V.E.) (hoofdberoep landbouwer).

	Index aantal G.V.E.	
	1974	1977
	1971=100	1974=100
Twente	123	103
Overijssel	122	102
Nederland	119	98

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Tabel 3.10. Ontwikkeling van de aantallen dieren in de rundveehouderij (hoofdberoep landbouwer).

diersoort	aantal dieren in Twente in			Index aantal dieren			Nederland
	1971	1974	1977	Twente	Overijssel		
				1974	1977	1977	
	1971	1974	1977	1971=100	1974=100	1974=100	1974=100
melkvee	100.958	119.313	127.647	118	107	105	101
jongvee	89.170	107.589	109.149	121	101	98	94
mestvee	12.726	31.265	27.843	246	89	92	92

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Tabel 3.11. Aantal G.V.E. per 100 ha. grasland en per 100 ha. voedergewassen (grasland + snijmais) - hoofdberoep landbouwer.

	aantal G.V.E./100 ha. grasland			aantal G.V.E./100 ha. grasland plus snijmais in Twente
	Twente	Overijssel	Nederland	
1971	224	220	221	210
1974	280	274	270	254
1977	305	289	278	265

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Tabel 3.12. Het aantal bedrijven met rundvee (hoofdberoep landbouwer).

bedrijven met:	Index aantal bedrijven			
	Twente	Overijssel	Nederland	
	1974 1971=100	1977 1974=100	1977 1974=100	1977 1974=100
melkvee	93	89	90	85
mestvee	172	70	68	70
alle bedrijven (mèt en zonder rundvee)	95	94	95	93

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Binnen Twente zijn zowel algemeen geldende als van gebied tot gebied verschillende ontwikkelingen te constateren. Zo werd bijvoorbeeld in deelgebied Zuidwest de melkveestapel van 1974 op 1977 toch nog met 12% uitgebreid, terwijl deze in deelgebied Noord en de 4 "Bandstad-gemeenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede in dezelfde periode vrijwel gelijk bleef (vooral door vermindering van de beschikbare oppervlakte cultuurgrond).

Tussen 1974 en 1977 zijn de bestaande verschillen in jongveebezetting tussen de deelgebieden van Twente nauwelijks veranderd. Vrijwel overal bleef het aantal stuks jongvee gelijk, alleen in deelgebied Noord en de genoemde "Bandstad-gemeenten" verminderde het aantal.

Nog steeds houden de veehouders in de deelgebieden Zuidwest en Zuid gemiddeld aanzienlijk meer jongvee aan dan hun collega's in andere delen van Twente.

De inkrimping van de rundveemesterij in de periode 1974-1977 is algemeen, zowel in Twente als landelijk. De belangrijkste oorzaken daarvan zijn de sterk gestegen kosten, onder meer van de kalveren en de afzetproblemen en de daarmee samenhangende lage opbrengstprijzen.

Voor de omvang van de rundveestapel per oppervlakte-eenheid grasland of voedergewassen (G.V.E./ha.) geldt algemeen, dat de mogelijkheden tot het opvoeren daarvan steeds kleiner worden, ook al zijn daar op heel wat bedrijven zeker nog mogelijkheden voor. Ook is men er voorzichtiger mee geworden, wijs geworden door ervaringen met soms snel stijgende (kracht) voerprijzen en klimaatrisico's bij de voederwinning. Ook vormt op sommige bedrijven de stalruimte een beperkende factor.

Door de algemene omstandigheden en vooral door de beschikbare oppervlakte cultuurgrond per bedrijf, komen binnen Twente echter zeker verschillen voor. Zo kunnen de landbouwers in bijvoorbeeld de deelgebieden Noord en Oost volstaan met een naar verhouding lichte veebezetting (per ha.), terwijl in deelgebied Zuid een zware veebezetting nodig was om een flinke veestapel te kunnen houden. In een deelgebied als Noordoost komt men gemiddeld ook met een zware veebezetting nog niet tot een veestapel als in de voornoemde gebieden.

Deze verschillen blijken echter toch nauwelijks enig verschil te maken voor de ontwikkeling (=vermindering) van het aantal bedrijven met melkvee. Wel is het aantal bedrijven met melkvee in de deelgebieden Centrum-Zuid en Noord (en ook in de eerdergenoemde 4 "Bandstad-gemeenten") meer gedaald dan in andere delen van Twente, maar die vermindering liep gelijk op met de daling van het totaal aantal bedrijven in die gebieden. Ook gaf het deelgebied Zuidwest slechts een geringe vermindering van het aantal bedrijven met melkvee te zien. Dit deelgebied kent echter ook de kleinste daling van het totaal aantal bedrijven.

In feite is er ten aanzien van de vermindering van het aantal bedrijven met melkvee geen verschil tussen de deelgebieden.

In dit opzicht is er wel verschil tussen Twente (en Overijssel) en de rest van Nederland. Vergelijking van de gegevens in tabel 3.10 leert namelijk, dat het aantal bedrijven met melkvee tussen 1974 en 1977 landelijk 8% meer daalde dan het totaal aantal bedrijven, terwijl het overeenkomstige verschil voor Twente (en Overijssel) 5% bedraagt. Hierbij dient nog wel te worden opgemerkt dat dit aanzienlijk meer is dan in de periode 1971-1974 toen het verschil slechts 2% bedroeg.

De melkveehouderij.

Hoewel het totaal aantal melkkoeien in Twente sedert 1974 niet zo erg is toegenomen is toch het gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf tussen 1974 en 1977 weer met 20% gestegen van 20 tot 24. Overigens was deze toename buiten Twente even groot. Twente neemt wat dat betreft dus geen uitzonderingspositie in. Wel is het zo dat Twente gemiddeld genomen nog steeds minder melkkoeien per bedrijf telt dan Overijssel en Nederland. Van een inhaal is daarbij nauwelijks sprake (zie tabel 3.13.).

In Twente zijn dan ook verhoudingsgewijs veel bedrijven met 10-19 en 20-29 melkkoeien. Ook het aantal bedrijven met grote melkveestapels (minstens 50 melkkoeien) is naar verhouding nog klein, ook al is dat snel toegenomen, zowel in de groep met 50 à 70 als met 70 tot 100 melkkoeien. Deze verschuiving naar grotere melkveestapels vond ook al vóór 1974 plaats en bovendien in geheel Twente. In 1971-1974 vond de verschuiving vooral plaats van bedrijven met minder dan 20 naar bedrijven met meer dan 20 melkkoeien. Tussen 1974 en 1977 lag het omslagpunt al bij 30 melkkoeien en in de deelgebieden Noord, Zuid en Zuidwest al bij 40 melkkoeien per bedrijf.

Hoewel snel verminderend in aantal, zijn er in Twente, maar ook landelijk, nog veel bedrijven van landbouwers (hoofdberoep) met een zeer kleine (minder dan 10) melkveestapel.

Het is overigens opmerkelijk dat de verdeling van de bedrijven naar het aantal melkkoeien in Twente in 1977 precies gelijk is aan de overeenkomstige landelijke cijfers voor het jaar 1974.

Tabel 3.13. De omvang van de melkveestapels (hoofdberoep landbouwer).

		Z bedrijven met melk- en kalfkoeien						aantal bedrijven met melk.	gem. aant. melkk. /bedr. met melk.
		1-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50 e.m.		
Twente	1971	24	47	22	6	1	0	6.368	16
	1974	19	35	26	12	5	3	5.896	20
	1977	18	28	24	14	8	8	5.265	24
Overijssel	1974	17	32	26	14	6	5	14.091	22
	1977	16	26	24	15	9	10	12.721	26
Nederland	1974	18	28	24	14	8	8	87.642	24
	1977	17	22	21	15	10	15	74.205	29

Bron: C.B.S. - L.E.I.

De rundveemesterij.

In tegenstelling tot de melkveehouderij is er bij de rundveemesterij weinig verschil in de verdeling van de bedrijven naar het aantal dieren per bedrijf tussen Twente en Nederland. Alleen het percentage bedrijven met grote aantallen mestdieren is landelijk in 1977 hoger maar dat was het ook in 1974 al (tabel 3.14.).

De sterke vermindering van het aantal bedrijven met rundveemesterij vond vooral plaats bij de bedrijven met enkele dieren, maar ook in 1977 hield toch een zeer groot deel van de bedrijven minder dan 5 dieren voor de mesterij. Vooral in de deelgebieden Centrum-Zuid, Oost en Noordoost komen veel van deze bedrijven voor. In deze laatste twee deelgebieden is de rundveemesterij overigens een zeer sterk verbreide activiteit.

Tabel 3.14. De omvang van de rundveemesterij op de bedrijven (hoofdberoep landbouwer).

		% bedrijven met ... stuks mestvee						aantal bedrijven met mestvee	gem.aant. mest- vee p. bedrijf met mestvee
		1-4	5-9	10-19	20-29	30-49	50 e.m.		
Twente	1971	60	20	14	4	1	1	1.944	7
	1974	48	24	18	6	3	1	3.346	9
	1977	44	23	20	7	3	3	2.333	12
Overijssel	1974	53	23	16	4	3	1	5.391	8
	1977	46	23	19	6	3	3	3.639	12
Nederland	1974	50	22	16	6	4	2	32.048	10
	1977	45	21	18	7	5	4	22.428	13

Bron: C.B.S. - L.E.I.

3.8.2. De intensieve veehouderij

De varkenshouderij.

Door verschillen in de gebruikte computerprogramma's bij de indeling van bepaalde categorieën varkens bij de verdeling van de bedrijven naar aantallen mest- en fokvarkens, moet bij de thans beschikbare gegevens worden volstaan met enkele indicaties voor de ontwikkeling. De vergelijkbaarheid daarvan is acceptabel. Afwijkingen zijn niet groter dan 1 tot 3%.

In tabel 3.15. is aangegeven hoe de ontwikkeling tussen 1974 en 1977 is geweest van het aantal bedrijven met mestvarkens, het totaal aantal mestvarkens en het gemiddeld aantal mestvarkens per bedrijf. Dezelfde gegevens zijn opgenomen voor de fokvarkens.

Tabel 3.15. De ontwikkeling van de varkenshouderij (hoofdberoep landbouwer). (Index cijfers).

		ontwikkelings-index (begin periode=100)					
		bedr. met mestv.	aant. mestv.	gem.aant. mestv./bedr.	bedr. met fokv.	aant. fokv.	gem.aant. fokv./bedr.
Twente	1974 (1971=100)	88	115	130	91	101	119
	1977 (1974=100)	87	135	155	90	120	133
Overijssel	1977 (id.)	88	132	149	90	115	127
Nederland	1977 (id.)	87	126	145	90	110	123

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Ten aanzien van het aantal bedrijven met mestvarkens en met fokvarkens is sprake van een voortzetting van de ontwikkeling in de periode 1971-1974. Twente sluit hiermee aan bij de algemene landelijke ontwikkeling, waarbij het aantal bedrijven met varkens sneller afneemt dan het totaal aantal bedrijven.

Het totaal aantal mestvarkens in Twente is tussen 1974 en 1977 aanzienlijk meer toegenomen dan tussen 1971 en 1974, ruim 2x zo sterk. Twente lag op dit punt ook duidelijk boven de landelijke ontwikkeling.

Dat geldt ook voor het totaal aantal fokvarkens in Twente dat, in tegenstelling tot de periode 1971-1974, toen het aantal fokvarkens vrijwel gelijk bleef, van 1974-1977 sterk toenam, ongeveer 2x zo sterk als landelijk het geval was.

Door deze ontwikkelingen in aantallen dieren en aantallen bedrijven met dieren is het gemiddeld aantal dieren per bedrijf tussen 1974 en 1977 zowel bij de mestvarkens als bij de fokvarkens aanzienlijk toegenomen. Dit is vooral tot stand gekomen door vergroting van de varkensstapels op de bedrijven die al varkens hadden naar aantallen die een rationele bedrijfsvoering mogelijk maken waardoor ook bij kleine marges tussen kosten en opbrengsten nog een inkomen is te behalen. Hierdoor zijn vooral meer varkensstapels van 200-500 mestvarkens en met meer dan 50 fokvarkens ontstaan.

Daarnaast is ook het aantal bedrijven met zeer weinig mestvarkens of fokzeugen duidelijk verminderd. Desondanks heeft toch nog 1/3 deel van de bedrijven met mestvarkens minder dan 50 mestvarkens en ongeveer 1/4 deel van de bedrijven met fokvarkens minder dan 10 fokvarkens.

Landelijk gezien liggen die percentages weliswaar nog hoger maar het is duidelijk dat op vele landbouwbedrijven in Twente ook een kleine tak varkenshouderij door de boer op waarde wordt geschat.

Hoewel verhoudingsgewijs snel toegenomen is het aantal bedrijven met grote varkensstapels in Twente nog vrij klein: in 1977 waren er 78 bedrijven met minstens 500 mestvarkens en 115 bedrijven met minstens 100 fokvarkens.

Tussen 1974 en 1977 heeft de grootste uitbreiding van de varkensstapel plaats gevonden in het deelgebied Noordwest: in 1977 bijna de helft meer mestvarkens dan in 1974 en ruim 1/4 deel meer fokvarkens. Doordat ook het aantal bedrijven met mestvarkens daalde (met 11%) nam het gemiddeld aantal dieren per bedrijf toe met niet minder dan 66%, waardoor Noordwest op dit punt boven het landelijk gemiddelde is gekomen. Dat neemt niet weg dat deelgebied Zuid gemiddeld nog steeds ver boven alle gebieden uitsteekt.

Deelgebied Oost heeft gemiddeld de kleinste varkensstapels en geeft ook de sterkste daling van het aantal bedrijven met varkens te zien de kleinste groei van het aantal mestvarkens en het aantal mestvarkens per bedrijf. Ditzelfde geldt bij de fokvarkens ook voor de deelgebieden Noord en Noordoost, waar ook gemiddeld minder fokvarkens per bedrijf worden gehouden.

Ondanks de verschillen tussen de delen van Twente is echter in feite sprake van een algemene verschuiving naar minder maar grotere varkensstapels in geheel Twente.

De pluimveehouderij.

Het aantal bedrijven met pluimvee is zowel landelijk als in Twente in de periode 1974-1977 verder afgenomen. Vooral het aantal bedrijven dat leg-hennen houdt is sterk verminderd, n.l. met 30% (landelijk 24%).

Hierbij zijn de zeer kleine tomen (minder dan 50 leghennen) buiten beschouwing gebleven.

De vermindering van het aantal bedrijven met mestkuikens is beperkt tot ongeveer 6% maar het aantal van deze bedrijven is ook niet groot (tabel 3.16.).

Tabel 3.16. De ontwikkeling van de pluimveehouderij (hoofdberoep landbouwer).

		aant. bedr. met mestkuikens	gem. aant. mestk./bedr.	aant. bedr. 1) met leghennen	gem. aant. legh./bedr.	ontw. tot. aant. dieren Index: 1974 (71=100), 1977 (74=100)	
						mestk.	legh.
Twente	1971	151	11.540	771	760	.	.
	1974	144	14.390	485	1200	120	99
	1977	135	16.150	339	1860	105	108
Overijssel	1974	267	14.860	889	1470	124	99
	1977	257	16.270	659	2230	105	113
Nederland	1974	1776	17.570	7.230	2180	106	105
	1977	1689	19.750	5.487	3490	107	121

Bron: C.B.S. - L.E.L.

1) met ten minste 50 leghennen.

De vermindering van het aantal bedrijven met pluimvee ging gepaard met een aanzienlijke verhoging van het aantal kippen per bedrijf. Bij de leghennen was die verhoging nog spectaculairder dan bij de mestkuikens doordat het aantal bedrijven met weinig leghennen drastisch verminderde. Het aantal bedrijven met minstens 10.000 leghennen is echter beperkt tot ongeveer 2% van het aantal bedrijven met leghennen. In 1971 waren het er in heel Twente 5 en in 1977 pas 7.

Ook het aantal bedrijven met veel mestkuikens is in Twente beperkt. De grootste uitbreiding van de pluimveehouderij vond plaats in de deelgebieden Noordwest, Noord en Oost. In deelgebied Noordoost werd alleen het aantal mestkuikens uitgebreid terwijl er minder leghennen kwamen. In het deelgebied Zuid, dat gemiddeld de grootste aantallen mestkuikens per bedrijf heeft (26.200/bedrijf) bleef het totaal aantal mestkuikens vrijwel gelijk.

In deelgebied Zuidwest, waar er toch al niet veel waren, zijn de mestkuikens bijna verdwenen, in Centrum-Zuid is het aantal gehalveerd. Het zwaartepunt van de kuikenmesterij ligt in Twente dan ook in de deelgebieden Noordwest en Noordoost, al tellen in dit opzicht ook de deelgebieden Zuid en Oost nog wel mee.

Kenmerkend voor de ontwikkeling van de hele pluimveehouderij is de vergroting van de schaal waarop wordt gewerkt; het aantal dieren per bedrijf, zowel leghennen als mestkuikens, is in de periode 1974-1977 ook in Twente sterk vergroot.

3.9. De tuinbouw

In de voorgaande studie¹⁾ werd geconstateerd dat ook na 1974 een beperkte uitbreiding van de oppervlakte tuinbouwgewassen, de produktie-omvang, het aantal arbeidskrachten op tuinbouwbedrijven en het aantal tuinbouwbedrijven kon worden verwacht. Hoe is de ontwikkeling sedertdien verlopen?

Het aantal bedrijven met tuinbouw.

Zoals uit tabel 3.17. blijkt is het aantal tuinbouwbedrijven en het aantal "overige" bedrijven met tuinbouw na 1974 vrijwel gelijk gebleven en het aantal landbouwbedrijven met tuinbouwteelten verder gedaald.

Tabel 3.17. Het aantal bedrijven met tuinbouw.

bedrijfstype	aantal bedrijven in		
	1971	1974	1978
tuinbouwbedrijven	49	61	60
landb.bedr. met tuinbouw	13	9	4
"overige" bedrijven met tuinbouw	39	48	49
totaal aantal bedr. met tuinbouw	101	118	113

Bron: CBS - LEI.

De ontwikkeling van het aantal bedrijven met tuinbouw is dus weer tot stilstand gekomen. Dat is zeker niet het geval met de produktie op de bedrijven.

Omvang en samenstelling van de tuinbouwproduktie.

De totale oppervlakte tuinbouwgewassen is niet sterk uitgebreid maar door de veranderingen in de samenstelling ervan, is de totale produktie-omvang aanzienlijk groter geworden.

In tabel 3.18. is de ontwikkeling van de oppervlakte van de verschillende tuinbouwteelten weergegeven. Hieruit blijkt dat de oppervlakte tuinbouwgewassen in de open grond vrijwel gelijk is gebleven. Daarbij heeft wel een verschuiving plaats gevonden van groenten en fruit naar de boomkwekerij en overige tuinbouwgewassen. Tot de overige tuinbouwgewassen behoren o.m. de perkplanten, waarbij een vrij sterke uitbreiding heeft plaatsgevonden.

¹⁾ De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst.
L.E.I.-studie no. 2.75. Den Haag 1976.

Tabel 3.18. De oppervlakte tuinbouwgewassen in Twente (in ha).

gewassen	oppervlakte tuinbouwgewassen in		
	1971	1974	1978
Tuinbouw open grond: totaal	77.6	90.5	90.4
w.v. groenten	23.7	14.8	11.7
appels en peren	9.1	10.4	1.9
boomkwekerij	39.4	52.7	64.6
overige tuinb.gewassen	6.3	10.7	12.2
Tuinbouw onder glas: totaal	9.4	10.4	15.0
w.v. groenten	3.2	2.4	1.0
bloemen	6.0	7.9	13.2
Totale oppervlakte tuinbouwgewassen	87.0	101.0	105.4

Bron: CBS-LEI.

De belangrijkste ontwikkeling is de sterke uitbreiding van de bloementeelt onder glas, die grotendeels op de tuinbouwbedrijven heeft plaats gevonden (5.4 ha. in 1974 en 9.7 ha. in 1978). Door deze ontwikkeling is de produktie-omvang (in s.b.e.) op de tuinbouwbedrijven aanzienlijk groter geworden.

Evenals in de periode 1971-1974 heeft de uitbreiding van de bloementeelt onder glas na 1974 voor een groot deel plaats gevonden in en rond de gemeente Enschede. Na 1974 was de uitbreiding elders in Twente echter sterker. De uitbreiding van de boomkwekerij was ook na 1974 het sterkste in het noordwestelijk deel van Twente.

De totale produktie-omvang van de tuinbouwbedrijven (hoofdberoep) nam door deze ontwikkeling toe van 6868 s.b.e. in 1974 tot 11.428 s.b.e. in 1978. Dit betekent dat de gemiddelde bedrijfsomvang toenam van 111 s.b.e. tot 190 s.b.e. per bedrijf, een zeer forse uitbreiding. Hoewel de produktie-omvang per man in 1974 op de tuinbouwbedrijven nog erg laag was (gemiddeld 50 s.b.e.) was voor deze bedrijfsvergroting een uitbreiding van de arbeidsbezetting op de bedrijven noodzakelijk: van gemiddeld 2.2 man/bedrijf in 1974 tot gemiddeld 2.6 man/bedrijf in 1978. De uitbreiding van de produktie-omvang was echter sterker waardoor de produktie-omvang per man kon toenemen tot gemiddeld 73 s.b.e. in 1978.

Arbeidsbezetting op de tuinbouwbedrijven.

De uitbreiding van de arbeidsbezetting werd geheel gerealiseerd bij de niet-zelfstandigen: het aantal tuinbouwbedrijven bleef immers vrijwel gelijk.

Zoals uit tabel 3.19. blijkt, werd alleen het aantal "vreemde arbeidskrachten" groter terwijl de groep meewerkende zoons nog iets kleiner werd. De vreemde arbeidskrachten die er bijgekomen zijn vonden vrijwel allen werk op tuinbouwbedrijven waar meer dan 3 man werken.

Tabel 3.19. De mannelijke arbeidskrachten op de Twentse tuinbouwbedrijven.

categorie	aantal mannelijk arbeidskrachten ¹⁾ in		
	1971	1974	1978
Bedrijfshoofden	47	65	59
Meewerkende zoons	11	12	8
Overige gezinsleden	3	6	2
Vreemde arb.krachten	52	53	87
Totaal	113	136	156

1) Regelmatig tenminste 15 uur per week op het bedrijf werkend.

Bron: CBS-LEI.

Deze ontwikkeling vormt mede de verklaring voor het vrijwel gelijk blijven van het aantal bedrijven. In 1974 waren er namelijk veel oudere bedrijfshoofden in de tuinbouw: 34% was 60 jaar of ouder. In de afgelopen jaren zijn veel van deze oudere bedrijfshoofden opgevolgd door hun zoons, terwijl aanvankelijk werd verwacht dat verscheidene zoons zelf een bedrijf zouden beginnen, zoals dat in het westen des lands veel voorkomt. Door deze ontwikkeling is de leeftijdsopbouw van de bedrijfshoofden echter drastisch verjongd; thans is 2/3 deel van de bedrijfshoofden nog geen 50 jaar (in 1974: de helft).

4. DE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING

4.1. De mannen in de land- en tuinbouw

De omvang en samenstelling van de agrarische beroepsbevolking is een belangrijk aspect van de agrarische structuur. De gehele agrarische bedrijvigheid draait immers in feite om één centraal punt: de mens. In paragraaf 3.5. is al vermeld dat het aantal mannen dat op de land- en tuinbouwbedrijven in Twente werkt verder is afgenomen, ongeveer in dezelfde mate als het aantal bedrijven. In tabel 4.1. is vermeld welke aantallen en wat voor mannen in de jaren 1971, 1974 en 1977 op de bedrijven werkten. Het gaat daarbij alleen om diegenen die regelmatig en tenminste 15 uur per week op het bedrijf werkten.

Tabel 4.1. De ontwikkeling van het aantal mannelijke arbeidskrachten (regelmatig en tenminste 15 u/week) op de land- en tuinbouwbedrijven (hoofdberoep) in Twente.

	aantal/% arbeidskrachten						Index-aantal	
	1971		1974		1977		1974	1977
	aantal	%	aant.	%	aant.	%	71=100	74=100
bedrijfshoofden	6261	68	6079	72	5808	73	97	96
meewerkende zoons ¹⁾	2024	22	1625	19	1308	17	80	80
overige inwonende familie	610	7	497	6	553	7	81	111
vreemde arb.krachten ²⁾	300	3	233	3	255	3	78	109
totaal	9195	100	8434	100	7924	100	92	94

1) inwonend

2) incl. uitwonende zoons

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Uit deze tabel blijkt dat het aantal bedrijfshoofden iets sterker is teruggelopen dan in de periode 1971-1974, terwijl de meewerkende (inwonende) zoons wederom sterk in aantal daalden (beide periode met 20%). Het is opmerkelijk dat daarentegen de twee andere groepen niet-zelfstandigen, de overige inwonende familieleden (vaders, broers, ooms, neven) en de vreemde arbeidskrachten (land- en tuinarbeiders en de uitwonende meewerkende zoons) niet kleiner werden, zoals tussen 1971-1974, maar duidelijk toenamen.

De toename van het aantal vreemde arbeidskrachten is voor een deel het gevolg van de uitbreiding van het aantal arbeidskrachten op de tuinbouwbedrijven (zie 3.9.).

Een mogelijke verklaring voor het overige deel van de toename is het meer zelfstandig gaan wonen van de meewerkende zoons, eventueel in de tweede bedrijfswoning. Een andere mogelijkheid is dat familieleden zonder werk op het bedrijf zijn gaan helpen.

Dit zijn echter niet meer dan veronderstellingen.

Alleen nader onderzoek kan hierover uitsluitel geven.

Het gevolg van deze ontwikkelingen is dat de vermindering van het aantal bezette arbeidsplaatsen voor mannen op de land- en tuinbouwbedrijven in de periode 1974-1977 voor een aanzienlijk groter deel voor rekening van (zelfstandige) bedrijfshoofden kwam dan in de periode 1971-1974. Het aandeel van de meewerkende zoons in deze vermindering is weliswaar ook tussen 1974 en 1977 nog iets groter geweest dan van de bedrijfshoofden, maar is in absolute zin aanmerkelijk kleiner geworden, zoals duidelijk blijkt in tabel 4.2.

Tabel 4.2. De vermindering van het aantal mannelijke arbeidskrachten per groep in Twente (bedrijven: hoofdberoep landb. of tuinder).

groep	verandering v.h. aantal mannen per groep	
	periode 1971-1974	periode 1974-1977
bedrijfshoofden	-182	-271
meewerkende zoons	-399	-317
overige inw. fam.l.	-113	+ 56
vreemde arb. kr.	- 67	+ 22
totale verandering	-761	-510

Bron: C.B.S. - L.E.I.

De verklaring van de oorzaken van de verschuiving van de vermindering van de niet-zelfstandigen naar de bedrijfshoofden dient vooral te worden gezocht bij de tegen een natuurlijke grens aanlopende vermindering van de arbeidsbezetting per bedrijf.

Vermindering van de arbeidsbezetting op een 1-mansbedrijf, het meest voorkomende type in Twente is nu eenmaal alleen mogelijk via die ene man: het bedrijfshoofd.

Het aantal door mannen bezette arbeidsplaatsen op de land- en tuinbouwbedrijven liep het sterkst terug (met 9%) in de deelgebieden Centrum-Zuid en Oost. Het betreft vooral de 4 "Bandstad-gemeenten" Almelo, Borne, Hengelo en Enschede: in die gemeenten samen nam de mannelijke agrarische beroepsbevolking tussen 1974 en 1977 af met 12%, ondanks de stijging van de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf van 1.28 tot 1.33 man. De al eerder vermelde onttrekking van cultuurgrond aan de landbouwbedrijven en de daaruit voortgevloeide vermindering van het aantal bedrijven vormen de hoofdoorzaak van deze vermindering van de werkgelegenheid.

In alle deelgebieden daalde het aantal zoons sneller dan het aantal bedrijfshoofden. Het grootste verschil werd aangetroffen in deelgebied Zuid (bedrijfshoofden: -2%, zoons: -20%) en het kleinste verschil in deelgebied Noordoost (bedrijfshoofden: -4%, zoons: -9%). Het grote verschil in Zuid wordt mede veroorzaakt doordat in dit gebied tussen 1974 en 1977 het aantal bedrijven met meer dan één bedrijfshoofd duidelijk toenam: in 1974 waren er 553 bedrijfshoofden op 550 bedrijven en in 1977 waren er 544 bedrijfshoofden op 523 bedrijven. Een deel van de zoons werd mede-bedrijfshoofd op het ouderlijk bedrijf.

Het kleine verschil in deelgebied Noordoost hangt waarschijnlijk samen met het feit dat in dit gebied de andere categorieën arbeidskrachten in aantal ongeveer gelijk bleven en niet toenamen, zoals gemiddeld het geval is voor Twente.

4.2. De vrouwen in de land- en tuinbouw

Zoals reeds in paragraaf 3.5. werd opgemerkt werken op veel bedrijven zowel mannen als vrouwen. Het betreft overwegend echtgenotes van de bedrijfshoofden maar er zijn ook vrouwelijke bedrijfshoofden, meewerkende dochters en andere meewerkende familieleden. Er komen in Twente slechts sporadisch vreemde vrouwelijke arbeidskrachten voor op de land- en tuinbouwbedrijven.

In tabel 4.3. is een overzicht gegeven van de aantallen vrouwen waar het hier om gaat. Door het ontbreken van gegevens voor de andere jaren is het alleen voor 1977 mogelijk de gegevens apart voor de hoofdberoeps- en de overige bedrijven te vermelden. Voor 1971 en 1974 moet worden volstaan met het gegeven voor alle geregistreerde bedrijven (dus inclusief de "overige" bedrijven).

Het betreft alleen de vrouwen die regelmatig en tenminste 15 uur per week werk op het bedrijf verrichten. Behalve deze groep zijn er nog vrij veel vrouwen die minder uren per week meedraaien op het bedrijf. Zo waren er in 1977 ongeveer 475 echtgenotes die wel regelmatig -dagelijks het gehele jaar door- meewerkten, maar minder dan (gemiddeld) 15 uur per week. Uit de tabel kan -globaal- worden afgeleid, dat het aantal vrouwelijke bedrijfshoofden ongeveer constant blijft, evenals het aantal meewerkende echtgenotes.

Dit betekent in feite -door de vermindering van het aantal bedrijven- dat er naar verhouding meer vrouwen als bedrijfshoofd optreden en naar verhouding meer echtgenotes meewerken op de bedrijven. Voor deze twee groepen samen steeg dit van 1971 tot 1977 van 54% tot 60% van alle bedrijven. Op de hoofdberoepsbedrijven ligt dit nog hoger: 65%.

In tegenstelling tot de echtgenotes daalde het aantal meewerkende dochters en overige vrouwelijke familieleden, zowel in totaal als per 100 bedrijven.

Er is dus wel sprake van een gelijksoortige ontwikkeling bij het aantal meewerkende dochters en zoons (zie 4.1.), maar niet bij de overige arbeidskrachten.

Tabel 4.3. De vrouwelijke agrarische beroepsbevolking in Twente (regelmatig tenminste 15 u/week op het bedrijf werkend).

aantal	alle geregistreerde bedrijven						1977			
	1971		1974		1977		hoofdber. bedr.		overige bedr.	
	aant.	aant.p. 100 bedr.	aant.	aant.p. 100 bedr.	aant.	aant.p. 100 bedr.	aant.	aant.p. 100 bedr.	aant.	aant.p. 100 bedr.
bedrijfshoofden	265	3	257	3	264	4	230	4	34	2
meewerkende										
echtgen.	4276	51	3825	47	4239	56	3664	61	575	38
dochters	483	6	353	5	221	3	211	3	10	1
overige vrouw.										
fam. en vreem-										
de arb.kr.	358	4	257	3	250	3	221	4	29	2
totaal	5382	64	4692	58	4974	66	4326	72	648	43

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Het is opmerkelijk dat de deelgebieden met de hoogste gemiddelde mannelijke arbeidsbezetting per bedrijf, te weten Zuidwest, Zuid en Noord, ook de hoogste gemiddelde vrouwelijke arbeidsbezetting per bedrijf hebben.

Dit is vooral een gevolg van het naar verhouding grote aantal op de bedrijven meewerkende echtgenotes: 66 tegen gemiddeld voor Twente 61 per 100 bedrijven. In deelgebied Zuidwest komen echter de meeste meewerkende vrouwen (per 100 bedrijven) voor, n.l. gemiddeld 86 per 100 bedrijven, hetgeen vooral komt door het naar verhouding grote aantal meewerkende dochters: 12 per 100 bedrijven tegen 3 gemiddeld voor Twente. Het deelgebied Noord onderscheidt zich door de verhoudingsgewijs veel voorkomende meewerkende overige familieleden. Dit is met name het geval in de gemeente Vriezenveen.

De deelgebieden Noordwest en Oost tellen de minste op de bedrijven meewerkende vrouwen in Twente. Vooral het aantal meewerkende echtgenotes is hier verhoudingsgewijs laag. Daarbij gaat het vooral om de gemeenten Hellendoorn en Wierden in het deelgebied Noordwest en om de gemeente Losser in deelgebied Oost. In Losser werkt op "slechts" de helft van de bedrijven (hoofdberoep) de vrouw van het bedrijfshoofd mee op het bedrijf.

5. HET INKOMEN VAN ONDERNEMERS OP LANDBOUWBEDRIJVEN

5.1. Bedrijfsuitkomsten van landbouwbedrijven

Voor een indruk van de inkomenspositie van de ondernemers op landbouwbedrijven in Twente, is gebruik gemaakt van gegevens van Twentse bedrijven die zijn opgenomen in het E.E.G.-informatienet. De boekhouding van deze bedrijven wordt door het L.E.I. verzorgd.

Het zijn "gewone" bedrijven, gekozen volgens toeval. Doordat het aantal van deze informatienet-bedrijven in Twente beperkt is (ruim 40) kunnen alleen gegevens van het in Twente meest voorkomende bedrijfstype -gemengde veehouderij- worden opgenomen. Deze gegevens kunnen een indruk geven van de orde van grootte van de bedrijfsresultaten in Twente.

In tabel 5.1. is de arbeidsopbrengst van de ondernemers in Twente vergeleken met de overeenkomstige resultaten op de bedrijven in de verschillende Nederlandse zandgebieden.

Deze arbeidsopbrengst van de ondernemer bestaat uit de (berekende) beloning voor zijn arbeid plus of min winst of verlies. De berekeningen hiervoor zijn uitgevoerd op pachtbasis; dus alsof alle bedrijven pachtbedrijven zouden zijn. Daardoor zijn de bedrijfsuitkomsten nogal geïnflatteerd. De eigenaarslasten zijn namelijk aanmerkelijk hoger dan de betaalde en berekende pacht.

Vooralsin voor Twente, waar slechts zeer weinig pachtbedrijven voorkomen, maakt dat nogal wat verschil. Voor 1977/1978 kon dit verschil worden berekend¹⁾ op ongeveer f 775,-- per hectare op de grotere en omstreeks f 1.000,--/ha. op de kleinere bedrijven. Bij een gemiddelde oppervlakte van ongeveer 12 ha. betekent dit dat de kosten op de kleinere bedrijven ongeveer f 12.000,-- hoger zijn en de arbeidsopbrengst een gelijk bedrag lager. Voor de grotere eigendomsbedrijven (gemiddeld ca. 19 ha.) bedraagt dit verschil gemiddeld bijna f 15.000,-- per bedrijf.

De Twentse landbouwbedrijven liggen wat bedrijfstype betreft gemiddeld tussen twee typen gemengde bedrijven. De grotere bedrijven liggen echter iets dichterbij het type met een aanmerkelijke tak intensieve veehouderij, terwijl de kleinere gemengde Twentse bedrijven beter vergelijkbaar zijn met het andere type gemengd bedrijf: overwegend rundveehouderij. Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat de arbeidsopbrengsten van de ondernemers in Twente in de meeste gevallen een soort tussenpositie innemen. De resultaten op de Twentse bedrijven stemmen dan ook overeen met de resultaten op vergelijkbare bedrijven elders in Nederland.

1) Bedrijfsuitkomsten in de landbouw.

L.E.I.-publicatie no. 3.87, Den Haag, mei 1979.

Bij bestudering van de gegevens in tabel 5.1. blijkt dat de gemiddelde arbeidsopbrengst van de ondernemers op de groep grotere Twentse bedrijven in 2 van de 3 jaren en op de groep kleinere Twentse bedrijven in alle jaren aanmerkelijk lager was dan het C.A.O.-loon dat een vakarbeider op een veehouderijbedrijf verdient.

Wanneer we dit omrekenen voor het gemiddelde Twentse landbouwbedrijf, rekening houdend met de in Twente voorkomende aantallen grotere en kleinere bedrijven, blijkt de arbeidsopbrengst van de gemiddelde Twentse boer ongeveer de helft te bedragen van wat een vakarbeider op een veehouderijbedrijf volgens de C.A.O. behoort te verdienen.

Er is echter een grote spreiding rond de gemiddelden; er zijn ook bedrijfshoofden die met de arbeid op hun bedrijf meer dan het dubbele van een C.A.O.-loon verdienen.

Tabel 5.1. Arbeidsopbrengst van de ondernemer (op pachtbasis).

		gemiddelde arbeidsopbrengst van de ondernemer (gld.)		
		1975/1976	1976/1977	1977/1978
grotere* bedrijven	gemengde bedrijven in Twente	31.600	8.500	27.500
	gemengd, overwegend rundveehouderij			
	-noord, -oost, -centraal zandgebied***	21.150	18.450	20.350
	-zuidelijk zandgebied***	32.100	- 1.600	36.400
	gemengd, met intensieve veehouderij			
	-noord, -oost, -centraal zandgebied***	42.800	14.750	30.150
kleinere* bedrijven	-zuidelijk zandgebied***	46.800	17.250	29.550
	gemengde bedrijven in Twente	10.700	- 4.100	11.700
	gemengd, overwegend rundveehouderij			
	-zandgebieden (xx + xxx)	7.650	- 5.200	11.500
	gemengd, met intensieve veehouderij			
	-zandgebieden (xx + xxx)	16.350	4.350	11.300
gemiddelde gemengde Twentse bedrijvantx		18.050	1.050	18.350
C.A.O.-loon vakarbeiders op veehouderij-bedrijf (incl. soc. lasten)		30.430	33.100	35.300

* Grens tussen grotere en kleinere bedrijven in 1975/1976, 1976/1977 en 1977/1978 achtereenvolgens 118, 123 en 128 a.b.e.

** Hierbij is er rekening mee gehouden dat in de 3 opaanvolgende jaren respectievelijk 60, 59 en 58% van de bedrijven behoorde tot de groep "kleinere bedrijven".

*** Zandgebieden in Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Utrecht.

**** Zandgebieden in Noord-Brabant en Limburg.

Tabel 5.2. Enkele bedrijfseconomische kengetallen van de gemengde Twentse landbouwbedrijven (op pachthasis)
(boekhoudbedrijven B.E.G.-informatienet).

kengetallen (gemiddelden)	bedrijven in					
	1975/1976		1976/1977		1977/1978	
	minder dan 118 s.b.e.	118 s.b.e. en meer	minder dan 123 s.b.e.	123 s.b.e. en meer	minder dan 128 s.b.e.	128 s.b.e. en meer
gem. opp. (ha.)/bedrijf	10.8	22.0	11.1	20.3	12.0	19.2
gem. prod.omv. (s.b.e.)/bedrijf	91	207	94	204	102	218
gem. aant.v.a.k./bedrijf*	1.4	1.8	1.5	1.8	1.4	1.8
netto-overschot/bedrijf	- 31.000	- 14.400	- 43.000	- 39.900	- 32.700	- 17.400
arb.opbrengst/ondernemer	10.700	31.600	- 4.100	8.500	11.700	27.500
arb.opbrengst/v.a.k.*	17.200	34.000	9.800	20.900	19.700	35.400
prod.omv. (s.b.e.)/v.a.k.*	65	115	63	113	73	121
arb.opbrengst/s.b.e.	265	295	155	185	270	290

* v.a.k. = volwaardige arbeidskracht.

De indruk bestaat dat de verschillen tussen de bedrijven geleidelijk groter worden. Bij de grotere bedrijven waren de verschillen tussen de hoogste en laagste arbeidsopbrengst van de ondernemer in 1975/1976, 1976/1977 en 1977/1978 achtereenvolgens f 81.000,--, f 71.000,-- en f 103.000,--. Bij de kleinere bedrijven bedroeg dit verschil f 45.000,--, f 47.000,-- en f 57.000,--.

Van de Twentse bedrijven in tabel 5.1. zijn in tabel 5.2. nog enkele kengetallen opgenomen. Hieruit blijkt ondermeer dat zowel de grotere als de kleinere bedrijven in alle jaren gemiddeld verlies-gevend waren (negatief netto-overschot).

In het eerste jaar behaalde 9% en in het laatste jaar 19% van de bedrijven een positief resultaat maar in het tweede jaar hadden alle bedrijven in de steekproef een negatief netto-overschot.

Een tweede aspect dat uit tabel 5.2. naar voren komt is dat de grotere bedrijven niet alleen een aanzienlijk grotere produktie-omvang (in s.b.e.) per volwaardige arbeidskracht hebben, maar bovendien gemiddeld een hogere arbeidsopbrengst per s.b.e. behalen.

5.2. Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen

Een groot deel van de bedrijven, bedrijfshoofden en hun gezinnen zou het niet lang vol kunnen houden indien de arbeidsopbrengst van het bedrijfshoofd de enige bron van inkomen zou zijn. Het inkomen van het gezin bestaat echter ook uit de rente van hun in of buiten het bedrijf geïnvesteerde vermogen. Bovendien beschikt het gezin over de arbeidsinkomsten van de andere (meewerkende) gezinsleden.

De totale gezinsinkomsten zijn dan ook beduidend hoger dan de arbeidsopbrengst van het bedrijfshoofd.

Dat is ook de verklaring van het feit dat zoveel bedrijven met (bedrijfs-economisch) slechte resultaten blijven bestaan.

In de tabellen 5.3. en 5.4. zijn voor de twee in Twente meest voorkomende bedrijfstypen een overzicht gegeven van de opbouw van het gezinsinkomen, bestedingen en besparingen in de laatste 4 jaar. Het betreft gemiddelden waaromheen een grote spreiding bestaat. Omdat voor dit onderwerp van te weinig Twentse bedrijven gegevens beschikbaar waren is gebruik gemaakt van vergelijkbare landelijke gegevens.

Uit de tabellen blijkt dat bij de grotere gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij gemiddeld in alle jaren besparingen mogelijk waren. Bij de grotere gemengde bedrijven met intensieve veehouderij waren gemiddeld alleen in 1975/1976 besparingen van een behoorlijke omvang mogelijk, in 1976/1977 waren die volstrekt onvoldoende.

Voor de kleinere bedrijven van beide bedrijfstypen was de situatie aanzienlijk ongunstiger.

Alleen in het tweede en het laatste jaar waren besparingen mogelijk¹⁾, zij het van zeer beperkte omvang. In beide andere jaren vond (gemiddeld) ontsparing plaats.

Men dient hierbij te bedenken dat besparingen dringend nodig zijn om verantwoord te kunnen investeren in het bedrijf. Bedrijven die niet (kunnen) investeren zullen in snel tempo achterop raken waardoor de inkomensvorming verder achterblijft en de voortzetting van het bedrijf steeds moeilijker wordt.

In dit licht gezien zijn de gegevens van de grotere bedrijven niet in alle opzichten rooskleurig en van de kleinere bedrijven in veel gevallen zorgwekkend.

De gezinsinkomens waren op vele bedrijven niet toereikend voor de -zeker niet hoge- gezinsbestedingen. In de praktijk betekent dit of het maken van schulden voor gezinsuitgaven, belastingen en premies volksverzekeringen of het interen op eigen vermogen. Hoewel een deel van de bedrijfs- hoofden op deze bedrijven kans zal zien de bedrijfsresultaten weer op peil te krijgen, moet worden aangenomen dat een groot deel van de bedrijven die in deze situatie verkeren na verloop van tijd zal worden opgeheven. Dit zijn veelal bedrijven met oudere bedrijfshoofden die geen opvolger hebben. Zij boeren rustig verder zonder veel aan hun bedrijf te veranderen (zonder daarin te investeren) totdat ze er mee stoppen.

1) Hierbij moet worden opgemerkt dat dit gegeven van 1975/1976 voor de kleinere gemengde bedrijven met intensieve veehouderij eigenlijk op te weinig waarnemingen (bedrijven) is gebaseerd en door een toevallige afwijking e.a. f 8.000,-- hoger is dan het overeenkomstig gegeven van de tabel 5.1.

Tabel 5.3. Inkomén, gezinsbestedingen en besparingen op gemengde bedrijven met overwegend rundves.
(gemiddeld per bedrijf)

	grotere bedrijven			kleinere bedrijven				
	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1977/ 1978	1977/ 1978
netto-overschot (op pacht- basis)	-23.400	-19.500	-39.100	-24.900	-31.800	-32.700	-45.500	-33.400
berek.loon ondernemer	35.900	42.600	46.000	50.800	31.200	38.400	38.700	43.800
arb.opbr.v.d. ondernemer	12.500	23.100	6.900	25.900	- 600	5.700	- 6.800	10.400
saldo rente en nettopacht	9.200	9.100	10.200	11.400	4.100	4.800	4.400	4.600
incidentele bedr.opbr.	900	1.400	3.800	3.800	400	1.000	2.400	300
ondernemersinkomen	22.600	33.600	20.900	41.100	3.900	11.500	- 0	15.300
berek.loon gezinsleden	20.200	26.100	24.500	26.900	13.200	14.200	17.000	13.200
gezinsinkomen uit bedr.	42.800	59.700	45.400	68.000	17.100	25.700	17.000	28.500
inkomen v. buiten het bedr.	5.800	4.900	6.000	6.500	5.500	7.800	7.500	9.300
totaal gezinsinkomen	48.600	64.600	51.400	74.500	22.600	33.500	24.500	37.800
betalde belasting en premies v.d. volkaverz.	10.900	9.700	6.900	10.200	5.700	6.200	5.600	5.500
besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	37.700	54.900	44.500	64.300	16.900	27.300	18.900	32.300
gezinsbestedingen	30.000	34.300	34.300	38.600	19.900	24.300	24.300	27.100
besparingen	7.700	20.600	10.500	25.700	- 3.000	3.000	- 5.400	5.200

Bron: L.R.I.-publicaties 3.82 en 3.88

Tabel 5.4. Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen op gemengde bedrijven met intensieve veeshouderij.
(gemiddeld per bedrijf)

	grotere bedrijven				kleinere bedrijven			
	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1977/ 1978	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1977/ 1978
netto-overschot (op pacht- basis)	-27.900	4.100	-32.500	-18.800	-30.300	-10.500	-34.300	-27.600
berek.loon ondernemer	36.300	41.800	43.900	46.000	33.500	34.300	38.800	40.200
arb.opbr.v.d. ondernemer	8.400	45.900	11.400	27.200	3.200	23.800	4.500	12.600
saldo rente en nettopacht	8.800	8.700	10.300	10.100	4.500	5.000	4.800	4.900
incidentele bedr.opbr.	900	1.100	2.600	1.900	900	700	1.200	700
ondernemersinkomen	18.100	55.700	24.300	39.200	8.600	29.500	10.500	18.200
berek.loon gezinsleden	13.800	17.100	18.300	17.900	9.400	9.900	11.100	10.600
gezinsinkomen uit bedr.	31.900	72.800	42.600	57.100	18.000	39.400	21.600	28.800
inkomen v. buiten het bedr.	5.200	6.100	8.200	8.600	5.600	5.400	9.500	10.600
totaal gezinsinkomen	37.100	78.900	50.800	65.700	23.600	44.800	31.100	39.400
betaalde belasting en premies v.d. volksverz.	11.000	10.200	10.400	12.000	6.200	4.600	5.400	5.400
besteedb. inkomen voor gezin en bedrijf	26.100	68.700	40.400	53.700	17.400	40.200	25.700	34.000
gezinsbestedingen	26.700	33.800	37.700	39.800	21.700	22.400	28.800	26.900
besparingen	- 600	34.900	2.700	13.900	- 4.300	17.800	- 3.100	7.100

Bron: L.E.I.-publicaties 3.82 en 3.88

6. DE "OVERIGE" BEDRIJVEN

In de paragrafen 2.2. en 2.3. bleek reeds dat zowel het aantal "overige" bedrijven als de oppervlakte bij deze bedrijven in gebruik zijnde cultuurgrond na een beperkte toename in de periode 1971-1974, in de daarop volgende periode 1974-1977 zijn gedaald.

Deze vermindering was zowel voor het aantal bedrijven als de oppervlakte cultuurgrond sterker dan bij de hoofdberoepsbedrijven. In het volgende zullen in 6.1. de grootte van de bedrijven en de aanwezige arbeidskrachten aan de orde worden gesteld. In 6.2. en 6.3. zullen achtereenvolgens de samenstelling van de produktie en het aandeel van de "overige" bedrijven in de totale agrarische produktie in Twente nader worden gezien.

6.1. Bedrijfs grootte en arbeidskrachten

Uit het voorgaande zal al duidelijk zijn geworden dat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de "overige" bedrijven in de periode 1974-1977 is toegenomen. Datzelfde geldt ook voor de produktie-omvang (s.b.e.) per bedrijf. De totale omvang is weliswaar in deze periode 2% kleiner geworden maar het aantal bedrijven daalde met 12%. Het resultaat van deze ontwikkelingen is weergegeven in tabel 6.1.

Daarin zijn ook enkele gegevens over de mannelijke arbeidskrachten op deze bedrijven opgenomen. De vrouwelijke arbeidskrachten kwamen reeds in 4.2. aan de orde.

Tabel 6.1. Enkele kengetallen van de "overige" bedrijven in Twente.

	aantal of gemiddeld aantal per bedrijf of per man ¹⁾		
	1971	1974	1977
aantal "overige bedrijven"	1651	1696	1492
opp. cultuurgrond (ha)	6.87 ^a	7.170	6678
opp. (ha)/bedrijf	4.2	4.2	4.5
prod.omv. (sbe)/bedrijf	28	30	33
aant.mann.arb.kr. ¹⁾	1573	1548	1277
sbe/man ¹⁾	29	33	39

Bron: C.B.S. - L.E.I. 1) regelmatig, tenminste 15 uur per week op het bedrijf meewerkende mannelijke arbeidskrachten.

Evenals bij de hoofdberoepsbedrijven is de gemiddelde produktie-omvang op de "overige" bedrijven toegenomen. Doordat bovendien de gemiddelde arbeidsbezetting kleiner werd, is de gemiddelde produktie-omvang per man nog sterker gestegen.

De toename van de produktie-omvang per bedrijf was in de deelgebieden Noordwest en Noord slechts gering. Dit zijn overigens wel de deelgebieden met gemiddeld de grootste bedrijven (36 s.b.e./bedrijf).

Alleen in deelgebied Zuidwest daalde de gemiddelde produktie-omvang per bedrijf. Deze is met gemiddeld 25 s.b.e./bedrijf thans (1977) de laagste van de Twentse deelgebieden.

Dit ging samen met een daling van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf, evenals in de deelgebieden Noordwest en Noord. In alle andere deelgebieden nam de gemiddelde oppervlakte per bedrijf wel toe.

6.2. De samenstelling van de produktie

Door uitbreiding van de tuinbouw, de intensieve veehouderij en de akkerbouw (incl. snijmais) en inkrimping van de rundveehouderij, is er een duidelijke verandering opgetreden in de samenstelling van de produktie op de "overige" bedrijven.

Ter illustratie daarvan is tabel 6.2. samengesteld.

Tabel 6.2. Omvang en samenstelling van de produktie (in sbe) op de "overige"bedrijven in Twente.

produktietak	aantal sbe			in % van de totale prod.omvang		
	1971	1974	1977	1971	1974	1977
akkerbouw	2.225	2.699	4.010	5	6	8
tuinbouw	2.212	3.370	4.681	5	6	9
rundveehouderij	28.126	30.739	24.370	61	61	50
intensieve veeh.	13.781	13.593	16.468	29	27	33
cotaal	46.344	50.401	49.529	100	100	100

Bron: C.B.S. - L.E.I.

De uitbreiding in de akkerbouw is in hoofdzaak een gevolg van de vergroting van de oppervlakte bouwland van 754 ha. in 1974 tot 1137 ha. in 1977. Ook in de periode 1971-1974 werd de oppervlakte bouwland op de "overige"bedrijven al groter, maar slechts 60 ha.

De groei van de tuinbouw op de "overige" bedrijven komt waarschijnlijk voor rekening van hoveniersbedrijven, gemeentelijke kwekerijen en bloemisten. Nadere gegevens hierover ontbreken.

Nadat de omvang van de intensieve veehouderij op de "overige" bedrijven tussen 1971 en 1974 weinig verandering te zien gaf (in totaal), vond tussen 1974 en 1977 een aanmerkelijke uitbreiding plaats.

Deze uitbreiding bleef overigens achter bij de uitbreiding op de hoofdberoepsbedrijven. Binnen de gehele categorie intensieve veehouderij op de "overige" bedrijven steeg de leghennenhouderij met +27% het sterkst, het aantal mestkuikens nam daarentegen af met 11%.

De inkrimping van de rundveehouderij vond zowel in de melkveehouderij als bij de rundveemesterij plaats. Zo verminderde het aantal bedrijven met melkvee met ruim 30% en het aantal bedrijven met mestvee met 28%.

Het gevolg hiervan was dat terwijl in 1974 in Twente nog op 65% van de "overige" bedrijven melkvee werd gehouden dat in 1977 was gedaald tot 52% van de bedrijven.

Hoewel de daling (in procenten) in Twente, Overijssel en landelijk vrijwel gelijk was -en ook binnen Twente- wordt er in Twente nog steeds op -naar verhouding- twee keer zo veel "overige" bedrijven melkvee gehouden als landelijk het geval is.

Het is opmerkelijk dat de vermindering van het aantal bedrijven met melkvee verhoudingsgewijs even sterk plaats vond bij bedrijven met minder dan 10 melkkoeien als bij de groepen met 10-19, 20-29 en 30 of meer melkkoeien.

Ook op dit punt stemt de ontwikkeling vrij nauwkeurig overeen met de landelijke.

De rundveemesterij liep vooral in de deelgebieden Noord, Noordwest en Zuidwest sterk terug: een vermindering van het aantal bedrijven met mestvee met achtereenvolgens 50%, 59% en 53%.

Deze vermindering vond ook bij de rundveemesterij in alle grootteklassen plaats, behalve in de klasse met 30 of meer stuks mestvee. De sterkste daling vond evenals landelijk plaats bij het aantal bedrijven met minder dan 10 mestdieren. Dit sluit aan bij de ontwikkeling bij de hoofdberoepsbedrijven.

6.3. Het aandeel van de "overige" bedrijven in de Twentse land- en tuinbouw

De plaats binnen de totale Twentse land- en tuinbouw van de "overige" bedrijven kan het beste worden aangegeven met het procentuele aandeel van deze bedrijven in de verschillende onderdelen en voor de verschillende facetten.

In tabel 6.3. zijn deze gegevens voor een reeks van factoren opgenomen voor de jaren 1971, 1974 en 1977. Voor enkele factoren ontbreken gegevens.

Beziet men deze tabel, dan blijkt dat voor de meeste facetten het aandeel van de "overige" bedrijven in Twente in de periode van 1974-1977 iets is gedaald of gelijk is gebleven. Alleen bij de akkerbouw en de legghennen is het aandeel toegenomen.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat het areaal snijmais (akkerbouw) op de "overige" bedrijven wel aanzienlijk is toegenomen en daarmee het aandeel in de totale akkerbouw, maar dat de indruk bestaat dat deze productie-uitbreiding in de praktijk ten goede komt aan hoofdberoepsbedrijven, hetzij via contracten, hetzij via vrije of onderhandse verkoop. Over de omvang van dit verschijnsel is echter weinig of niets bekend.

Tabel 6.3. Het aandeel van de "overige" bedrijven in de Twentse land- en tuinbouw.

categorïe	% van "overige" bedrijven op alle bedrijven		
	1971	1974	1977
aantal bedrijven	20	21	20
opp. cultuurground (ha.)	8	8	8
produktieomvang (sba)	8	7	6
aantal mannelijke arbeidskrachten *	15	16	14
" vrouwelijke "	.	.	13
prod. omvang (sba) akkerbouw	6	6	8
" tuinbouw	28	36	34
" rundves	7	6	5
" int.veeh.	10	9	9
aantal melkkoeien	7	5	3
mestrunderen	15	11	11
mestvarkens	11	11	9
fokvarkens	7	6	6
legghennen	10	10	12
mestkuikens	19	22	19

* regelmatig, tenminste 15 uur/week op het bedrijf werkend
 . gegeven niet bekend

Bron: C.B.S. - L.E.I.

Voor wat betreft de verschillen tussen de deelgebieden kan worden gesteld dat -globaal genomen- het deelgebied met het hoogste aandeel van de "overige" bedrijven in 1974 deelgebied Noord was, maar dat die positie is overgenomen door deelgebied Centrum-Zuid.

Oorzaak: daling in het ene gebied en stijging in het andere.

De "overige" bedrijven hebben verhoudingsgewijs het minst te betekenen in deelgebied Zuidwest. Bovendien nam dat aandeel tussen 1974 en 1977 nog vrij sterk af, hetgeen overigens wel voor een groot deel werd veroorzaakt door de sterke uitbreiding op de hoofdberoepsbedrijven in dit gebied.

7. BEDRIJVEN MET ALTERNATIEVE LAND- OF TUINBOUWMETHODEN

In het voorgaande is niet expliciet ingegaan op bedrijven die voor wat betreft hun teeltmethoden afwijken van de gebruikelijke methoden. Hiermee worden met name bedoeld de bedrijven die geen kunstmeststoffen en geen chemische gewasbeschermingsmiddelen toepassen maar alleen organische meststoffen van natuurlijke oorsprong, biologische gewasbeschermingsmiddelen of middelen van plantaardige herkomst (b.v. derrispoeder of pyretrum) en (eventueel) speciale groeistimulerende middelen.

Over het voorkomen van dit type bedrijven in Twente is weinig bekend. Voorzover bekend is het in Twente tot dusver in hoofdzaak een vrijetijdsactiviteit van niet-agrariërs, vooral in volkstuintjes. Het betreft alleen of zo goed als alleen produktie van groenten voor eigen gebruik. Daarnaast wordt deze methode toegepast op het bedrijf van de G.S.W. in de gemeente Enschede en op een hoofdberoepsbedrijf.

Over de bedrijfseconomische kwaliteiten van deze afwijkende produktievormen is nog weinig bekend. Momenteel wordt in landelijk verband door de Rijksoverheid een onderzoek ingesteld naar de bedrijfsresultaten op een aantal bedrijven van dit type.

Gegevens op enige schaal die een betrouwbaar beeld zouden kunnen opleveren van de situatie zijn nog niet voorhanden. De weinige gegevens die er zijn betreffen individuele gevallen.

De indruk bestaat dat bij het huidige zeer beperkte en door de (coöperatieve) afzetorganisaties gecontigenteerde aanbod van produkten van dit type bedrijven, de prijsvorming zodanig is dat de over het algemeen lagere kg-opbrengsten worden gecompenseerd. Bij een eventueel groter aanbod van produkten waarvoor geen E.E.G.-prijsregeling bestaat zal de prijsvorming onder druk kunnen komen te staan. Daardoor zal een grotere vraag kunnen ontstaan, maar bij een verdere toename van de produktie zal de prijsvorming waarschijnlijk onvoldoende compensatie bieden voor de beperkte gewas-opbrengsten. In die situatie is het arbeidsinkomen per arbeidskracht (nog) lager dan bij de gebruikelijke vormen van land- en tuinbouw.

Het probleem-oplossend vermogen van deze afwijkende vorm van land- en tuinbouw is derhalve bij het bestaande inkomensbeleid, waarschijnlijk eerder negatief dan positief.

Het is overigens niet op voorhand uit te sluiten dat deze teeltmethoden voor enkele bedrijven die onder zeer gunstige omstandigheden kunnen produceren met succes toepasbaar zijn. Of, waar en in welke mate dat het geval zal kunnen zijn is echter met geen mogelijkheid te benaderen.

Ingang van deze teeltmethoden is eerder te verwachten in de categorie "overige" bedrijven. De bedrijfshoofden op deze bedrijven hebben het (eventuele) inkomen uit het agrarisch bedrijfje doorgaans alleen als aanvulling op hun gewoonlijk vaste inkomen uit hun hoofdberoep. De prijsvorming is voor deze bedrijfjes daardoor van minder belang dan voor degenen die daar geheel van afhankelijk zijn.

Een wezenlijke uitgroei van een groep bedrijven met alternatieve teeltmethoden is bij de hoofdberoeps land- en tuinbouwbedrijven echter nauwelijks waarschijnlijk, althans niet op basis van verwachtingen tot verbetering van het arbeidsinkomen.

fig 1 ontwikkeling aantal bedrijven(hfd.ber.)
(index 1974=100)

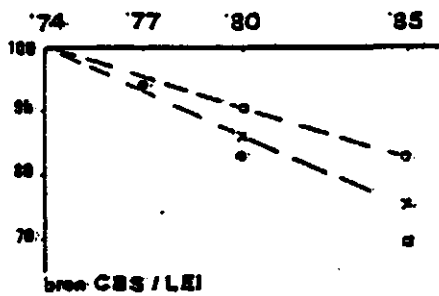

fig 2 ontwikkeling opp cultuurgrond (hfd.ber.)
(index 1974=100)

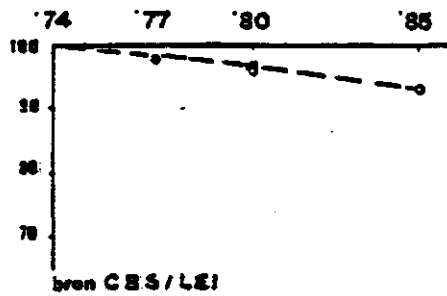

fig 3 ontwikkeling aantal mannelijke
arbeidskrachten(hfd.ber.)
(reg ≥ 15 u / week)(index 1974=100)

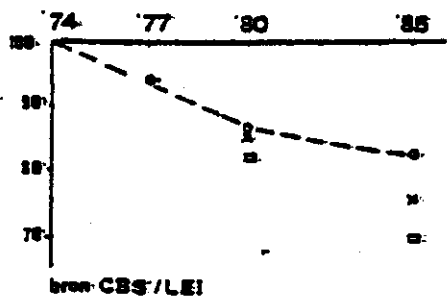

fig 4 ontwikkeling totale productieomvang
(in sbe)(hfd.ber.lb)
index 1974=100

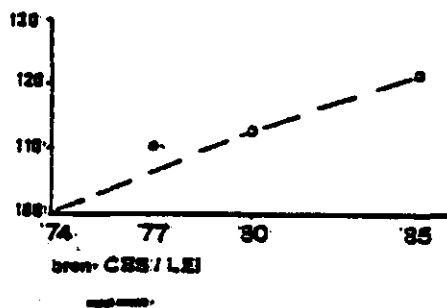

fig 5 ontwikkeling omvang sbe bodempro
ductie-en op lokale bodemproductie ge-
baseerde veehouderij(hfd.ber.ldb.)
excl.tb. (index 1974=100)

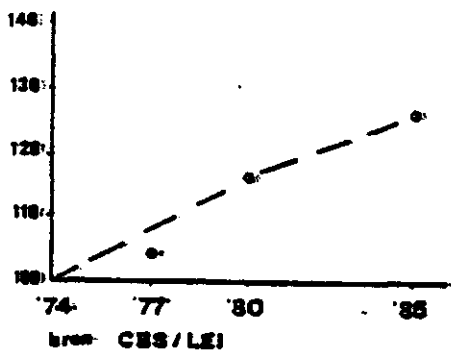
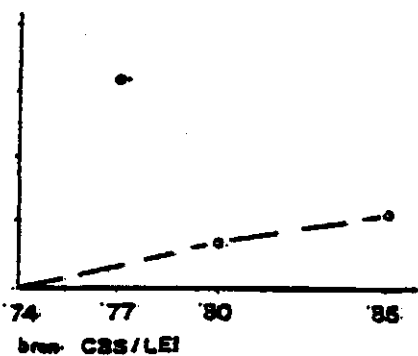

fig 6 ontwikkeling niet aan de lokale bodem
productie gebonden veehouderij
(hfd.ber.ldb.)
(index 1974=100)

- mei-telling 1977
- trend-prognose
- x basis-prognose
- ontwikkelings-prognose

8. DE ONTWIKKELING VAN DE LAND- EN TUINBOUW IN TWENTE IN DE KOMENDE JAREN

8.1. Ontwikkelingen sedert 1974 en de prognoses in het Twente-rapport

In het rapport "De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst" ¹⁾ is voor de benadering van de toekomstige ontwikkelingen (tot 1985) een serie van 3 groepen prognoses opgesteld. Het kenmerkend verschil tussen de 3 groepen prognoses is het uitgangspunt t.a.v. de algemene economische ontwikkeling:

- trendprognose : voortbestaan stagnatie in ontwikkeling algemene economische situatie (ex periode 1971-1974)
- basisprognose : beperkt herstel
- ontwikkelingsprognose : krachtig herstel.

Het is de vraag of anno 1979 de derde variant op dezelfde wijze zou worden opgenomen, maar in 1975/1976 was dit zeker geen abnormaal uitgangspunt.

De berekeningen vonden plaats aan de hand van een reeks van verhoudingsgetallen, ontleend aan het onderzoek. Het gaat daarbij om gegevens over de bedrijfsopvolging, beroepsbeëindiging, beroepsverandering, toetreden jongeren, invaliditeit, sterfte, onttrekking van cultuurgrond, arbeidsbezetting, arbeidsproductiviteit en dergelijke. Voor de verschillende prognoses werd de invloed van het verschil in algemene economische ontwikkeling ten dele afgeleid en ten dele geschat.

Om na te gaan of de prognoses van het Twente-rapport geheel, ten dele of niet herzien moeten worden is voor een aantal gegevens en kengetallen de periode 1974, 1977, 1980, 1985 in beeld gebracht in de figuren 1 t/m 9.

Hierbij is steeds uitgegaan van geheel Twente, waarbij de situatie/aantal in 1974 op 100 is gesteld.

De (gebroken) lijnen in de figuren, die 1974 met de prognoses verbinden, zijn uitsluitend bedoeld als hulpmiddel ter oriëntatie van de plaats van 1977 ten opzichte van de prognoses.

Zoals bekend mag worden verondersteld, is er na 1974 geen sprake geweest van een werkelijk herstel van de algemene economische ontwikkeling (lees groei), laat staan van een "krachtig herstel".

De meest waarschijnlijke ontwikkeling sedert 1974 is dan ook die van de trendprognose. Uit de figuren 1., 2., 3. en de daarmee samenhangende figuur 7. blijkt dat de betreffende gegevens voor het jaar 1977 inderdaad dicht bij de trendlijn liggen.

1) L.E.I.-publicatie no. 2.75, Den Haag, januari 1976.

De ontwikkeling van de totale produktie-omvang is echter duidelijk krachtiger geweest (fig. 4.) dan werd verwacht. Daardoor is ondanks de trage vermindering van het aantal arbeidskrachten (fig. 3.) toch een aanmerkelijke vergroting van het aantal s.b.e. per arbeidskracht tot stand gebracht (fig. 8.). Uit de figuren 5. en 6. wordt duidelijk dat dit vooral kon gebeuren door een zeer sterke uitbreiding van de intensieve veehouderij. Deze was zeer veel groter dan destijds voor mogelijk werd gehouden. Dit in tegenstelling tot de akkerbouw en rundveehouderij (fig. 5.) waarvan de ontwikkeling in omvang aanmerkelijk beneden de verwachtingen bleef. De verklaring hiervoor kan enerzijds gevonden worden bij de invloed van de droogte op de rundveebezetting en anderzijds bij de te hoge verwachtingen.

Voor de prognoses is namelijk uitgegaan van een -uiteraard in de tijd gespreide- maar toch drastische verbetering van de cultuur-technische produktie-omstandigheden (waterhuishouding e.d.).

In het Twente-rapport zijn ook gegevens opgenomen over de berekende aantallen bedrijven, arbeidskrachten en de oppervlakte cultuurgrond per gemeente. Bij globale vergelijking van deze gegevens met die van 1977 per deelgebied blijkt dat de afwijkingen in een aantal deelgebieden groter zijn dan gemiddeld voor Twente. Statistisch gezien is dit een normaal verschijnsel, maar het vraagt wel aandacht. De feitelijke oorzaak ligt in het verschil tussen de veronderstelde (verwachte) onttrekking van cultuurgrond en de onttrekking die tussen 1974 en 1977 heeft plaats gevonden. De ontwikkeling van het aantal bedrijven hangt daar zeer nauw mee samen. Het gevolg daarvan is dan ook dat bijvoorbeeld in de gemeenten Almelo, Borne, Hengelo en Enschede het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond aanzienlijk sterker zijn afgenomen dan werd verondersteld. Daardoor is ook de werkgelegenheid -het aantal arbeidskrachten- in de landbouw in deze gemeenten sterker teruggelopen dan werd verwacht. Anderzijds is in deelgebieden als Noordwest en Zuidwest de oppervlakte cultuurgrond nog minder afgenomen dan al werd verwacht. In samenhang daarmee bleef ook de ontwikkeling van het aantal bedrijven (vermindering) achter bij de trend. Ook het aantal arbeidskrachten volgde deze vertraagde ontwikkeling. Aangezien dat echter ook in deelgebied Zuid het geval was lijkt de vraag op zijn plaats of in de zone Noordwest, Zuidwest, Zuid ook andere factoren (werkgelegenheid buiten de landbouw) een rol spelen. Ook het karakter van de veehouderij in Zuid -veel intensieve veehouderij- kan hierbij echter van invloed zijn.

Het geheel overziend kan worden gesteld dat:

- voor Twente als geheel het jaar 1977 valt binnen de prognoses betreffende het aantal bedrijven, de gemiddelde oppervlakte per bedrijf, de produktie-omvang per bedrijf en per arbeidskracht, terwijl de oppervlakte cultuurgrond en het aantal arbeidskrachten daar weinig van afwijken;
- de ontwikkeling van de samenstelling van de produktie tot 1977 anders is verlopen dan werd verwacht en daardoor ook de totale omvang van de produktie (s.b.e.) in 1977 boven de lijn der verwachtingen lag;
- de ontwikkelingen in een aantal deelgebieden duidelijk anders zijn verlopen dan was verwacht doordat óf aanmerkelijk meer óf aanmerkelijk minder grond aan de landbouw werd onttrokken dan werd verondersteld.

fig 7 ontwikkeling gemiddelde (opp. in ha.)
per landbouwbedrijf (hoofdberoep)
(index 1974=100)

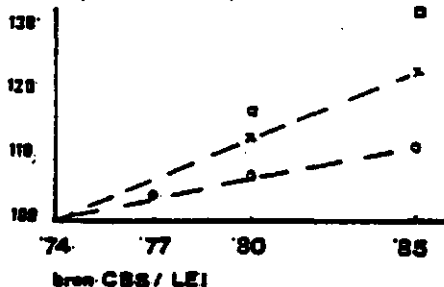

fig 8 ontwikkeling gemiddelde produktie-
omvang (sha) per
landbouwbedrijf hoofdberoep
(index 1974=100)

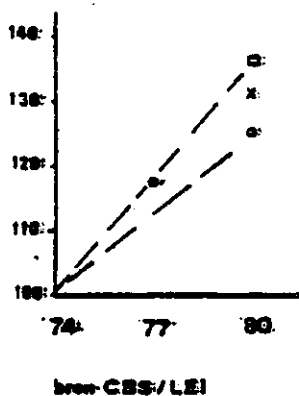
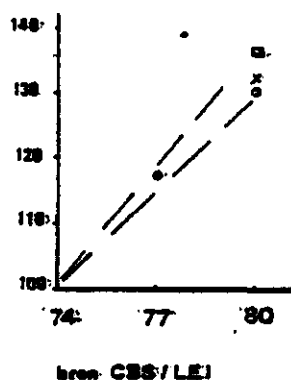

fig 9 ontwikkeling gemiddelde produktie-
omvang (sha) per mannelijke arbeids-
kracht ≥ 15 u/week (bedrijven
hoofdberoep i.d.h. index 1974=100)

- o- met-telling 1977
- x- trend-projectie
- basis-projectie
- ontwikkelingsprojectie

8.2. Het "trendmodel" voor de hoofdberoepsbedrijven

8.2.1. De algemene lijn

Prognoses zijn indicatief, zij geven aan in welke richting de ontwikkelingen ongeveer zullen verlopen en in welke periode een bepaalde orde van grootte waarschijnlijk zal worden bereikt.

De ontwikkelingen vertonen zelden een zeer gelijkmatig verloop en wisselen in veel gevallen van jaar tot jaar. Indien dan ook een enkel jaar afwijkt van de "rechte" lijn tussen het uitgangsjaar en de prognosejaren behoeft dit nog geen reden te zijn tot herziening van de prognose. Alleen indien er aanwijzingen zijn dat de ontwikkelingen structureel anders verlopen dan is verondersteld bij de uitgangspunten voor de prognose, is er reden de prognose te herzien.

Bij de evaluatie van de prognoses in 8.1. bleken de ontwikkelingen in grote lijnen trager te verlopen dan volgens de basisprognose en iets sneller dan volgens de trendprognose werd verondersteld. Uitzonderingen hierop vormen de totale produktie-omvang (in s.b.e.) en het aantal arbeidskrachten.

De tragere vermindering -tot 1977 achterblijvend bij de trendprognose- van het aantal mannelijke arbeidskrachten, was vooral een gevolg van het toegenomen aantal "overige familieleden" en vreemde arbeidskrachten (zie 4.1.).

De feitelijke kern van de arbeidsbezetting op de Twentse gezinsbedrijven, het bedrijfshoofd en (eventueel) de meewerkende zoon, veranderde niet wezenlijk. Aangezien niets valt te zeggen over de continuïteit van de "toegevoegde" arbeidsbezetting -die de vermindering van de arbeidsbezetting enigszins lijkt te vertragen- zal hiermee geen rekening worden gehouden. Dit betekent dat de trendprognose t.a.v. het aantal (mannelijke) arbeidskrachten in principe niet wordt gewijzigd. Wel dient rekening te worden gehouden met de ontwikkeling van het aantal bedrijven, waardoor de trend voor 1985 iets lager zal uitkomen (minder bedrijfshoofden). De ontwikkeling van de produktie-omvang is wel aanleiding tot het herzien van de prognoses.

Hierbij gaat het vooral om de -door de uiterlijke verschijningsvorm voor de ruimtelijke ordening van belang zijnde- vormen van produktie. In 8.1. bleek dat de intensieve veehouderij zich in Twente aanzienlijk sterker ontwikkelt dan is verondersteld ten behoeve van de prognoses, terwijl de op de lokale bodemproduktie gebaseerde veehouderij en de bodemproduktie (excl. tuinbouw) de voor de prognoses aangenomen uitbreiding niet haalden. Hoewel ook de weersinvloeden (droogte) hierbij een rol hebben gespeeld zijn de uitgangspunten voor de uitbreiding van de op de lokale bodemproduktie gebaseerde veehouderij waarschijnlijk de belangrijkste oorzaak voor de afwijking van de feitelijke ontwikkeling van deze prognoselijn.

Hierbij gaat het om de oppervlakte snijmais, die minder snel is toegenomen dan werd verondersteld en om de optimalisering van de cultuurtechnische factoren die het produktieniveau bepalen (waterhuishouding e.d.). Voor de prognoses werd immers uitgegaan van een optimaal produktieniveau in 1985. Hoewel verbetering van deze situatie plaats vindt door waterschapswerken en ruilverkavelingen is -bij voortzetting van het huidige beleid- het bereiken van een optimaal produktieniveau in geheel Twente anno 1985 uitgesloten.

In de ruilverkavelingsgebieden (deels in uitvoering, deels in voorbereiding) en door de uitvoering van de geplande Waterschapswerken zal het producerend vermogen van de grond aanmerkelijk (met 10 à 20%) verbeterd kunnen worden. Uitgesmeerd over geheel Twente zal daardoor, volgens berekeningen van het Waterschap en de Landinrichtingsdienst, de opbrengst-derving ten gevolge van wateroverlast (gemiddeld voor geheel Twente 8 à 10%) bij het huidige uitvoeringstempo en de nu beschikbare financiële middelen tot 1985 met 1½ à 2% kunnen worden verminderd.

Hoewel dit gemiddelde percentage niet hoog is, dient men te bedenken dat de verbeteringen in de gebieden waar deze werken plaats vinden van aanzienlijke betekenis zijn.

Op de Twentse landbouwbedrijven is de melkveehouderij het belangrijkste onderdeel van de rundveehouderij. Dit komt o.m. tot uiting in het feit dat het aantal melkkoeien wel verliep volgens de (basis)prognoselijn. De beperking van de groei in de rundveehouderij zal daarom waarschijnlijk -evenals in de laatste paar jaar- in hoofdzaak plaats vinden bij de rundveemesterij.

Dit houdt o.m. in: een onverminderde activiteit bij de bouw van ligboxen-stallen.

Door de beperkte mogelijkheden tot verbetering van de ligging van de gronden t.o.v. de bedrijfsgebouwen zal een flink deel van deze loopstallen uit voerligboxenstallen bestaan (= meer voederwinning, minder grazend vee, meer transport van versgemaaid gras).

8.2.2. De intensieve veehouderij

De beperkte ontwikkelingsmogelijkheden in de op de lokale bodemproductie gebaseerde (rund)veehouderij en in de akkerbouw, dwongen de landbouwers tot een sterke uitbreiding van de intensieve veehouderij, een uitbreiding die veel groter was dan voor waarschijnlijk en mogelijk werd gehouden, zowel in de varkens- als in de pluimveehouderij. Het was voor velen in feite de enige mogelijkheid om de loon- en inkomstenontwikkeling in andere bedrijfstakken enigszins te kunnen bijhouden. Indien er geen verandering komt in de ontwikkelingsmogelijkheden op basis van de lokale bodemproductie zal ook in de komende jaren voor veel Twentse landbouwers de enige mogelijkheid tot verhoging van het arbeidsinkomen uit het bedrijf liggen bij (uitbreiding van) de intensieve veehouderij. Evenals 4 jaar geleden zijn de landelijke deskundigen (Ministerie van Landbouw, Produktschap voor Vee en Vlees, L.E.I.) van mening dat de jaarlijkse uitbreiding van de intensieve veehouderij hoogstens 3% zal kunnen zijn. De belangrijkste gronden voor deze opvatting zijn de ruimte op de afzetmarkt, de daarmee samenhangende huidige lage opbrengstprijzen, de daardoor kleiner wordende marges tussen kosten en opbrengsten en de onrust in de E.E.G., waar men Nederland -al dan niet terecht- verwijt de produktie te snel uit te breiden op basis van buiten de E.E.G. geproduceerd veevoeder.

Hoewel deze argumenten in groter verband -nationaal, E.E.G.- zeker een rol spelen, zullen deze voor de individuele landbouwer alleen van betekenis zijn voorzover zij direct invloed hebben op zijn inkomen. Over het geheel genomen worden de inkomensmogelijkheden in de intensieve veehouderij zeker kleiner door het smaller worden van de marges.

Vergroting van het aantal dieren per bedrijf kan echter, gelet op de schaal waarop thans in Twente de intensieve veehouderij wordt bedreven, voor een groot deel van de Twentse varkens- en pluimveehouders nog aanmerkelijk schaal-voordelen opleveren, die zullen kunnen leiden tot een hoger arbeidsinkomen. Het ligt dan ook in de lijn der verwachtingen dat de varkens- en pluimveehouderij in Twente ook in de komende jaren een aanmerkelijke uitbreiding te zien zal geven. Een zekere afvlakking is daarbij echter wel waarschijnlijk. Daarom wordt voor de jaren tot 1980 uitgegaan van een toename met $7\frac{1}{2}\%$ per jaar en van 1980-1985 met 5% per jaar.

8.2.3. De bodemproductie en de op de lokale bodemproductie gebaseerde veehouderij (excl. tuinbouw)

Voor dit onderdeel wordt vrijwel geheel aangesloten bij de ontwikkelingen (trend) zoals die plaats vonden in de periode 1971-1974-1977-1978.

De continuïteit in deze ontwikkelingen is dermate sterk dat er geen redenen zijn om -voor het trendmodel- hiervan af te wijken. De uitzonderingen hierop vormen de beschikbare oppervlakte cultuurgrond en de rundveemesterij. Per in beschouwing genomen factor zal het verloop volgens het trendmodel worden aangegeven.

De oppervlakte cultuurgrond.

In de periode 1971-1974 werd gemiddeld 500 ha. cultuurgrond per jaar aan de landbouwbedrijven onttrokken. Van 1974-1977 was dat gemiddeld 600 ha. per jaar. Vóór 1971 was dat minder. Volgen van de trend zou betekenen dat in de komende jaren geleidelijk meer grond per jaar niet meer ter beschikking zou staan van de landbouwbedrijven.

Hoewel de jaarlijkse vermindering van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij landbouwbedrijven in Twente procentueel kleiner is dan landelijk en op grond daarvan een verdere vergroting van de jaarlijkse vermindering niet ondenkbaar is, wordt voor het trendmodel uitgegaan van een vaste vermindering van 600 ha. per jaar.

Motivering daarvan is de grote onttrekking van cultuurgrond in de afgelopen jaren ten behoeve van het wegennet en het in bredere kringen groeiend besef van de betekenis van het agrarisch grondgebruik voor de economische en maatschappelijke waarden van de maatschappij.

Aard van het grondgebruik.

Het merendeel van de grond is in gebruik als grasland. De oppervlakte grasland neemt echter jaarlijks ongeveer 1000 ha. af, enerzijds door de onttrekking van cultuurgrond, anderzijds door het omzetten van grasland in bouwland voor de verbouw van snijmais. De totale oppervlakte bouwland neemt daardoor toe. Het areaal "overige akkerbouwgewassen" (granen, aardappelen, suikerbieten e.d.) neemt echter af. Dat is ook het geval met de totale oppervlakte voedergewassen: grasland + snijmais (oorzaak: onttrekking cultuurgrond).

Voor het trendmodel wordt uitgegaan van een trendmatige voortzetting van deze ontwikkelingen, waarbij het percentage grasland daalt (van 1974-1977-1980-1985) van 84.8 en 82.4 tot 80.5 en 74.4%, het percentage snijmais toeneemt van 8.8% en 12.3% tot 16.1% en 23.4% en het percentage "overige akkerbouwgewassen" daalt van 6.4% en 5.3% tot 3.4% en 2.2%.

Doordat de samenstelling van de "overige akkerbouwgewassen" verschuift naar minder granen en (relatief) meer aardappelen en suikerbieten neemt het aantal s.b.e. per hectare overig bouwland toe. Voor het trendmodel is hierbij aangesloten, waarbij voor het bouwland rekening is gehouden met een toename van 3.6 s.b.e./ha. in 1974 en 3.9 s.b.e./ha. in 1977 tot 4.1 s.b.e./ha. in 1980 en 4.3 s.b.e./ha. in 1985.

Rundveehouderij en veedichtheid (G.V.E. per ha.).

In de afgelopen periode is de rundveestapel ondanks de vermindering van de oppervlakte voedergewassen (grasland + snijmais) regelmatig uitgebreid. Dit was mogelijk door de uitbreiding van de oppervlakte snijmais, verbetering van de graslandexploitatie o.m. ten gevolge van verbeterde cultuurtechnische produktie-omstandigheden, verbetering van de voederwinning (van hooi naar kuilvoer) en voor een deel door de aankoop van (kracht)voer. Dit laatste komt overigens meer in de melkproduktie per dier tot uiting dan in het aantal dieren per hectare.

Voor het trendmodel kan er van worden uitgegaan dat deze factoren in de komende jaren zich op overeenkomstige wijze zullen ontwikkelen. Tezamen werd daarmee in de afgelopen jaren een verhoging van de veedichtheid bereikt met gemiddeld 1.7 à 1.8% per jaar, overeenkomend met ongeveer 1/25 G.V.E. per hectare per jaar.

Verwerking hiervan in het trendmodel levert een toename van de veedichtheid van 2.51 G.V.E./ha. in 1974 en 2.65 in 1977 tot 2.76 in 1980 en 2.98 G.V.E./ha. in 1985.

Bij de verdere uitwerking is er van uitgegaan dat de melkveehouderij zich volgens de trend zal blijven ontwikkelen en dat de rundveemasterij zich stabiliseert op het niveau van 1978, rond de 30.000 stuks mestvee. Het aantal melkkoeien zal zich dan kunnen ontwikkelen van ongeveer 119.000 in 1974, 127.500 in 1977 en 131.500 in 1978 tot 136.000 in 1980 en 146.000 in 1985.

Totale produktie-omvang locale bodemproduktie en daarop gebaseerde veehouderij.

Uit de voortzetting van de trendlijn in het trendmodel van de ontwikkeling van de veedichtheid en de intensiteit van de produktie van "overige akkerbouwgewassen" volgt logischerwijze een voortzetting van de verhoging van de produktie-omvang (s.b.e.) per hectare cultuurgrond. Door de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond vertoont de toename van de totale produktie-omvang echter een dalende lijn. In het trendmodel komt dit tot uiting in de volgende dalende reeks voor de gemiddelde toename van de produktie-omvang per jaar:

1974-1978: + 1.7%/jaar, 1978-1980: + 1.5%/jaar en 1980-1985: + 1.1% per jaar.

Het totale produktieniveau, uitgedrukt in s.b.e. -gebaseerd op de locale bodemproduktie- wordt dan, wanneer dit voor 1974 op 100 wordt gesteld, in 1978: 107, 1980: 110 en 1985: 116.

8.2.4. De produktie-omvang (s.b.e.) op de landbouwbedrijven

De gestadige maar betrekkelijk trage uitbreiding van de produktie-omvang gebaseerd op de lokale bodemproduktie gaat gepaard met een vrij snelle uitbreiding van de produktie-omvang in de intensieve veehouderij. Dit geldt zowel voor het nabije verleden als voor het trendmodel, zij het dat de ontwikkeling in de intensieve veehouderij bij het trendmodel wordt afgevlakt. Daardoor ontstaat bij het trendmodel ook een afvlakking van de ontwikkeling van de totale produktie-omvang, zij het een beperkte afvlakking.

De totale produktie-omvang op de landbouwbedrijven verloopt bij het trendmodel als volgt (1974=100): 1977 - 110, 1978 - 115, 1980 - 123 en 1985 - 136. Uitgedrukt in s.b.e.: van ca. 646.000 s.b.e. in 1974 tot ongeveer 881.000 in 1985.

Het aandeel van de intensieve veehouderij hierin neemt uiteraard toe n.l. van 21.3% in 1974 en 27.2% in 1977 tot 29.4% in 1980 en 33% in 1985.

Hoewel dit laatst genoemde percentage hoog te noemen is, kan het niet abnormaal worden genoemd: in 1976 bedroeg het aandeel van de intensieve veehouderij in de produktie op de landbouwbedrijven in Noord-Brabant namelijk gemiddeld al 31%.

8.2.5. Het aantal landbouwbedrijven

Zoals al eerder bleek neemt het aantal landbouwbedrijven regelmatig af met ongeveer 2% jaarlijks. Voor het trendmodel is dan ook uitgegaan van dit gegeven. Het aantal landbouwbedrijven zal volgens het trendmodel dalen van 6348 in 1974, via 5970 en 5828 in 1977 en 1978 tot 5600 in 1980 en 5050 in 1985. Dat is iets lager dan volgens de trend 1971-1974 doordat daarbij uitgegaan werd van een jaarlijkse vermindering met 1.8%. De ontwikkeling na 1974 is echter voldoende reden tot het overgaan op de 2% norm.

8.2.6. Het aantal (mannelijke) arbeidskrachten op de landbouwbedrijven

Het aantal mannelijke arbeidskrachten op de landbouwbedrijven verminderde na 1974 evenals het aantal bedrijven iets sneller dan in de periode 1971-1974. Het verschil ligt ook in dezelfde orde van grootte. Het ligt dan ook voor de hand om evenals voor het aantal bedrijven voor de arbeidskrachten in het trendmodel uit te gaan van de trend 1974-1978. Aangezien het aantal mannelijke arbeidskrachten op de landbouwbedrijven in die periode jaarlijks met 2.2% verminderde (1971-1974: -1.9%) wordt dit dalingspercentage ook opgenomen in het trendmodel.

Voor de aantalsontwikkeling betekent dit een vermindering van 1974, via 1977 en 1978 naar 1980 en 1985 van: 8298 man, via 7750 en 7583 naar 7250 en 6500. Dit is dus iets lager dan volgens de trend 1971-1974 werd aangenomen.

8.2.7. Oppervlakte, arbeidskrachten en s.b.e. per bedrijf en oppervlakte en s.b.e. per man

De in de voorgaande paragrafen afzonderlijk besproken factoren hangen ten nauwste samen.

Er is dan ook in feite geen sprake van een reeks los van elkaar staande trendlijnen maar van een sterk verweavingspatroon van ontwikkelingen. Geen van de factoren kan anders verlopen zonder dat dit effect heeft op de ontwikkeling van de andere factoren.

Deze samenhang komt mede tot uiting in oppervlakte cultuurgrond en de produktie-omvang per bedrijf en per man en de daaraan gekoppelde arbeidsbezetting per bedrijf.

In tabel 8.1. zijn deze kengetallen samengebracht voor de periode 1974-1985, waarbij 1980 en 1985 zijn bepaald volgens het trendmodel.

Tabel 8.1. Oppervlakte en produktieomvang per bedrijf en per man en het aantal mannelijke arbeidskrachten per bedrijf (hoofdberoep landbouwer).

	1974*	1977*	1978*	<u>trendmodel</u>	
				1980	1985
Oppervlakte (ha.)					
per bedrijf	12.5	13.0	13.1	13.5	14.4
Produktieomvang (s.b.a.)					
per bedrijf**	102	119	128	141	174
Arbeidskrachten					
per bedrijf	1.31	1.30	1.30	1.29	1.29
Oppervlakte (ha.)					
per man**	9.6	10.0	10.1	10.4	11.2
Produktieomvang (s.b.a.)					
per man	78	92	98	109	136
s.b.a./man - norm ***	110	125	130	140	160

* . Bron: C.B.S./L.E.I.

** . Regelmatig tenminste 15 uur/week meewerkende mannelijke arbeidskrachten.

*** . Produktieomvang per man waarbij het mogelijk wordt geacht op een goed ingericht bedrijf een arbeidsinkomen te behalen dat ongeveer overeenkomt met het C.A.O.-loon van een vakarbeider - veehouderij (incl. sociale lasten). Hiervoor moeten in het algemeen wel meer uren per week worden gewerkt dan waarvan bij de C.A.O. wordt uitgegaan.

8.2.8. Probleemoplossend vermogen van het trendmodel

Zoals uit L.E.I.-studie 2.75 bleek en bij het aanvullend onderzoek wederom naar voren is gekomen, bestaat de kern van de sociaal-economische problematiek van de landbouw in Twente uit de beperkte produktie-omvang die per arbeidskracht beschikbaar is op de bedrijven waar zij werken. Daarom wordt in deze paragraaf nagegaan in hoeverre dit kernprobleem wordt opgelost bij een verloop van de ontwikkelingen volgens het trendmodel.

Vergelijking van de laatste 2 regels in tabel 8.1. geeft het probleem aan waarin de Twentse landbouw verkeert: de gemiddelde produktie-omvang per man is aanzienlijk kleiner dan nodig is voor het behalen van een "vergelijkbaar" arbeidsinkomen uit het bedrijf. Wanneer de feitelijke en de trendmodel aantallen s.b.e./man worden uitgedrukt in procenten van de s.b.e./man - norm, dus -vrij vertaald- in % van het C.A.O.-loon van een vakarbeider veehouderij kan een indruk worden verkregen van de (gemiddelde) omvang van de problematiek.

	1974	1977	1978	1980	1985
Produktieomvang (s.b.e.) per man, in % van de s.b.e./man - norm	70.4	72.8	75.2	77.6	84.1

Hieruit blijkt dat zowel in de afgelopen periode als in de periode tot 1985 volgens het trendmodel een verkleining van het verschil optreedt. Ook in 1985 zal er echter nog een duidelijk tekort aan inkomensvorming uit arbeid op het bedrijf aanwezig zijn bij een ontwikkeling volgens het trendmodel.

De inhaal -voorzover deze heeft plaats gevonden- komt geheel voor rekening van de uitbreiding in de intensieve veehouderij. Het aandeel van de op de lokale bodemproductie gebaseerde produktie-omvang per arbeidskracht, blijft namelijk, uitgedrukt in % van de s.b.e./man - norm vrijwel gelijk, schommelend tussen 55 en 57%.

Wellicht ten overvloede zij hier opgemerkt dat deze gegevens gemiddelden zijn waaromheen een vrij grote spreiding bestaat.

Zo waren in 1977 voor 71% van de mannelijke arbeidskrachten op het bedrijf waar zij werkten minder dan 100 s.b.e./man aanwezig en voor 80% was dit minder dan 130 s.b.e./man. In dat jaar werkte dus ongeveer 25% van de mannelijke arbeidskrachten op bedrijven van voldoende bedrijfsomvang voor de daarop werkende mannen.

Met nadruk dient er op te worden gewezen, dat het "behalen" van de vergelijkingsnorm alleen betekent dat aangenomen mag worden dat in dat geval op een goed geleid bedrijf onder normale omstandigheden een arbeidsinkomen uit het bedrijf kan worden verkregen, dat op hetzelfde niveau ligt als van een vakarbeider veehouderij (C.A.O.-loon). Over het algemeen is echter het aantal arbeidsuren dat de landbouwer daarvoor zal moeten maken 60 à 70 uur per week. Alleen op een modern uitgerust bedrijf van voldoende omvang en oppervlakte, met een goede ligging van de gronden ten opzichte van de bedrijfsgebouwen en met gronden met een optimaal produktieniveau zullen de werkomstandigheden zodanig zijn, dat de genoemde produktie-omvang in een "gewone" C.A.O.-arbeidstijd kan worden bereikt, zonder een te zware fysieke en psychische belasting van de op deze bedrijven werkende mensen.

8.2.9. De tuinbouwbedrijven

Zoals reeds in 3.9. bleek, is de ontwikkeling van het aantal tuinbouwbedrijven in Twente vrijwel tot stilstand gekomen. Van een daling is weliswaar geen sprake meer, maar ook de verwachte toename van het aantal bedrijven is uitgebleven. Wel is er een duidelijke groei in de oppervlakte per bedrijf en vooral van de produktie-omvang (s.b.e.) van de Twentse tuinbouw.

Deze groei is vooral een gevolg van de uitbreiding van de bloemeteelt onder glas en van de boomkwekerij.

De andere takken van tuinbouw (groenten -zowel onder glas als in open grond- en fruitteelt) zijn verder ingekrompen. Deze uitbreiding van de produktie-omvang ging door het aantrekken van "vreemde" arbeidskrachten gepaard met een kleine verzwaring van de arbeidsbezetting per bedrijf. Doordat deze verzwaring van de arbeidsbezetting niet groot was werd de op de Twentse tuinbouwbedrijven naar verhouding zeer lage produktie-omvang (s.b.e.) per man sterk vergroot, al bleef deze nog aanmerkelijk beneden dit kengetal op de landbouwbedrijven.

De aard van de ontwikkelingen in de Twentse tuinbouw sedert 1974 is zodanig afwijkend van de veronderstelde ontwikkelingen voor eerder opgestelde prognoses, dat voor het nieuwe trendmodel zal worden uitgegaan van de trend 1974-1978.

Daardoor zal het aantal tuinbouwbedrijven, de oppervlakte tuinbouw en het aantal mannelijke arbeidskrachten op de tuinbouwbedrijven in het trendmodel aanmerkelijk lager uitkomen dan bij de oorspronkelijke prognose werd geraamd.

In tabel 8.2. is voor de belangrijkste factoren en kengetallen aangegeven hoe de situatie in 1974 en 1978 was en hoe deze bij toepassing van het trendmodel in 1980 en 1985 zal kunnen zijn.

Tabel 8.2. Factoren en kengetallen voor de tuinbouw in Twente in 1974 en 1978 en -volgens het trendmodel- in 1980 en 1985.

	1974*	1978*	trendmodel	
			1980	1985
Aant. tuinb. bedrijven	62	60	60	60
Oppervlakte tuinbouw	69	76	80	90
Produktieomvang tuinbouw	6.868	11.428	13.750	17.200
Mann. arb. kr. xxx op tuinb. bedr.	136	156	160	170
Gem. opp. / tuinb. bedr. (ha.)	1.11	1.27	1.33	1.5
Gem. prod. omv. / tuinb. bedr. (s.b.e.)	111	190	230	285
Gem. aant. arb. kr. xxx / tuinb. bedr.	2.19	2.60	2.67	2.83
Gem. aant. s.b.e. / arb. kr. xxx	50	73	86	101
s.b.e. / man - norm xxx	110	130	140	160

* Bron: C.B.S.-L.E.I.

~~xxx~~ Regelmatig tenminste 15 uur/week meewerkende mannelijke arbeidskrachten.

~~xxx~~ Zie noot ~~xxx~~ bij tabel 8.1.

Bij de ontwikkeling volgens het trendmodel zal het aantal tuinbouwbedrijven weliswaar niet toenemen, maar de (gemiddelde) "sterkte" van de bedrijven zal aanmerkelijk beter kunnen worden. Dit komt ook tot uiting in het aantal s.b.e./man, dat flink op zal kunnen lopen.

Vergeleken met de s.b.e./man - norm vindt ook een aanmerkelijke verbetering plaats: van 46% in 1974 tot 81% in 1985. De waarde van deze vergelijking is echter beperkt omdat het -zeker voor de "bekende" jaren 1974 en 1978- de vraag is of alle arbeidskrachten op de tuinbouwbedrijven werkelijk alleen werk verrichten aan de verzorging van de gewassen op het bedrijf.

Mogelijk besteden zij een deel van hun tijd aan de verkoop van producten of aan diensten buiten het eigen bedrijf (hoveniers). In dat geval kan met een lager aantal s.b.e. per man toch een acceptabel arbeidsinkomen worden verkregen. Daarbij speelt de prijsvorming een belangrijke rol. Door de forse uitbreiding van de boomkwekerij en de bloementeelt onder glas zal waarschijnlijk wel een toenemend deel van de arbeidskrachten op de tuinbouwbedrijven in de produktie-sector werkzaam zijn.

8.3. Het trendmodel voor de "overige" geregistreerde bedrijven

8.3.1. Ontwikkelingen sedert 1974 en de bestaande prognose¹⁾.

In 6. is een overzicht gegeven van de ontwikkelingen die zich bij de "overige" bedrijven sedert 1974 hebben voorgedaan.

De belangrijkste factoren zijn: vermindering van het aantal bedrijven, van de oppervlakte cultuurgrond, het aantal arbeidskrachten en de rundveehouderij en uitbreiding van de akkerbouw, de tuinbouw, de intensieve veehouderij en de produktie-omvang, zowel in totaal als gemiddeld per bedrijf.

Het belangrijkste verschil tussen de feitelijke ontwikkeling en de prognoses voor de ontwikkeling van de groep "overige" bedrijven in de studie "De positie van de land- en tuinbouw in Twente, nu en in de toekomst"¹⁾ betreft het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond. De prognose was een ongeveer gelijk blijvend aantal bedrijven en een iets grotere oppervlakte cultuurgrond: zowel aantal bedrijven als oppervlakte cultuurgrond zijn kleiner geworden.

Hoewel de oorzaak hiervan niet exact bekend is, kan als meest waarschijnlijke oorzaak worden genoemd de overschakeling in de melkveehouderij op melktanks. Door de overwegend kleine aantallen melkkoeien op de "overige" bedrijven is de aanschaf van een melktank met bijbehorende apparatuur en inrichting van een melklokaal weinig aantrekkelijk. In veel gevallen zal men daarom met melken gestopt zijn, het melkvee hebben afgestoten of het bedrijf hebben opgeheven. Er zullen ook verscheidene bedrijven zijn die de grond wel hebben aangehouden en het daarop gewonnen gras of de verbouwde snijmais verkopen, maar door de beperkte oppervlakte en het ontbreken van vee beneden de 10 s.b.e.-grens zijn gekomen. Die bedrijfjes bestaan wel degelijk nog, maar gelden voor de statistiek als "verdwenen".

Deze ontwikkelingen ten gevolge van de invoering van het tankmelken waren niet te voorzien, maar zijn thans in volle gang. Daarom zal de prognose moeten worden bijgesteld. Voor het trendmodel zal dan ook worden uitgegaan van de ontwikkelingen in de periode 1974-1978.

Hieraan is de voorkeur gegeven boven de periode 1974-1977, omdat deze periode iets langer is -waardoor een stabielere trend ontstaat- en omdat de categorie "overige" bedrijven in 1977 enkele afwijkingen te zien geeft van de trendlijn, waarschijnlijk ten gevolge van een iets andere indeling naar beroepsgroep in dat jaar.

¹⁾ L.E.I.-publicatie no. 2.75, Den Haag, januari 1976.

8.3.2. Het trendmodel voor 1980 en 1985

Op basis van de ontwikkelingen bij de "overige" bedrijven in de periode 1974-1978 is het trendmodel samengesteld. De resultaten van de berekeningen zijn weergegeven in tabel 8.3.

Tabel 8.3. De ontwikkelingen bij de "overige" bedrijven volgens het trendmodel.

	1974*	1978*	trendmodel	
			1980	1985
Aant. bedr.	1696	1550	1505	1360
Opp. cult. grond (ha.)	7170	7113	7100	7100
Gem. opp./bedr.	4.2	4.6	4.7	5.2
Productieomv. (s.b.e.)	50.972	53.429	55.100	57.100
Gem. prod. omv./bedr.	30	34	37	42
Aant. man. arb. kr. **	1548	1385	1350	1225
Gem. aant. arb. kr./bedr.	0.9	0.9	0.9	0.9

*. Bron: C.B.S.-L.Z.I.

** . Regelmatig tenminste 15 uur/week meewerkend op het bedrijf.

Evenals bij de hoofdberoepsbedrijven ligt een verdere uitbreiding van de produktie-omvang in de lijn der verwachtingen. Aansluitend op de ontwikkelingen in de afgelopen jaren zal deze uitbreiding bij de "overige" bedrijven waarschijnlijk minder sterk zijn.

De trendprognose geeft voor de landbouwbedrijven n.l. tot 1985 een uitbreiding van de produktie-omvang aan van 16% (in procenten van 1974) en voor de "overige" bedrijven een uitbreiding met 12%. Dit is vooral een gevolg van de verwachte verdere inkrimping van de rundveehouderij op de "overige" bedrijven. Dit blijkt ook uit tabel 8.4., waarin de omvang en samenstelling van de produktie op de "overige" bedrijven nader is uitgewerkt.

De produktie-omvang in de akkerbouw neemt op de "overige" bedrijven iets meer toe dan op de landbouwbedrijven (naar verhouding), vooral door de uitbreiding van de snijmaisteelt. Ook de betekenis van de tuinbouw en de intensieve veehouderij voor de "overige" bedrijven neemt toe, maar in iets mindere mate dan op de hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 8.4. De ontwikkeling van de omvang en samenstelling van de produktie op de "overige" bedrijven volgens het trendmodel (in s.b.e.).

Produktietak	1974*		1978*		1980		1985	
	aant.	%	aant.	%	aant.	%	aant.	%
Akkerbouw	2.701	5	4.913	9	6.100	11	9.150	16
Tuinbouw	3.646	7	4.722	9	5.500	10	6.850	12
Intensieve veeh.	14.879	29	19.187	36	21.500	39	25.700	45
Rundveehouderij	29.746	59	24.607	46	22.000	40	15.400	27
Totaal	50.972	100	53.429	100	55.100	100	57.100	100

*. Bron: C.B.S.-L.Z.I.

8.3.3. Het aandeel van de "overige" bedrijven in de totale agrarische produktie

In tabel 8.5. is aangegeven welk deel van de produktie-omvang in de gehele agrarische sector voorkomt op de "overige" bedrijven.

Per produktietak is het aandeel berekend voor de jaren 1974 en 1978 en voor de trendmodelgegevens voor 1980 en 1985.

Tabel 8.5. Het aandeel van de "overige" bedrijven in de totale produktieomvang
(uitgedrukt in %).

Produktietak	1974 ¹⁾	1978 ¹⁾	trendmodel	
			1980	1985
Akkerbouw	6	9	10	12
Tuinbouw	36	29	29	28
Intensieve veeh.	9	9	8	8
Rundveehouderij	6	5	4	3
Totale prod.omv.	7	7	6	6
Opp. cultuurgrond	8	8	9	9

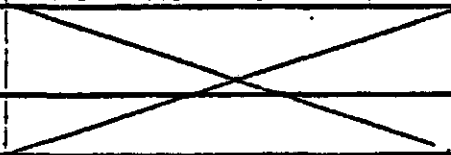
1). Bron: C.B.S.-L.K.I.

Voortzetting van de ontwikkelingen van de afgelopen jaren leidt dus tot een afnemende betekenis van de "overige" bedrijven voor de totale produktie-omvang voor alle produktietakken behalve de akkerbouw. Gebiedskenners zijn echter van mening dat een vrij groot deel van de voederproduktie (vooral snijmais = akkerbouw) wordt geleverd aan hoofdberoep - landbouwbedrijven. Uit de gegevens van deze tabel 8.5. blijkt bovendien dat de "overige" bedrijven minder intensief (zijn) gaan werken dan de hoofdberoepsbedrijven (verhouding aandeel produktie-omvang tot aandeel cultuurgrond wordt kleiner).

8.4. Samenvattend overzicht alle geregistreerde bedrijven 1974, 1977, 1978 en (trendmodel) 1980 en 1985

In tabel 8.6. zijn voor de belangrijkste kenmerken de situatie in de verschillende peiljaren en de prognosejaren 1980 en 1985 opgenomen voor de landbouw-, de tuinbouw- en de "overige" bedrijven en het totaal daarvan.

Tabel 8.6. Aantal bedrijven, oppervlakte cultuurgrond, productieomvang en mannelijke arbeidskrachten in de verschillende categorieën bedrijven, in de jaren 1974¹⁾, 1977¹⁾ en 1978¹⁾ en -volgens trendmodel- in 1980 en 1985.

		aantallen				percentages			
		landb. bedr.	tuinb. bedr.	overige bedr.	alle bedr.	landb. bedr.	tuinb. bedr.	overige bedr.	alle bedr.
aantal bedr.	1974	6348	62	1696	8106	78.3	0.8	20.9	
	1977	5970	56	1492	7518	79.4	0.7	19.8	100
	1978	5828	60	1550	7438	78.4	0.8	20.8	
	1980	5600	60	1505	7165	78.2	0.8	21.0	
	1985	5050	60	1360	6470	78.0	0.9	21.0	100
oppervlakte cultuur- grond (ha.)	1974	79.207	69	7170	86.446	91.6	0.1	8.3	
	1977	77.412	69	6678	84.159	92.0	0.1	7.9	100
	1978	76.524	76	7113	83.713	91.4	0.1	8.5	
	1980	75.600	80	7100	82.780	91.3	0.1	8.6	
	1985	72.600	90	7100	79.790	91.0	0.1	8.9	100
produk- tieom- vang (s.b.e.)	1974	645.957	6.868	50.972	703.797	91.8	1.0	7.2	
	1977	711.669	10.094	49.529	771.292	92.3	1.3	6.4	100
	1978	745.554	11.428	53.429	810.411	92.0	1.4	6.6	
	1980	792.000	13.750	55.100	860.850	92.0	1.5	6.4	
	1985	880.800	17.200	57.100	955.100	92.2	1.8	6.0	100
mannelijke arbeids- kr.2)	1974	8.298	136	(1548)	.				
	1977	7.750	174	(1277)	.				
	1978	7.583	156	(1385)	.				
	1980	7.250	160	(1350)	.				
	1985	6.500	170	(1225)	.				

1). Bron: C.B.S.-L.E.I.

2). Regelmatig tenminste 15 uur/week op het bedrijf werkend.

Voor de mannelijke arbeidskrachten is geen totaal opgenomen omdat de arbeidskrachten op de "overige" bedrijven overwegend een ander hoofdberoep uitoefenen.

8.5. Het landbouwmodel

8.5.1. Inleiding

In 8.2.8. bleek dat bij een ontwikkeling van de landbouw in Twente volgens het trendmodel, het centrale probleem voor de landbouw -een gemiddeld te kleine productie-omvang per man om gemiddeld een "vergelijkbaar" arbeidsinkomen uit het bedrijf te kunnen verkrijgen- wel kleiner zal worden, maar dat dit probleem dan ook in 1985 nog lang niet zal zijn opgelost.

Het uitgangspunt voor het landbouwmodel is dat dit probleem in 1985 wel is opgelost. Dit houdt in dat het landbouwmodel een zodanige ontwikkeling te zien zal geven dat in 1985 gemiddeld per man een productie-omvang beschikbaar is, waarbij het gemiddeld mogelijk is een arbeidsinkomen uit het bedrijf te behalen dat overeenkomt met het C.A.O.-loon van een vakarbeider - veehouderij.

Voor 1985 wordt de daartoe benodigde productie-omvang per man geraamd op 160 s.b.e. (zie ook tabel 8.1.).

Voor het landbouwmodel wordt primair uitgegaan van het bereiken van deze (gemiddeld) 160 s.b.e. per man in 1985, ongeacht het aantal daartoe benodigde arbeidsuren.

Het bereiken van het bedoelde inkomensniveau in C.A.O.-arbeidstijden voor de gehele landbouw in Twente zou namelijk een zeer omvangrijke herziening van de inrichting van het landelijk gebied vergen (zie het theoretische model in L.E.I.-publicatie 2.75, blz. 146 e.v.), die ook technisch niet in een periode als waarvoor het streekplan bedoeld is uitvoerbaar is. Ter vergelijking zullen wel de belangrijkste kengetallen daarvoor worden berekend.

Evenals in de voorgaande hoofdstukken en paragrafen en het L.E.I.-rapport no. 2.75, zal hier steeds worden gesproken over produktie-omvang en dergelijke per man of per arbeidskracht. Hiermee wordt de arbeidsbezetting bedoeld die overeenkomt met 1 volwaardige arbeidskracht.

Het landbouwmodel heeft in feite alleen betrekking op de landbouwbedrijven met een bedrijfshoofd die van hoofdberoep landbouwer is. Bij het opstellen van het landbouwmodel is er namelijk van uitgegaan dat de tuinbouwbedrijven en de zogenaamde "overige" bedrijven zich op dezelfde wijze zullen ontwikkelen als bij het trendmodel. In de volgende paragrafen komen dan ook alleen de landbouwbedrijven en de daarop werkende arbeidskrachten aan de orde. Voor een totaal overzicht dienen ook de paragrafen 8.2.9. (tuinbouw) en 8.3. ("overige" bedrijven) in beschouwing te worden genomen.

8.5.2. Uitgangspunten

Behalve het centrale uitgangspunt (160 s.b.e./man in 1985) is ter bepaling van het landbouwmodel een aantal andere uitgangspunten nodig. Deze zullen hieronder kort worden weergegeven.

-Landbouwbeleid.

Voortzetting van het huidige E.E.G.-landbouwbeleid en het huidige E.E.G. en nationale inkomensbeleid.

-Produktierichting.

Verhoging van de produktie-omvang t.o.v. het trendmodel wordt uitsluitend gezocht in de sfeer van de aan de lokale bodemproduktie gebonden bedrijfsonderdelen.

Dit betekent dat de totale produktie-omvang van de intensieve veehouderij voor het trendmodel en het landbouwmodel gelijk wordt gehouden.

Uitbreiding van de produktie is gericht op de rundveehouderij (melkveehouderij) en de daarvoor bestemde akkerbouwproduktie (snijmais). Voor de rundveemesterij wordt evenals bij het trendmodel uitgegaan van hetzelfde totaalniveau als in 1978.

-Produktie-omstandigheden.

Er wordt uitgegaan van een maximale inzet van de beschikbare capaciteit bij de bestaande organisaties (Waterschap, Landinrichting) ter voorbereiding en begeleiding van werken ter verbetering van het producerend vermogen van de gronden.

Voor de Waterschapswerken betekent dit ongeveer het dubbele pakket aan werken dat thans plaats vindt en wat volgens het trendmodel mogelijk zal zijn. Voor de ruilverkavelingswerken zou tot 1995 ongeveer het 4-voudige van de werken van het trendmodel kunnen worden gerealiseerd. Door procedurele kwesties zou daarvoor een aanlooperperiode nodig zijn. Tot 1985 geldt hiervoor derhalve een factor $1\frac{1}{2}$ à 2. Zowel bij het Waterschap als bij de Landinrichtingsdienst is het technisch en administratief apparaat ter voorbereiding en begeleiding van deze "extra" inspanning in principe beschikbaar, maar ontbreken (tot dusver) de benodigde fondsen voor de uitvoering ervan.

Het producerend vermogen van de grond kan door deze extra werken ter verbetering van de waterhuishouding, gemiddeld voor Twente (inclusief de gronden die niet voor 1985 worden verbeterd) tot 1985 verhoogd met ruim 3% (trendmodel: 1.75%). Doordat verbetering van de waterhuishouding in de meeste gevallen leidt tot een beter gebruik van de mogelijkheden en in ruilverkavelingsgebieden veelal ook andere beperkende factoren (bijvoorbeeld: bodemstructuur) worden opgeheven, is de toename van de produktie-omvang aanmerkelijk groter, n.l. ongeveer 4% meer dan volgens het trendmodel¹⁾.

Deze verhoging van de gehele op alle Twentse cultuurgrond gebaseerde produktie-omvang zal tot stand kunnen komen op een betrekkelijk klein deel van de Twentse cultuurgrond, grond die anders pas na 1985 in aanmerking zou komen voor verbetering.

-Veebezetting.

Door verbetering van de produktie-omstandigheden en van de exploitatie van gras- en bouwland neemt de veebezetting (G.V.E.) per ha. grasland toe van 2.6 in 1978 tot 3.0 in 1985 en per ha. snijmais van 3.3 in 1978 tot 3.5 in 1985.

De gemiddelde veebezetting per hectare grasland + snijmais neemt daardoor toe van 2.7 in 1978 tot 3.1 G.V.E./ha. in 1985 (trendmodel: 3.0 G.V.E./ha.).

-Oppervlakte cultuurgrond.

Evenals voor het trendmodel wordt uitgegaan van een jaarlijkse onttrekking van 600 ha. cultuurgrond.

Ter vergelijking zijn berekeningen uitgevoerd bij een aanzienlijk kleinere onttrekking van 300 ha. per jaar.

8.5.3. Het landbouwmodel in kengetallen (zie ook de figuren 8.10 t/m 8.18).

In tabel 8.7. is een indruk gegeven van het totaal van de Twentse landbouw -in hectares, grootvee-eenheden en s.b.e.- in 1978 en 1985, bij verloop van de ontwikkelingen volgens het trendmodel en het landbouwmodel.

1) Dit verhoudingsgetal (multiplier) is gebaseerd op de toename van de produktie-omvang in de periode 1974-1977-1978, de verhoging van het produktieniveau van de grond door verbeteringswerken en de uitbreiding van de produktie-omvang zonder verbeteringswerken (betere bedrijfsvoering) in die periode.

Hierbij zijn de in 8.5.2. genoemde uitgangspunten in acht genomen.

Tabel 8.7. Enkele technische gegevens voor het landbouw- en het trendmodel 1985.

	1978 *	trendmodel	1985	
			landbouwmodel	
			-600 ha./jr.	-300ha./jr
Oppervlakte grasland	62 852	54 000	52 000	53.500
" snijmais	10 505	17 000	19 000	19.600
" grasl.+snij-				
" mais	73 357	71 000	71 000	73 100
" overige ak-				
" karkbouw	3.167	1.600	1 600	1 600
Totale oppervlakte land-				
" bouw	76.524	72.600	72.600	74.700
Aantal G.V.E.	197 707	211.500	222.000	229.000
" s.b.e. rundvee	430 701	469 400	486 800	501 400
" " grasl.+				
" " snijmais	99 620	113.500	118 500	121 600
" " overige ak-				
" karkbouw	12 773	6.900	6 900	6 900
Tot. s.b.e. afhankelijk				
" van bodemproduktie	543 094	589.800	612.200	629 900
S.b.e. intensieve veeh.	202.460	291 000	291.000	291.000
Totaal s.b.e. landbouw	745 554	880 800	903.200	920.900

*. Bron: C.B.S.-L.E.I.

Het verschil tussen het trendmodel en het eerste landbouwmodel (3e kolom) is uitsluitend een gevolg van de veronderstelde extra werkzaamheden ter verbetering van het produktieniveau van de grond. Het verschil tussen de twee landbouwmodellen (-600 ha./jaar en -300 ha./jaar) geeft aan wat de betekenis van de onttrekking van cultuurgrond aan de landbouw voor het produktie-apparaat is.

In tabel 8.8. zijn deze gegevens verder uitgewerkt naar de bedrijven en de daarop werkende mannen.

Tabel 8.8. Enkele kengetallen van het trendmodel en de landbouwmodellen 1985.

	1978 *	trendmodel	1985	
			landbouwmodel	
			-600 ha./jr.	-300 ha./jr.
Opp.cultuurgrond (ha.)	76.524	72.600	72.600	74.700
Produktieomvang (s.b.e.)	745.554	880.800	903.200	920.900
Aant. arbeidskrachten	7.583	6.500	5.650	5.750
" bedrijven	5.828	5.050	4.400	4.500
Aant. s.b.e./man	98	136	160	160
s.b.e./man in % van				
"C.A.O.-norm" **	76	84	100	100
Aant. arb.kr./bedr.	1.30	1.29	1.28	1.28
" s.b.e./bedr.	128	174	205	205
" ha./bedr.	13.1	14.4	16.5	16.6
" ha./arb.kracht	10.1	11.2	12.9	13.0

*. Bron: C.B.S.-L.E.I.

** Zie noot xxx, tabel 8.1.

Om de minimaal gewenste produktie-omvang van 160 s.b.e. per man te kunnen bereiken zal ondanks de extra werken ter verbetering van het produktie-niveau van de cultuurgrond een aanmerkelijk verdergaande vermindering van het aantal bedrijven en arbeidskrachten moeten plaats vinden dan volgens het trendmodel kan worden verwacht.

Bij een ontwikkeling die minder ver gaat zal het gemiddelde arbeidsinkomen bij voortzetting van het huidige inkomens- en landbouwbeleid van de op de bedrijven werkende arbeidskrachten gemiddeld beneden het niveau blijven van het C.A.O.-loon van een vakarbeider - veehouderij, ondanks de aanzienlijk langere arbeidstijden.

Een ontwikkeling volgens het landbouwmodel kan tot stand komen door:

- vermindering van het aantal bedrijven doordat meer bedrijfshoofden hun bedrijf opheffen bij het bereiken van het einde van hun beroepsloopbaan;
- vermindering van het aantal bedrijven doordat meer bedrijfshoofden een ander beroep gaan uitoefenen;
- vermindering van het aantal adspirant bedrijfshoofden, dus minder toetreding tot de landbouw van jongeren waardoor het aantal voort te zetten bedrijven kan verminderen;
- voor deze vermindering van het aantal opvolgers en degenen die van beroep veranderen is uitbreiding van voor hen geschikte werkgelegenheid in andere sectoren noodzakelijk;
- werken ter verhoging van het produktieniveau op maximale capaciteit (uitgangspunt);
- kavelruil -met begeleidende werken en met inbegrip van eventuele verplaatsing van boerderijen- op grote schaal opdat de voor vergroting van de bedrijven vrijkomende grond op rationele wijze in gebruik kan worden genomen;
- indien kavelruil niet of beperkt mogelijk is of in onvoldoende mate leidt tot vergroting en aaneengesloten ligging van kavels, is verbetering van de ontsluiting noodzakelijk. Een minder goede verkaveling vergt een intensiever en zwaarder transport door en voor de voederwinning op afstand, o.m. voor het voederen van het vee (met gras) op stal;
- voorlichtings- en scholingsactiviteiten ter ondersteuning van
 - .het gebruik maken van de mogelijkheden bij de verhoging van het produktieniveau
 - .een tijdige en doelgerichte beroepskeuze van de agrarische jongeren.

8.5.4. Probleemoplossend vermogen van het landbouwmodel

Het uitgangspunt voor het landbouwmodel is het kernprobleem waar de landbouw in Twente mee kampt op te lossen, dus het bereiken van een situatie waarbij in 1985 in Twente in de landbouw gemiddeld 160 s.b.e. per arbeidskracht beschikbaar is.

In deze paragraaf zal worden nagegaan in welk opzicht een ontwikkeling volgens het landbouwmodel leidt tot oplossing van de sociaal-economische problemen van de Twentse landbouw.

Uit de tabellen 8.7. en 8.8. kan worden afgeleid, dat de produktie-omvang door de extra verbeteringswerken kan stijgen tot 139 s.b.e. per man. Door beperking van de onttrekking van cultuurgrond aan de landbouw tot 300 ha. per jaar (in plaats van 600 ha./jr.) kan de produktie-omvang toenemen tot 142 s.b.e. per man.

Beide maatregelen kunnen derhalve een bijdrage leveren tot het oplossen van het probleem. Het gestelde doel: gemiddeld 160 s.b.e. per man in 1985 kan -bij de gegeven uitgangspunten- worden bereikt indien het aantal landbouwbedrijven en het aantal op de bedrijven werkende arbeidskrachten meer afneemt dan bij een ontwikkeling volgens het trendmodel. Zonder (extra) verbeteringswerken kan het doel alleen worden bereikt voor een (nog) kleiner aantal bedrijven en arbeidskrachten.

Zo zal er bij een trendmatige onttrekking van 600 ha. per jaar in 1985 voor ongeveer 100 man minder werk in de landbouw zijn dan bij een onttrekking van 300 ha. per jaar (tabel 8.8.).

De uitvoering van extra werken ter verhoging van het produktieniveau leveren een grotere bijdrage. Zonder deze extra werken en met de trendmatige onttrekking van cultuurgrond (-600 ha./jr.), zal de produktie-omvang van de Twentse landbouw in 1985 namelijk toereikend zijn voor een arbeidsinkomen volgens "C.A.O.-norm" voor ongeveer 5500 man. Dit is 150 man minder dan bij het wel uitvoeren van deze werken (landbouwmodel).

Zoals in 8.5.1. is aangegeven is het landbouwmodel gericht op het verkrijgen van een gemiddeld niveau van het arbeidsinkomen, ongeacht de daartoe benodigde arbeidstijd.

Het behalen van een dergelijk arbeidsinkomen in een C.A.O.-arbeidstijd is alleen mogelijk op bedrijven van voldoende omvang, die kunnen werken onder goede (cultuurtechnische) produktie-omstandigheden, met moderne gebouwen met een goede inrichting en bedrijfsuitrusting. In het L.E.I.-rapport 2.75 zijn daarvan voorbeelden gegeven die -in grote lijnen- ook nu kunnen worden gehanteerd. Toepassing daarvan op de Twentse situatie, waarbij dan aangenomen moet worden dat dit technisch realiseerbaar zou zijn, levert voor 1985 ruimte voor 2400 bedrijven met ruim 3100 man op bedrijven van ruim 30 hectare gemiddeld met ongeveer 375 s.b.e. per bedrijf.

De produktie-omvang per man zal dan ongeveer 290 s.b.e. kunnen zijn. Dit laatste is aanzienlijk meer dan de "benodigde 160 s.b.e./man" van het landbouwmodel. Echter, het deel van de inkomsten dat nodig is voor het dekken van andere kosten dan de arbeid -zoals grond en kapitaal- is in de theoretische situatie aanzienlijk groter. Van de opbrengsten voortvloeiend uit een eenheid produktie-omvang blijft dus een kleiner deel over voor de beloning van de arbeid. Bovendien zal dan ook meer gebruik moeten worden gemaakt van hulp van derden (loonwerk, bedrijfsverzorgers) omdat het vee ook in 1985 nog steeds 7 dagen per week verzorgd zal moeten worden. Door de (theoretische) opbouw en samenstelling van de bedrijven geldt echter voor dit "theoretisch model" dat alle arbeidskrachten op de bedrijven zowel een C.A.O.-loon als C.A.O.-arbeidstijden kunnen hebben. Bij het landbouwmodel is alleen sprake van een gemiddeld arbeidsinkomen dat aan de norm voldoet. Het "gemiddeld" houdt in dat in ieder geval een deel van de arbeidskrachten op bedrijven zal werken waarop voor hen onvoldoende produktie-omvang aanwezig is om de "norm" te kunnen behalen.

Om een indruk te verkrijgen van het deel van de arbeidskrachten dat "de norm" zal kunnen halen en van de spreiding rond het gemiddelde zijn enkele berekeningen uitgevoerd uitgaand van de spreiding van de arbeidskrachten naar het aantal s.b.e. per arbeidskracht op het bedrijf waar zij werkten in het jaar 1977. Bij de berekening van de situatie in 1985 voor het trendmodel en het landbouwmodel is het principe van "centen in plaats van procenten" toegepast. De reden daartoe is in de eerste plaats dat vermindering van het aantal arbeidskrachten in hoofdzaak plaats vindt op bedrijven waar de produktie-omvang per man onder het gemiddelde ligt (evenals in verleden). Als tweede reden kan worden aangevoerd dat voor de verbetering vooral de "zwakke" gebieden in aanmerking komen.

In tabel 8.9. is het resultaat van de berekeningen beknopt weergegeven.

Tabel 8.9. De spreiding van de arbeidskrachten naar de produktieomvang per man (in % van de arbeidskrachten).

	1977 *	1985	
		trendmodel	landbouwmodel
Minder dan 2/3 van de gem. prod.omv./man	34	25	17
2/3 deel -de gem.prod.omv./man	25	37	40
1 - 1½ keer de " " " "	24	28	35
1½ - 2 " " " "	11	8	6
meer dan 2 keer " " " "	6	2	2
Totaal	100	100	100
De gemiddelde prod.omv./man (s.b.e./man)	92	137	160
"C.A.O.-norm" **	125	160	160
% van de arb.kr. met een s.b.e./man volgens de "norm" of meer	22	24	43

* . Bron: C.B.S.-L.E.I.

** . Zie noot *** , tabel 8.1.

Uit dit overzicht -dat overigens uitsluitend bedoeld is om een indruk te geven van de orde van grootte en van de mogelijke verschillen bij een ontwikkeling volgens het trend, dan wel het landbouwmodel- komt duidelijk naar voren dat bij het trendmodel slechts een beperkte verbetering optreedt. Bij een ontwikkeling volgens het landbouwmodel wordt vooral de groep met de kleinste produktie-omvang per man aanmerkelijk kleiner en de groep die juist de grens kan passeren groter. De categorieën met relatief grote aantallen s.b.e./man nemen in omvang af. De bedrijven in deze categorieën zijn en blijven echter van grote betekenis voor de verdere ontwikkeling van de landbouw.

fig 10 ontwikkeling aantal bedrijven(hfd.ber.) volgens trendmodel en landbouwmodel(1974-100)

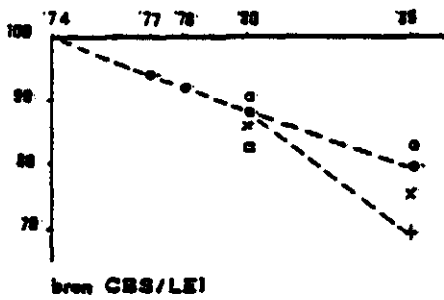

fig 11 ontwikkeling opp.cultuurgrond(hfd.ber.) volgens trendmodel en landbouwmodel(1974-100)

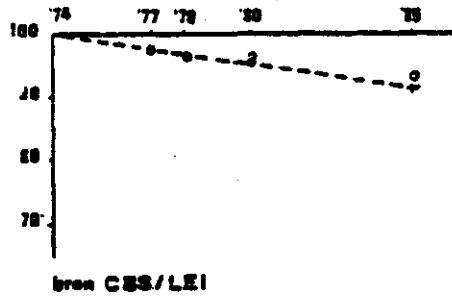

fig 12 ontwikkeling aantal mannelaarbeidskrachten(hfd.ber.lsb)(reg.≥15u/week) volgens trendmodel en landbouwmodel

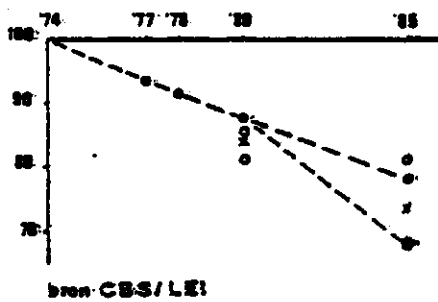

fig 13 ontwikkeling totale productieomvang(sbe) op landbouwbedrijven volgens trendmodel en landbouwmodel(1974-100)

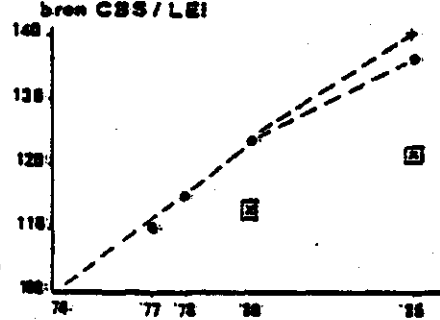
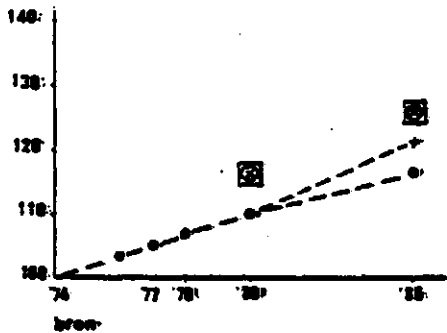

fig 14 ontwikkeling omvang.bodemproductie-en op locale bodemproductie gebaseerde veehouderij(hoofdber.landbouw) volgens trendmodel en landbouwmodel(1974-100)

legende.

- metellingen 1974, 1977, 1978 en volgens trendmodel (1979)
- trendprognose periode 1975-1974 (1978)
- x basisprognose (1978)
- ontwikkelingsprognose (1978)
- + landbouwmodel (1978)

fig 15 ontwikkeling intensieve veehouderij (hfd.ber.landbouw) volgens trendmodel en landbouwmodel(1974-100)

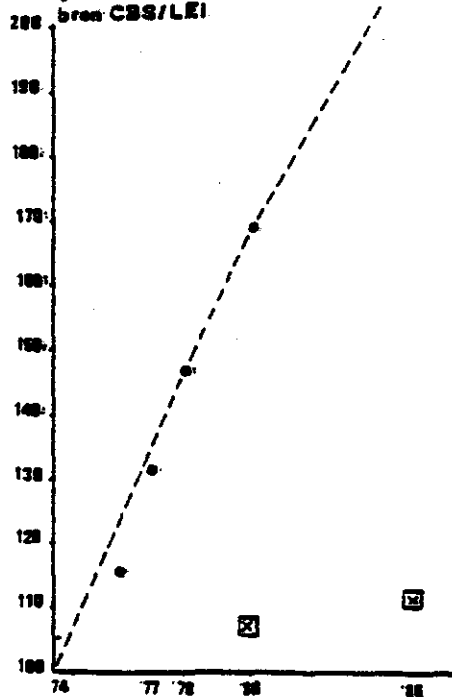

fig 16 ontwikkeling productieomvang (sba)
per man op landbouwbedrijven

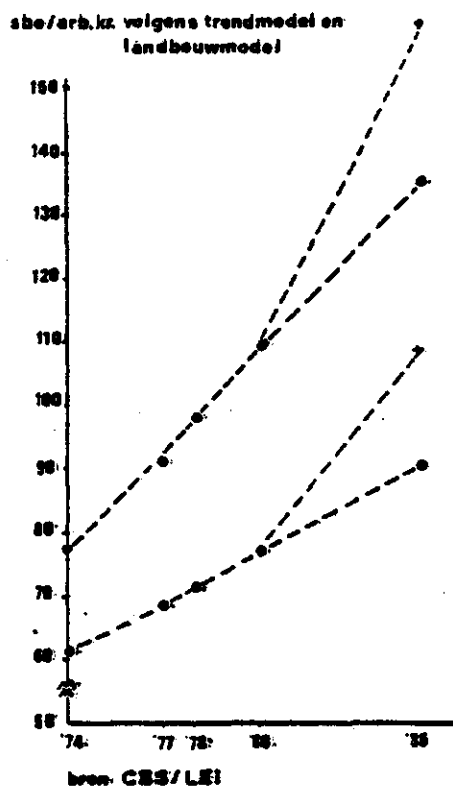

fig 17 ontwikkeling productieomvang (sba)
per bedrijf op landbouwbedrijven

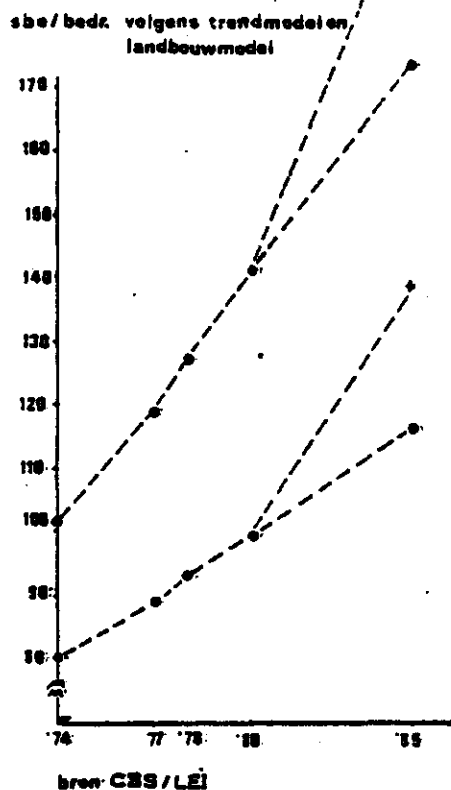
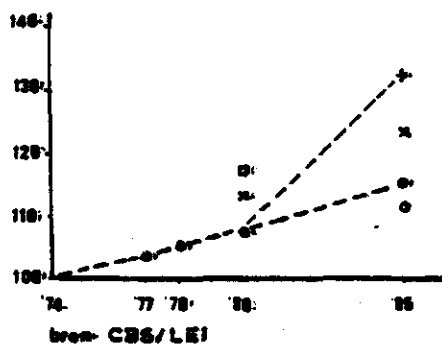

fig 18 ontwikkeling gem oppervlakte (ha)
per landbouwbedrijf
volgens trendmodel en landbouwmodel
(1974=100)

legende:

- meetcijfers 1974, 1977, 1978 en 1980 en 1985 volgens trendmodel
- trendprognose 1975 gebaseerd op periode '71-'76
- x basisprognose 1976
- ontwikkelingprognose 1978
- ♦ landbouwmodel 1979

Bijlage I. Omschrijving van enkele begrippen en termen

1. Cultuurgrond

Tussen de uitkomsten van de Bodemstatistiek en de Landbouwtelling bestaan verschillen met betrekking tot het areaal cultuurgrond, die onder meer worden veroorzaakt doordat bij de Landbouwtelling alleen de grond van telplichtige geregistreerden wordt meegeteld. Verder ontstaat er verschil doordat bij de Bodemstatistiek de kadastrale oppervlakte wordt genomen. Dit betekent dat daarbij ook erven, verspreide bebouwing, klein bossages, landbouwwegen etc., indien ze in het landbouwgebied liggen, tot het areaal cultuurgrond worden gerekend. Bij de Landbouwtelling wordt uitgegaan van de gemeten maat van de cultuurgrond.

2. Telplichtige geregistreerden

De agrarische bedrijven met een produktie-omvang van tenminste 10 standaardbedrijfseenheden (s.b.e.) die zijn opgenomen in de administratie van de Stichting Uitvoering Landbouwmaatregelen (STULM). Deze bedrijven vormen de basis voor de landbouwstatistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (C.B.S.).

3. Standaardbedrijfseenheden = s.b.e.

Standaard bedrijfseenheden zijn verhoudingsgetallen die een beoordeling mogelijk maken van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktietakken. Zij zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfstakken. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten (nettopacht, arbeid en rente) per hectare of per dier, bij een doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1975.

Voorbeelden:

	s.b.e. per ha.		s.b.e. per dier
Granen	2,5	Jongvee	0,7
Aardappelen	6,0	Melkkoeien	2,5
Suiker- en voederbieten	6,5	Mestvee	0,7
Snijmais	3,5	Mestkalveren	0,4
Grasland	1,0	Mestvarkens	0,18
Boomkwekerijgewassen	75,0	Fokzeugen	1,4
Groenten koud glas	250,0	Leghennen (100 stuks)	1,30
Groenten warm glas	300,0	Slachtkuikens (1000 stuks)	3,50

4. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven (landbouwers of tuinders).

Bedrijven van landbouwers of tuinders die tenminste de helft van hun arbeidstijd aan hun bedrijf besteden.

"Overige" Bedrijven.

Bedrijven van

- rustende landbouwers of tuinders;
- overige rustende of gepensioneerden;
- bedrijfshoofden (met een ander hoofdberoep) die minder dan de helft van hun arbeidstijd besteden aan het eigen agrarisch bedrijf;
- speciale bedrijven als proefbedrijven, bedrijven van gemeenten of andere instellingen, K.I.-stations en dergelijke.

5. Grootvee-eenheden (G.V.E.)

Een omrekeningsgetal dat wordt gebruikt om de zwaarte van de veebezetting aan te geven. Het is gebaseerd op de behoefte aan ruwvoerder van het graasvee.

1 melkkoe = 1,0 G.V.E.

1 jongvee = 0,4 G.V.E.

1 meststier = 0,7 G.V.E.

6. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal s.b.e. berekend voor akkerbouw, rundveehouderij, intensieve veehouderij en tuinbouw. Afhankelijk van het voor deze onderdelen gevonden percentage zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen".

Onderscheiden zijn:

- melkveehouderijbedrijf: minstens 60% van s.b.e. voor melkveehouderij;
- intensieve veeh.bedr. : id. " intensieve veehouderij;
- akkerbouwbedrijf : id. " akkerbouw;
- tuinbouwbedrijf : id. " tuinbouw;
- overig veeh.bedr. : 40-60% rundveeh. en 40-60% intensieve veeh.;
- overig bedr.typen : 20-40% veehouderij, 20-40% akkerbouw en 20-40% tuinbouw.

7. Beroepsbeëindiging

Beëindiging van de beroepsperiode door de oudere generatie, waarna overdracht van het bedrijf plaats kan hebben aan de jongere generatie. Bij het ontbreken van een opvolger kan het bedrijf worden opgeheven. Na inkrimping van de productie-omvang kan het bedrijf worden voortgezet als bedrijf in de groep "overige" bedrijven (rustend landbouwer).

8. Beroepsverandering

Het gaan uitoefenen van een ander hoofdberoep dan zelfstandig landbouwer. Wordt het grondgebruik en/of het vee (gedeeltelijk) aangehouden, dan blijft men geregistreerd en wordt dan ingedeeld bij de "overige" bedrijven, mits de bedrijfsomvang niet daalt beneden de 10 s.b.e.

9. Agrarische structuur

De agrarische structuur kan worden omschreven als de omvang en kwaliteit van en de verhouding tussen de produktiemiddelen (grond, arbeid en kapitaal), die ten behoeve van de landbouwproductie worden aangewend, alsmede de externe productie-omstandigheden waaronder deze productie plaats heeft.

10. Volwaardige arbeidskracht

De "vaste mannelijke arbeidskracht" van het C.B.S. is niet zonder meer gelijk te stellen met een "volwaardige arbeidskracht" die zijn gehele arbeidstijd gedurende het gehele jaar aan het bedrijf besteedt. Er is alleen van bekend dat hij het hele jaar door tenminste 15 uur per week op het bedrijf werkt. Daar staat tegenover dat de arbeidskracht van meewerkende vrouwen, van degenen die minder dan 15 uur per week meewerken en de niet regelmatig meewerkenden buiten beschouwing zijn gebleven. Men mag daarom aannemen dat -bij de Twentse verhoudingen- één vaste mannelijke arbeidskracht, inclusief vrouwelijke en tijdelijke arbeidskrachten, gemiddeld ongeveer overeenkomt met één volwaardige arbeidskracht.